

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Національної Академії педагогічних наук
України та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка**

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

*Матеріали
Всеукраїнської студентської
науково-практичної конференції*

4 квітня 2014 року, м. Луганськ

В двох частинах

Частина 1

**Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2014**

УДК 37.013.42(06)
ББК 74.66я43
С69

Редакційна колегія:

Харченко С. Я. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Караман О. Л. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Кальченко Л. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Краснова Н. П. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Харченко Л. Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Юрків Я. І. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Соціальна педагогіка: виклики ХХІ століття : матеріали
С 69 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (4 квіт. 2014 р., м. Луганськ) : в
2-х ч. – Ч. 1. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»,
2014. – 268 с.

У збірнику представлено матеріали наукових досліджень студентів з актуальних проблем соціальної педагогіки.

За зміст публікацій відповідальність несуть автори

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 25 квітня 2014 року)*

**УДК 37.013.42(06)
ББК 74.66я43**

© Колектив авторів, 2014

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

1.	Абакумова М. А. Методи та форми перевиховання неповнолітніх правопорушників.....	6
2.	Бабенко І. М. Соціально-педагогічний супровід умовно засуджених неповнолітніх.....	14
3.	Бондарчук Я. Г. Соціально-виховна робота соціального педагога з ув'язненими жінками в пенітенціарних закладах.....	22
4.	Гоженко Д. В. Причини та наслідки девіантної поведінки підлітків.....	27
5.	Демчук Д. С., Бондарчук Я. Г. Вплив самовиховання на розвиток неповнолітніх засуджених.....	33
6.	Калюжний І. М. Сім'я як головний фактор у ресоціалізації неповнолітніх засуджених.....	38
7.	Наливайко Т. В. Робота соціального педагога з ресоціалізації засуджених підлітків у пенітенціарних закладах.....	46
8.	Полтавська Т. В., Кононенко М. Г. Формування правової культури та провосвідомості особистості.....	55
9.	Савельєва А. О. До питання про соціальну адаптацію засуджених жінок.....	62
10.	Солодка М. В. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема.....	67
11.	Терентьєва О. А. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників: соціально-педагогічний аспект.....	73

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

12.	Бондар О. А. Вагітність і ВІЛ-позитивний статус як соціально-педагогічна проблема.....	82
13.	Вишнякова Г. В. Підліткова девіація як соціально-педагогічна проблема.....	91
14.	Данильченко О. С. Молодіжна субкультура Емо як чинник соціалізації молоді.....	99
15.	Єр'оміна Н. М. Діагностика рівня сформованості ціннісних орієнтацій у студентів педагогічного коледжу.....	105

16.	Кудінова Є. Г. Проблеми інтегрування молоді з функціональними обмеженнями у соціальне середовище в соціально-педагогічній літературі.....	111
17.	Меліхова А. С. Неформальні молодіжні об'єднання дітей та молоді як соціально-педагогічна проблема.....	118
18.	Пстухова О. Є. Особливості уявлення про майбутнього шлюбного партнера у дівчат віком 20-23 років з різним рівнем самооцінки.....	125
19.	Прищепа А. Г. Соціально-педагогічні технології правового захисту дитинства в діяльності ЦСССДМ.....	135
20.	Стусова В. Ю. Захист дитинства як соціально-педагогічна проблема.....	143

РОБОТА З ДІТЬМИ

З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

21.	Берцулевич А. М. Профілактика відмови батьків від новонародженої дитини з обмеженими можливостями.....	151
22.	Бесполудін С. Ю., Полтавська Т. В. Соціально-педагогічна робота з батьками, які виховують дитину з особливими потребами.....	158
23.	Скорік Х. Є. Особливості соціально-педагогічної підтримки родин, які виховують дітей з обмеженими можливостями.....	166

ДІТИ-СИРОТИ ЯК ОБ'ЄКТ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

24.	Блонська О. Ю. Проблема сирітства в соціально-педагогічній науці.....	173
25.	Мілютіна К. С. Діяльність дитячих будинків сімейного типу як соціально-педагогічна проблема.....	182
26.	Щербак А. Б. Розвиток прийомних сімей як форма утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	188

ІННОВАЦІЇ В ІСТОРИКО-

ПЕДАГОГІЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

27.	Маркеева В. В. Педагогические идеи античных философов.....	195
-----	---	-----

28.	Суркіна Н. В. Проблеми сімейного виховання в працях А. С. Макаренка.....	202
29.	Сутчук Н. М. Нетрадиційні уроки у початковій школі.....	210

СТАТЕВОРОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

30.	Стаднік К. А. Профілактика дитячої проституції в роботі соціального педагога.....	216
31.	Супруненко К. М. Формування культури статевого стосунку як психолого-педагогічна проблема.....	222
32.	Цюпка Н. Г. Організаційно-педагогічні умови соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.....	229
33.	Шиндер К. В. Особливості статевої ідентичності та симптомокомплексу маскуліності/фемінності у дівчат-спортсменок.....	236
34.	Яковенко Я. Ю. Гендерна сегрегація в сфері освіти та науки.....	245

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА: ТЕОРІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

35.	Свиридова О. І. Некласичні методи розкритою матеріалів в легкій промисловості.....	251
36.	Смислова Н. Є. Застосування проєкційних вимірювань при побудові базової основи конструкції виробу для фігур з відхиленнями від типових.....	255
	Відомості про авторів.....	263

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

УДК 37.013.42

М. А. Абакумова

МЕТОДИ ТА ФОРМИ ПЕРЕВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Високий рівень дитячої злочинності в Україні зумовлений соціально-економічним устроєм нашого суспільства: безробіття, невпевненість у завтрашньому дні, відсутність ідеології. Згубно діють на підростаюче покоління засоби масової інформації, розпалюючи шовінізм, ниці інстинкти, які впроваджують у свідомість культ сили. Мільйонними тиражами виходять «комікси» – низькопробні «розважальні» твори, які на дві треті присвячені постійному та повторюваному зображенню різних вад, вбивств, руйнувань. Провокують жорстокість і комп'ютерні ігри, оскільки гра в дечому усуває обмеження й робить жорстоку поведінку безпечною, без наслідків.

Більшість злочинів скоєні підлітками через брак виховання з боку батьків і педагогів. Дитина повинна не тільки розуміти, що добре, а що погано, але й орієнтуватися на позитивні вчинки

Але це, знову ж таки, – недогляд батьків, які не цікавляться тим, що дивиться їхнє чадо, в які ігри грає і не намагаються виховувати в нього інтерес до іншого роду кінопродукції, комп'ютерних ігор та т. п.

До так званої групи ризику належать і діти вулиць. Залишені напризволяще хлопчики крадуть і займаються розбоєм, дівчатка – проституцією. Найчастіше на це йдуть безпритульні, щоб не померти з голоду або прогнати братів і сестер. Але останнім часом усе частіше злочини почали скоювати діти багатих батьків, бо вважають, що для них це буде безкарно.

В Україні за 2 місяці 2013 року у Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 281190 кримінальних правопорушень, з них закрито та знято з обліку 83981 правопорушення [4]. У Луганській області за останні роки злочинність серед молоді зросла на 12% і складає більше 15% від усіх скоєних злочинів в області.

Згідно статистичних даних Кримінальної міліції у справах дітей Старобільського РВ ГУМВС з січня 2013 року по травень 2013 року у Старобільському районі скоєно 6 злочинів неповнолітніми. Із них по статті 125 легкі тілесні ушкодження – 1 злочин; по статті 185 крадіжка –

5 злочинів.

Адміністративних правопорушень – 16 випадків. Із них по ст. 175 п. 1 куріння тютюнових виробів у заборонених місцях – 13 випадків, по ст. 178 розпивання спиртних напоїв у громадських місцях – 3 випадки.

Науковим пошуком вирішення проблем перевиховання неповнолітніх правопорушників займалися педагоги, юристи, психологи: І. Башкатов, П. Вівчар, О. Караман, В. Кривуша, В. Синьов та ін. Безумовно виділяється серед них постать видатного педагога А. Макаренка. Але це питання досі залишається відкритим у науковому просторі і сьогодні є актуальним пошук ефективних, сучасних, дієвих методів та форм перевиховання, підвищення профілактичного впливу на молодь.

Мета статті: проаналізувати методи та форми ефективного перевиховання неповнолітніх правопорушників у зарубіжному досвіді роботи.

Розглянемо саме поняття перевиховання.

«Перевиховання – система виховного впливу педагога, спрямованого на переробку, «перековування» неправильно сформованої особистості вихованця, на виправлення тих його якостей, звичок, рис, які суперечать нормам та вимогам суспільства» [5, с. 370].

Давно відомо, що перевиховувати набагато складніше, ніж виховувати, адже доводиться міняти вже сформовані у тій чи іншій мірі стереотипи – звички, погляди, риси характеру – і формувати нові, які різко відрізняються від колишніх. Ступінь тяжкості багато в чому залежить від того, наскільки далеко зайшов неправильний розвиток і у якій мірі він охопив особистість вихованця.

В умовах спец. виховного закладу перевиховання виступає вже як самостійне завдання, що вимагає особливих заходів, особливої організації.

Педагогічна теорія і практика перевиховання виходять з положення про те, що злочинні схильності, недисциплінованість, недоліки у характері, аморальні звички не закладені у людини від народження, а їх набуває вона в результаті несприятливих умов життя, негативної дії середовища або неправильного виховання.

Матеріалістичне вчення затверджує, що люди – це результат обставин і виховання і «якщо характер людини створюється обставинами, то треба зробити обставини людськими» [3]. Звідси й витікає перша вимога перевиховання – змінити обстановку, у якій живе або навчається вихованець, усунути нездорові умови, що впливають на нього.

На сьогоднішній день діюча законодавча база в Україні в цілому приведена у відповідність до Конвенції ООН про права дитини, Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, Правил ООН, що стосуються захисту

неповнолітніх, які позбавлені волі та інших загально визнаних міжнародних актів. Верховною Радою та Урядом України прийнята низка законодавчих актів та постанов, якими значно поліпшено правове становище осіб, взятих під варту, та осіб, які відбувають кримінальне покарання, відмінені деякі види кримінальних покарань, зняті необґрунтовані обмеження в режимних вимогах, надані додаткові пільги у придбанні продуктів харчування, предметів першої потреби, збільшено кількість побачень з родичами, відмінені обмеження в листуванні, надана свобода у віросповіданні та виконанні культових обрядів [7].

На сьогоднішній день діяльність по перевихованню засуджених відбувається на гуманістичних засадах. «Ненасильницька педагогіка має на меті виховувати у душі миролюбності, толерантності, поваги достоїнств та прав інших. У даній парадигмі вихованець є не об'єктом, а суб'єктом власного розвитку.

Отже, мета навчання неповнолітніх – сприяти зміні життєвої позиції від волі як всюдозволеності до волі як усвідомленого вибору життя у вільному суспільстві з повагою і дотриманням його законів» [1].

Під методом ефективного перевиховання розуміють шлях (спосіб) за допомогою якого реалізуються як загальні цілі виховання, які ставить суспільство, так і конкретні завдання, що вирішуються виховним процесом.

Необхідний прямий вплив на особистість вихованця, на його свідомість, почуття, волю, з ціллю визвати перелом у його поведінці. Важливу роль грає тут переконання, призване визвати внутрішню боротьбу мотивів у вихованця й забезпечити перемогу здорових почуттів та прагнень. Для плідної роботи з перевиховання об'єднують свої зусилля педагоги, психологи, соціальні педагоги. Їх спільні впливи допомагають вихованцям змінити свою поведінку. Внутрішній перелом, викликаний такого роду впливами, є початком перевиховання. Подальший успіх залежить від того, наскільки глибоко зможуть захопити вихованця майбутньою перспективою, новими завданнями, які перед ним ставить педагог, суспільство.

Відомо, що методи боротьби з правопорушеннями підлітків не залишалися незмінними. Колись головною формою перевиховання малолітнього правопорушника вважалася дитяча виховна колонія. І сьогодні позбавлення волі є необхідним і дієвим засобом боротьби із злочинністю. Разом з тим воно поєднане з багатьма негативними соціальними і соціально-психологічними наслідками. Адже, щоб там не говорили, навіть і виховна колонія сприймається підлітками, як тюрма, і перебування в ній наносить їм моральну травму.

Шукаючи інноваційні форми та методи перевиховання неповнолітніх правопорушників, слід звернути увагу на досвід

зарубіжних країн.

Соціальний педагог Франк Кренер у Німеччині втілює в життя нову форму перевиховання – добровільна участь у закордонному проекті, коли на базі іншої культурної традиції організовується виховний процес.

Цей проект перевиховання важких підлітків називається «Стежка в життя» і розшифровується як «Адаптаційна педагогіка співпереживання». Суть проекту в тому, щоб підліток, який ось-ось може потрапити за ґрати або має конфліктний характер, виявився якомога далі від звичного середовища, від друзів-товаришів, якщо вони підбивають його на кримінал. Виявився б там, де життя зовсім не схоже на звичне йому, а саме, в іншій країні, з іншими традиціями, щоб він провів деякий час свого життя в іншому середовищі. Підліток повинен зрозуміти, що все в цьому житті дістається працею і що між людьми можуть бути зовсім інші відносини, ніж ті, які він бачить у себе в Німеччині.

За час існування проекту німецькі малолітні хулігани знайшли свою «стежку» у Португалії, Іспанії, Італії, у Румунії, Словаччині, в Росії – в Омській області, в Киргизстані та ін.

Коли всі методи випробувані, підлітку залишається остання можливість навчитися жити гармонійно в суспільстві – він потрапляє до проекту. Проектом називають захід педагогічного характеру, і в цьому сенсі один підліток – один проект. Це дуже складна педагогічна робота, тісно пов'язана з терапевтичною.

Ураховуючи, що в країнах, де реалізується проект є відмінність у формах перевиховання, розглянемо їх більш детально на прикладі Росії та Киргизстану.

Під формою педагогічного впливу розуміється різноманітна діяльність вихователів, засуджених, а також система їхньої взаємодії між собою та з навколишніми людьми.

В Киргизстані перевиховання відбувається в сім'ї [6]. Відбір киргизських сімей, куди потрапляють важкі підлітки з Німеччини, ведеться дуже суворо. Майбутні вихователі повинні мати таку підготовку, яка б дозволила їм ефективно виконувати свої обов'язки, включаючи зокрема, підготовку в сфері дитячої психології, педагогіки та ознайомлення з міжнародними нормами стосовно прав людини і прав дитини.

Бажано також, щоб прийомні батьки жили в приватному будинку за містом. Якщо в сім'ї є свої діти, це навіть краще, адже так закордонний гість швидше адаптується до місцевих реалій. Виховання підлітка стане для сім'ї основною роботою – 24 години на добу вона повинна присвячувати дитині і нести повну відповідальність за нього.

Запропонована програма перевиховання має свої особливості. Вже в аеропорту підлітка зустрічає вихователь з помічником, і всі разом

вони прямо їдуть в гори. Там речі з валізи перекладаються в рюкзак, і починаються пригоди, наповнені гірською романтикою.

«Мандрівники» проходять по спортивно-туристичному маршруту або ж ведуть життя звичайного туриста на базовій стоянці – дрова збирають, готують їжу, перуть одяг. Мета всього цього в тому, щоб німецький підліток, що виріс в тепличних умовах, побачив, що вода тече не тільки з крана і тепло виходить не тільки від батареї. Він повинен зрозуміти: для того, щоб щось отримати, потрібно докласти зусиль – як мінімум принести воду з річки або розвести багаття. Все доводиться робити самому. Якщо відмовиться приготувати сніданок – просто залишиться голодним, тільки і всього. Не захоче випрати шкарпетки – буде ходити в брудних, за нього це ніхто не зробить, забуде вимити тарілку – наступного разу доведеться їсти з брудної. Прийомним батькам заборонено фізично карати дитину. Вони створюють для нього такі умови, за яких підліток починає відчувати наслідки. У цьому суть педагогіки співпереживання – не набридати нотаціями, а дати можливість спробувати і навчитися.

Потім з'ясовуються інтереси підлітка, і йому дається можливість закінчити навчання і отримати спеціальність, яка стане в нагоді йому по досягненні повноліття, коли уряд Німеччини вже не зобов'язаний про нього піклуватися. Дитина вчиться, покращує свої соціальні навички, отримує психологічну допомогу або психотерапевтичне лікування, готується до самостійного життя. На останній фазі проекту гість з Німеччини може окремо жити на орендованій квартирі, при цьому, звичайно, перебуваючи під наглядом вихователів, хоча, може бути, вже не таким пильним. У підсумку підлітки проводять в Киргизстані в середньому 2-3 роки, а потім самі вирішують, що робити далі. Хтось повертається до Німеччини, хтось їде вчитися в США, хтось залишається в Киргизстані. Співробітники проекту і потім відстежують долю своїх вихованців, постійно з ними на зв'язку.

Результати дуже втішні. У більшості випадків колись важкі підлітки, повертаючись до Німеччини, вже не скоюють правопорушення та злочини. Завдяки проекту у них розвиваються і вдосконалюються відповідні сфери особистості. Накопичений досвід правильної поведінки, вироблені морально-вольові якості спонукають правопорушника змінити своє життя.

Доцільно розглянути перевиховання німецьких підлітків за тим же проектом у Росії [2]. Вважається, що на «невиправного» підлітка, на якого не змогли знайти управу в дисциплінованій Німеччині, благодійно вплинуть: а) труднощі сибірського побуту; б) нове, зовсім інше соціальне середовище; в) спілкування з російськими однолітками.

Ізоляція від звичного середовища – одна з головних вимог цієї виховної програми. Вона дає людині можливість «почати життя з чистого аркуша», замислитися, що в колишньому житті робив неправильно, і проявити себе по-іншому, по-новому.

Підліток приїздить на перевиховання до Сибіру обов'язково з персональним вихователем. Живе разом зі своїм куратором у звичайній сільській хаті без гарячої води; від неймовірних морозів їх захищає тільки дров'яна піч. Умови життя тут примітивні. Треба самим для себе будувати дерев'яні туалети на вулиці, носити дрова для грубки і діставати воду з колодязя, ходити до школи по снігу за кілька кілометрів.

Підліток в екстремальних умовах і за допомогою важкої фізичної праці повинен навчитися контролювати свою агресію. Вже саме середовище змушує його засвоювати правила поведінки в соціумі. Перший час новоспечений сибіряк змушений спілкуватися головним чином зі своїм вихователем, бо бігти нікуди – навколо тайга. Так, за думки педагогів, важкий підліток змушений шукати взаємоприйнятний компроміс – тобто те, чого він не вмів у колишній, звичній для себе обстановці.

Професійно грамотна робота з правопорушником з позиції педагогіки співпереживання потребує майстерності застосування усієї багатогранності методів індивідуального виховного впливу на особистість (переконання, прохання, проявлення доброти й турботи, пробудження й активізація гуманних почуттів, включення в діяльність, виявлення компетенції, наказ, натяк, іронія, засудження, уявна байдужість, «вибух» тощо). З цим пов'язаний розвиток у вихователя творчих здібностей вибору оптимального варіанту застосування того чи іншого методу педагогічного впливу та їх сукупності у нестандартних ситуаціях взаємодії з малолітнім правопорушником. У цілому курс перевиховання триває два роки – це і підготовка до Сибіру і подальше спостереження за тим, як підліток, повернувшись на батьківщину, адаптується серед однолітків.

З 1997 року в проєкті «Pfad ins Leben» взяли участь кілька десятків правопорушників. У віддалених сибірських селах, де суворі умови життя, але чисті і теплі людські стосунки, німецькі підлітки не відчують себе в ізоляції. Легко адаптуються, і потім повертаються до Німеччини зовсім іншими. Крім того, з в'язниці рідко хто виходить добропорядним. А з Португалії, Норвегії, Киргизії та Сибіру юнаки повертаються іншими. Вони зазвичай знаходять роботу, перестають сидіти на шії у соціальних служб, навпаки, самі починають платити податки в скарбницю.

У Німеччині вважають, що фінансово втілювати такі проєкти набагато дешевше, аніж перевиховувати правопорушників у колонії.

Українцям може стати в нагоді досвід німців. Можна вибрати такий же тайговий регіон, де живуть міцні сім'ї, і посилати туди за рахунок держави на повний пансіон важких підлітків з України. Або відправляти їх у сім'ї на Кавказ, де традиційно авторитет і слово старшого – непорушний закон.

Як видно з досвіду німців, успіх нововведенню забезпечують дві умови. Майже на рік – а в дитячому віці це надовго – підліток виривається з небезпечного оточення. І пізнає в цей час інше життя, де все – звичаї, стиль спілкування, домашній менталітет – новиною, а тому цікаво.

Таким чином, високий рівень злочинності молоді в Україні залишає відкритим проблеми перевиховання неповнолітніх правопорушників. Це питання є і сьогодні актуальним, і ним займаються педагоги, психологи, юристи нашої країни та інших країн. Вони знаходяться в пошуках ефективних, сучасних і дієвих методів та форм перевиховання, спираючись на принципи гуманізму, соціальної рівності та свободи особистості.

Метою сучасного підходу до перевиховання неповнолітніх правопорушників є не покарання, а вжиття щодо них комплексу форм і методів, спрямованих на індивідуальне виховання, піклування, захист від негативного впливу оточення.

Список використаної літератури

- 1. Алтухова Л.** Описание опыта деятельности педагога-психолога школы закрытого типа по перевоспитанию осужденных с гуманистических позиций [Электронный ресурс] / Л. Алтухова. – Режим доступа: <http://nsportal.ru> – Загол. с экрана.
- 2. Кычанова С.** Трудных подростков из Германии ссылают в Сибирь... на перевоспитание [Электронный ресурс] / С. Кычанова. – Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24038/97349/>
- 3. Маркс К., Энгельс Ф.** Полное собрание сочинений [Электронный ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Режим доступа: http://www.kpu.ua/marx_engels_pss/ – Загол. с экрана.
- 4. Москаль Г.** Москаль: в Україні кількість тяжких злочинів за два місяці зросла на 7 тисяч [Електронний ресурс] / Г. Москаль. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/News/74232> – Загол. з екрану.
- 5. Педагогическая энциклопедия** / Гл. ред.: И. Каиров, Ф. Петров [и др.], т. 3. – М.: «Советская энциклопедия», 1966. – 880 с.
- 6. Пожарский В.** В Кыргызстан на перевоспитание [Электронный ресурс] / В. Пожарский. – Режим доступа: <http://www.jugendhilfe-pilger.de/dn.html>. – Загол. с экрана.
- 7. Штанько І.** Основні напрямки реформування системи ВТК [Електронний ресурс] / І. Штанько. – Режим доступа: <http://library.khpg.org/index.php>. – Загол. з екрану.

Абакумова М. А. Методи та форми перевиховання неповнолітніх правопорушників

В статті розглянуто актуальність нових форм і методів перевиховання неповнолітніх правопорушників. Проаналізовано стан злочинності серед молоді в Луганській області. Підкреслена увага до гуманістичного підходу до роботи з підлітками, до пошуків інноваційних форм і методів перевиховання. Розглянуто досвід зарубіжних країн і зокрема добровільну участь в закордонному проекті, коли на базі іншої культурної традиції організовується виховний процес. Як приклад, наводиться спільна діяльність Німеччини з Росією та Киргизстаном в цьому проекті, описані форми і методи втілення його в життя.

Ключові слова: метод, форма, перевиховання, правопорушник, підліток.

Абакумова М. А. Методы и формы перевоспитания несовершеннолетних правонарушителей

В статье рассмотрено актуальность новых форм и методов перевоспитания несовершеннолетних правонарушителей. Проанализировано состояние преступности среди молодежи в Луганской области. Подчеркнуто внимание к гуманному подходу в работе с подростками, к поискам инновационных форм и методов перевоспитания. Рассмотрен опыт зарубежных стран и в частности добровольное участие в зарубежном проекте, когда на базе другой культурной традиции организуется воспитательный процесс. Как пример, приводится общая деятельность России и Германии, Кыргызстана и Германии в этом проекте, описаны формы и методы воплощения его в жизнь.

Ключевые слова: метод, форма, перевоспитание, правонарушитель, подросток.

Abakumova M. A. Methods and forms of re-education of underaged offenders

The article deals with the actuality of new forms and methods of re-education of teenager offenders. The condition of criminality among Lugansk youth was analyzed. The attention to human approach in the work with teenagers, to find out innovative forms and methods of reupbrining was underlined. The experience of foreign countries and especially freewill participation in a foreign project, when the process of upbsining is based on the other culture was described. As an example, the cooperative activity between Russia and Germany, Kirgizstan and Germany is proposed; and the forms and methods of fulfilling it into the life was described too.

Key words: the method, the form, re-education, offender, teenager.

І. М. Бабенко

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД УМОВНО ЗАСУДЖЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Соціально-педагогічні проблеми в сучасному суспільстві впливають на життєдіяльність неповнолітніх і спонукають їх до прояву правопорушень. За статистичними даними, неповнолітніми в Україні скоюється кожен четвертий злочин; з року в рік зростає їх жорстокість, важкість та цинічність. Водночас негативні соціально-педагогічні умови, з одного боку, породжують складні життєві ситуації, при вирішенні яких індивід порушує правові норми, з іншого – вони впливають на розвиток і становлення особистості, роблять її, певною мірою, вразливою, дезадаптованою.

Проблема протиправної і злочинної поведінки неповнолітніх постійно привертала увагу науковців і практичних працівників. У сучасній психолого-педагогічній літературі в основному розкриваються питання, які стосуються причин та механізмів появи делінквентної поведінки неповнолітніх (Р. Благута, В. Вінс, А. Лічко та ін.), профілактики такого типу поведінки підлітків (В. Беспалько, І. Козубовська, В. Оржеховська та ін.). Методика перевиховання важковиховуваних підлітків розглядається у працях І. Ковальова, Т. Ковтун, Н. Моцар та ін.; проблеми правового виховання неповнолітніх досліджували В. Головченко, І. Ковчина, М. Фіцула та ін.; систему виховання умовно засуджених неповнолітніх розкрито у працях В. Козир, І. Парфанович, Н. Суховєєва та ін.

Психологічні особливості особистості підлітка з відхиленнями у поведінці досліджували К. Бартол, Н. Пряхіна, Т. Титаренко, В. Худик та ін.; проблему соціальної адаптації умовно засуджених неповнолітніх вивчали М. Гуцуляк, В. Лютий, В. Синьов та ін.; основні напрями виховної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, розглядалися Л. Завацькою, І. Зверєвою, Г. Золотовою та ін.

Але проблема супроводу умовно засуджених неповнолітніх не є достатньо розробленою у соціально-педагогічній літературі, що й зумовило вибір теми статті, метою якої є розкрити соціально-педагогічний супровід умовно засуджених неповнолітніх як проблему сучасної соціально-педагогічної науки.

У сучасній літературі поняття *соціально-педагогічного супроводу* розглядається як комплекс превентивних, просвітницьких,

діагностичних і корекційних заходів, спрямованих на проектування і реалізацію умов для успішної соціалізації підлітків, перспектив їх особистісного розвитку.

У процесі соціально-педагогічного супроводу умовно засуджений неповнолітній виступає не як пасивний об'єкт дії, а як активний суб'єкт взаємодії з соціальним педагогом, психологом, батьками. Неповнолітньому неможливо нав'язувати які-небудь зміни в ньому самому. Ряд учених єдині в тому, що тільки у випадку, якщо у дитини буде сформована мотивація на необхідність особових, характерологічних змін, тоді процес соціально-педагогічного супроводу почне функціонувати.

Можна назвати дві основні мети соціально-педагогічного супроводу: 1) збереження природних механізмів розвитку умовно засуджених неповнолітніх, запобігання умовам, здатним деформувати характер; 2) формування у неповнолітнього потреби до саморозвитку, саморегуляції, самовдосконалення.

Так, на думку А. Юдіна до основних функцій соціально-педагогічного супроводу відносяться:

- *відновлювальна* – припускає відновлення тих позитивних якостей, які переважали в умовно засуджених неповнолітніх до появи проблем;

- *компенсуюча* – проявляється у формуванні у підлітків прагнення усунути той або інший недолік посиленням діяльності в тій області, яка йому більше подобається, де він швидше домагається успіхів, де прагне до самореалізації;

- *стимулююча* – виражається в підтримці тих позитивних особових характерологічних утворень, які є у підлітків.

- *соціалізуюча* – спрямована на надання неповнолітньому можливостей для соціального розвитку і соціального пізнання – формування різних навичок і умінь, підвищення соціально-психологічної компетентності [1, с. 26].

М. Бітянова, Л. Мітіна [2] та ін. характеризують супровід як підтримку психічно здорових людей, у яких на певному етапі життєвого шляху виникають труднощі. При цьому вони зазначають, що супровід (на відміну від корекції) передбачає підтримку реакцій, що природно розвиваються, процесів і станів особи. Автори наголошують, що саме вибудовування процесу психологічної допомоги відповідно до закономірностей розвитку – перша сутнісна характеристика супроводу. Другою сутнісною характеристикою психологічного супроводу є створення умов для переходу особи від допомоги ззовні до самопомоги.

У процесі соціально-психологічного супроводу фахівець створює умови і надає необхідну та достатню підтримку для переходу

неповнолітнього від позиції «Я не можу» до позиції «Я можу сам справлятися зі своїми життєвими труднощами». Основним з цих умов прийнято вважати хороше підтримуюче оточення.

Тлумачний словник В. Даля [3] визначає поняття «супровід» як дію, «супроводжувати» – «проводжати, супроводити, йти разом з ким-небудь поводитирем; слідувати». Приставка «су» в слові спочатку припускає реалізацію в процесі супроводу об'єднання дій і зусиль поводиря і супроводжуваного.

Коли неповнолітній, який знаходиться в соціально небезпечній ситуації, не може самотійно без допомоги дорослих впоратися з перешкодами, що постійно постають на його життєвому шляху, коли до кризи вікової додається соціальна і педагогічна, то йому необхідна допомога людини, котра йде поруч. Таким провідником або групою поводитирів для дітей «групи ризику» повинні стати команда дорослих наставників, людей, чиє бажання допомогти дитині, наявність знань і досвіду, як краще це зробити, повинні реалізуватися в спеціально організованій діяльності по комплексному супроводу індивідуального розвитку особистості дитини в соціально-культурному просторі його дитинства, юності.

Можна погоджуватись із твердженням Ю. Щепіної [4] у тому, що супровід, на відміну від інших методів допомоги неповнолітнім при вирішенні їхніх проблем характеризується: комплексним характером (поєднанням психолого-педагогічного і медико-соціального підходів); «знаходженням на боці підлітка»; безперервністю (допомога завершується тільки у момент вирішення проблеми або появи стійкої тенденції до її вирішення); педагогічним підходом (прагненням не розв'язати проблему за дитину, а навчити її вирішувати типові проблеми самотійно) [5]; програми супроводу бувають двох типів – системно-орієнтовані (призначений для вирішення проблем великих колективів) та індивідуально-орієнтовані (спрямований на вирішення проблем конкретної особи).

Традиційно процес соціально-педагогічного супроводу умовно засуджених неповнолітніх здійснюється у ряді освітніх установ (школа, психолого-педагогічні центри допомоги, кримінально-виконавча інспекція, служби у справах дітей та ін.) і застосовується для вирішення стандартних проблем, з якими стикається неповнолітній у процесі навчання (перехід з класу в клас, конфлікт з однокласниками тощо).

Проте особливо актуальним для сучасної педагогічної практики є здійснення соціально-педагогічного супроводу для дезадаптованих дітей та підлітків, що знаходяться поза соціальним середовищем і одночасно потребують соціально-педагогічного супроводу. Саме для

вирішення соціальних проблем означеної категорії неповнолітніх ми і повинні організувати соціально-педагогічний супровід. Таким чином, ми розуміємо *соціально-педагогічний супровід як процес вирішення особливо актуальних проблем дезадаптованого підлітка при максимальному збереженні його свободи і усіякому заохоченні самостійного прояву активності та відповідальності за вибраний ним варіант рішення.*

Технологія соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, умовно засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та характеристика методів, що передбачені даною нормою, соціальна реабілітація та ресоціалізація неповнолітнього не може бути повною мірою здійснена лише шляхом контролю та індивідуально-профілактичної роботи, яка здійснюється інспекторами кримінально-виконавчої інспекції (КВІ) та кримінальної міліції у справах дітей (КМСД). Ця робота передбачає залучення фахівців соціальних служб, закладів освіти та інших державних і громадських установ.

Нормативно-правовою базою, що дозволяє брати участь соціальних педагогів у роботі з неповнолітніми, що перебувають на обліку в КВІ, виступають Закони України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року та інші національні, урядові й відомчі програми й нормативні акти.

У вказаних документах та нормативних актах умовно засуджені неповнолітні не вказуються як окрема категорія дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги або специфічного соціального впливу. Проте вони мають право на соціальний захист, соціальну допомогу та отримання соціальних послуг як особи, що опинилися в складних життєвих обставинах, як молоді люди, що виявили схильність до асоціальної поведінки, зокрема до правопорушень. Деякі з неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, належать до малозабезпечених, неблагополучних родин, страждають залежностями тощо.

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» [6] *соціальне обслуговування* дітей та молоді включає надання гарантованих державою безкоштовних фізкультурно-оздоровчих послуг; послуг у пошуках роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, професійної орієнтації та перепідготовки; у сфері освіти, культури, охорони

здоров'я, фізичної культури і спорту, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку; добродійних послуг для задоволення духовних, культурних, естетичних, виховних, освітніх, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних та інших потреб (ст. 8).

Як зазначається у Законі соціальний супровід дітей та молоді передбачає здійснення службами у справах дітей, ЦСССДМ системного обліку та догляду дітей і молоді, які опинилися в складних життєвих ситуаціях; систематичних і комплексних заходів, спрямованих на подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу дітей та молоді; системи заходів, орієнтованих на подолання різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному і фізичному здоров'ю дітей та молоді (ст. 9). Водночас, соціальна профілактика серед дітей та молоді передбачає здійснення системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки (ст. 10).

Законом України «Про соціальні послуги» [7] передбачається надання соціальних послуг особам, що знаходяться у складних життєвих обставинах (ст. 6). Складні життєві обставини за даним законом визначаються як обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (ст. 1). Отже, наслідки засудження для неповнолітнього можна трактувати як складні життєві обставини, особливо, якщо вони пов'язані з відсутністю роботи, негативними стосунками у сім'ї та іншими проблемами.

Основними формами надання соціальних послуг за законом є матеріальна допомога і соціальне обслуговування (ст. 5). Останнє включає у себе, зокрема, соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні послуги, послуги із працевлаштування, інформаційні та інші послуги. Суб'єктами, що надають соціальні послуги, є державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (далі – недержавні суб'єкти), фізичні особи (ст. 1).

Отже, чинне законодавство України дає достатньо підстав для звернення неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, до соціальних служб та громадських організацій для отримання соціальної допомоги й соціального обслуговування, а також для залучення фахівців соціальних служб до профілактичної й реабілітаційної роботи з такою категорією неповнолітніх. Проте нині не існує певної системи взаємодії установ, до компетенції яких входить

робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, альтернативних позбавленню волі.

У процесі соціально-педагогічного супроводу слід зважити на те, що застосування до правопорушника звільнення від відбування покарання з випробуванням має як примусовий, так і виховний аспекти. При цьому передбачається досягнути такі цілі: виховний вплив на неповнолітнього, профілактика рецидиву злочину, нагляд і контроль за поведінкою, вплив на правосвідомість умовно засудженого, інших осіб до 18 років, що його оточують, демонстрування діяльності законів держави, справедливості і неминучості покарання, захищеність громадян суспільства, в тому числі й самого правопорушника.

Згідно з чинним законодавством, в Україні існує мережа державних органів, що займаються вирішенням соціальних проблем неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. Перш за все, це служби у справах дітей, кримінально-виконавча інспекція та ЦСССДМ.

Згідно із ст. 13 Кримінально-виконавчого кодексу України [8] до нормативно-функціональних завдань і повноважень представників КВІ відноситься проведення нагляду за неповнолітніми та їх батьками за місцем проживання, участь у попередженні та розкритті злочинів та правопорушень, скоєних неповнолітніми та по відношенню до них, розшук неповнолітніх, які залишили сім'ю.

Стосовно обов'язків і повноважень працівників служб у справах дітей і їх конкретної роботи, то вони зводяться до обліку неповнолітніх, які вступили у конфлікт із законом, проведення з ними та їх батьками профілактичної роботи, сприянні у працевлаштуванні, навчанні та побутовому облаштуванні, проведення комплексу заходів по соціальній реабілітації таких неповнолітніх.

Щодо працівників ЦСССДМ, то їх нормативно-функціональні завдання відносно цієї категорії неповнолітніх зводяться до організації і проведення соціального супроводу умовно засуджених неповнолітніх. До завдань фахівців належить розробка планів реалізації програм соціального супроводу неповнолітніх, які звільнилися з місць позбавлення волі, чи у зв'язку з припиненням терміну їх покарання, підготовка методичних рекомендацій для працівників ЦСССДМ, контроль за виконанням програми в районах тощо.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [9] стосовно виховання умовно засуджених неповнолітніх впливає, що служба у справах дітей є органом державної виконавчої влади, на який покладається координація зусиль, розробка і здійснення безпосереднього та через відповідні державні органи, суспільні інститути, громадські організації заходів їх соціального

захисту, запобігання правопорушень серед них та контроль за виконанням цих заходів, надання методичної та практичної допомоги з питань соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх [9, с. 27 – 61]. Кримінальна міліція у справах дітей забезпечує проведення роботи щодо запобігання правопорушень серед таких осіб, зобов'язана виявляти, припиняти та розкривати злочини, скоєні неповнолітніми, вживати з цією метою оперативно-розшукові і профілактичні заходи, виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень. Саме у компетенції працівників цих органів є проведення індивідуально-профілактичної роботи з умовно засудженими неповнолітніми, організація їх виховання у трудових і навчальних колективах, контроль за проведенням дозвілля, робота з сім'ями даної категорії осіб для залучення неповнолітніх до активної громадської діяльності, інші форми роботи, що мають вплив на правопорушників.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» [10] нагляд за додержанням вимог діяльності органів і служб у справах дітей здійснює прокуратура. Серед форм її діяльності з координування зусиль міліції, суду й інших державних органів і громадських формувань, спрямованих на попередження повторної злочинності та її причин.

Отже, згідно зі змістом розглянутих нормативно-правових документів, усунення причин, які сприяють скоєнню правопорушень та злочинів умовно засудженими неповнолітніми, організація заходів профілактичного характеру повинна здійснюватися органами у справах дітей, виховна робота – педагогічними і трудовими колективами і сім'єю за місцем проживання, навчання, праці, проведення дозвілля.

Таким чином, органи прокуратури, КВІ та КМСД повинні посилити взаємодію у нагляді за дотриманням прав і свобод особистості, зокрема, виборчих прав, прав на свободу пересування, вибір місця проживання і місця перебування, права приватної власності, трудових прав, житлових прав і пільг, прав ветеранів праці та інвалідів, права громадян на охорону здоров'я і кваліфіковану медичну допомогу тощо. Вони зобов'язані притягувати до встановленої законодавством відповідальності посадових осіб, державних службовців та інших осіб, винних у порушенні прав і законних інтересів громадян, і забезпечувати гласність у цій роботі.

Список використаної літератури

1. Юсупов И. М. Социопатические предпосылки криминальных деяний / И. М. Юсупов. – Казань, 2006. – 27 с. **2. Битянова М. Р.** Психолог в школе: содержание и организация работы / М. Р. Битянова. – М. : Сентябрь, 2008. – 13 с. **3. Даль В. И.** Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка: современное написание / В. И. Даль.

– М. : АСТ, 2007. – 249 с. **4. Інновації** в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Метод. матеріали. / Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді; [Авт.-упоряд.: В. П. Лютий та ін.; За заг. ред. В. П. Лютого]. – К. : Логос, 2005. – 102 с. **5. Гусак А. П.** Проблеми визначення поняття ресоціалізації неповнолітніх злочинців в юридичній науці / А. П. Гусак // Держава і право. – К., 2008. – Вип. 40: Юридичні і політичні науки. – С. 481 – 487. **6. Закон** України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» // Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К. : ДЦССМ, 2002. – С. 5 – 11. **7. Закон** України «Про соціальні послуги» // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358. – Зі змінами ; ост. ред. 15 груд. 2009 р. **8. Кукушкин В. С.** Теория и методика воспитательной работы: учебное пособие / В. С. Кукушкин. – Ростов н/Д: «МАРТ», 2002. – 320 с. **9. Закон** України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24.01.95 р. – Відомості Верховної ради України – 1995. – №6 – С. 35 Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України: 1963 – 1995 / Ред. Б. Бойко. – К. : Українська правнича фундація, 1995. – 221 с. **10. Закон** України «Про прокуратуру» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4. – С. 15 – 18.

Бабенко І. М. Соціально-педагогічний супровід умовно засуджених неповнолітніх

У статті охарактеризовано зміст і розкрито особливість поняття «соціально-педагогічний супровід умовно засуджених неповнолітніх». Який розглядається як комплекс превентивних, просвітницьких, діагностичних і корекційних заходів, спрямованих на проектування і реалізацію умов для успішної ресоціалізації такої категорії неповнолітніх та перспектив їх особистісного росту.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, умовно засуджені неповнолітні, ресоціалізація.

Бабенко И. Н. Социально-педагогическое сопровождение условно осужденных несовершеннолетних

В статье охарактеризовано содержание и раскрыта особенность понятия «социально-педагогическое сопровождение условно осужденных несовершеннолетних». Под ним понимается комплекс превентивных, просветительских, диагностических и коррекционных мероприятий, направленных на проектирование и реализацию условий для успешной ресоциализации такой категории несовершеннолетних и перспектив их личностного роста.

Ключевые слова: социально-педагогическое сопровождение, условно осужденные несовершеннолетние, ресоциализация.

Babenko I. M. Socio-pedagogical support of conditionally sentenced minors

The article outlines the content and disclosed feature of the notion of "social-pedagogical support of conditionally sentenced minors". Which is regarded as a complex of preventive, educational, diagnostic and remedial activities aimed at design and implementation of conditions for the successful reintegration of this category of minors and the prospects for their personal growth.

Key words: socio-pedagogical support, conditionally convicted minors, resocialization.

УДК 37.013.42

Я. Г. Бондарчук

**СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА
СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З УВ'ЯЗНЕНИМИ ЖІНКАМИ
В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ**

Швидкий темп сучасного життя диктує свої умови для реформи і розвитку науки і законодавства в усіх сферах суспільних відносин, в тому числі в сфері діяльності пенітенціарної системи. Пенітенціарна система в Україні в останні роки намагається неухильно впроваджувати курс на реформування, гуманізацію та дотримання основних прав людини. Це стосується, насамперед, ідеологічних, принципових позицій щодо місії пенітенціарної служби, завдань кримінально-виконавчої системи, концептуальних підходів до здійснення процесу відбування покарань. Окремі дискусійні питання торкаються проблем визначення кримінальної відповідальності жінки, як особи, що вчинила злочин, структури і організації роботи кримінально-виконавчої системи та функціонування постпенітенціарного супроводу, завданням якого є допомога та підтримка осіб, які відбували покарання, з метою повернення до повноцінного функціонування у суспільстві.

Жінка займає особливе місце в суспільстві (є матір'ю, берегинею сім'ї), що зумовлює їй особливі вимоги, які суспільство висуває до неї, і пояснює ту шкоду, яку завдає суспільству жіноча злочинність. Тому засуджені жінки потребують особливої уваги при застосуванні засобів

карально-виховного впливу, а ефективністю їх виправлення будуть показники зменшення рецидиву злочинів. Той факт, що виконання і відбування засудженими жінками покарання у виді позбавлення волі зумовлено тим, що цей вид покарання характеризується підвищеним рівнем репресивності, викликає негативні зміни в особистості засудженої, здебільшого зумовлює втрату суспільно корисних зв'язків засудженої із суспільством.

Наявність жіночої злочинності в Україні, а у певні періоди і її значне зростання, має вкрай негативні наслідки. Цей факт призводить до помітного погіршення якості виховання і появи бездоглядних дітей, розпаду сімей, поглиблює падіння моральності, негативно впливає на рівень духовності суспільства в цілому.

Проблемам виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі присвячена значна кількість досліджень. Сутність та зміст цього покарання, його протиріччя розглядалися в працях Л. Багрія-Шахматова, О. Джузи, С. Дементьєва, І. Богатирьова, В. Єлеонського, І. Карпеца, О. Колба, О. Міхліна, О. Пташинського, В. Рудніка, А. Степанюка, М. Стручкова, М. Хавронюка, Г. Хохрякова, С. Черкасова, В. Трубникова, М. Шаргородського, І. Шмарова, О. Яковлева та ін. Безпосередньо проблемам виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок присвячено праці Ю. Антоняна, А. Благої, В. Бадири, М. Басенко, М. Голоднюк, Т. Денисової, І. Кирилової, І. Корзуна, В. Меркулової, С. Нікітенко, А. Потьомкіної, М. Стрюк, В. Серебрякової, Є. Середи, Л. Шевченко, Т. Шмаєвої, В. Федусік, Т. Явчуновської [3, с. 29 – 30].

Метою статті є розкрити зміст соціально-виховної роботи соціального педагога з ув'язненими жінками в пенітенціарних закладах.

Жінки, засуджені до позбавлення волі – специфічна категорія засуджених, яка потребує особливого механізму подолання негативних наслідків покарання, досягнення мети виправлення. Враховуючи значну роль емоцій, неусвідомлених переживань на рівні підсвідомого, значну сугестивність, властиву жінкам, педагогічний вплив на засуджених жінок має деякі особливості, які відображені у змісті соціально-виховної роботи.

Підвищена сенситивність жінок, їхні ціннісні пріоритети, що обумовлені гендерними стереотипами та роллю вимагають врахування того, що стосовно засуджених жінок має бути здійснена така лібералізація умов відбування покарання, яка б мінімізувала ймовірність розриву родинних та інших близьких стосунків, зменшила перешкоди до здійснення материнських функцій безпосередньо, без розриву із дитиною.

Важливого значення під час виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками набуває вивчення їх особистісних властивостей, тому, що вони є підставою для диференціації та індивідуалізації виконання покарання, застосування заходів заохочення, стягнення, зміни умов утримання щодо цієї категорії засуджених [5, с. 17 – 18].

Соціально-виховна – робота із засудженими – це діяльність адміністрації виправного закладу, освітніх, культурних й інших організацій, громадян, самодіяльних організацій засуджених, що формують правослужняну поведінку шляхом морального, трудового, фізичного та інших напрямів виховного впливу, підвищенням освітнього і культурного рівня засуджених.

Майстерність соціального педагога проявляється саме в тому, щоб максимально точно, правильно та ефективно використати набуті знання та вміння, врахувавши конкретну ситуацію та практичну потребу. Індивідуальний підхід дає можливість безпосереднього контакту з засудженою, більш глибокого вивчення її особистості, ефективного застосування методів психолого-педагогічного впливу на її свідомість і поведінку.

Індивідуальна робота – це комплекс організаційних, морально-психологічних, педагогічних, правових та соціальних заходів, спрямованих на формування у засудженої почуття розкаяння за скоєне, бажання повернутися до повноцінного життя, набуття соціально прийнятних форм і правил поведінки, перегляд своїх життєвих установок і планів на майбутнє, з урахуванням індивідуальних особливостей особистості.

Найважливіше значення для правильної організації виховного процесу у виправному закладі має головний принцип педагогіки – принцип природодоцільності. Із цього принципу можна вивести важливий аспект організації виховної роботи – це стимулювання об'єкта виховання. Будь-який вихователь (соціальний педагог) повинен виходити з того, що виховуваний є саморегулюючим біосоціальним механізмом, який функціонує залежно від потреб особистості. Відірваність від звичайного середовища, ізольованість від суспільства, примусовий спосіб життя, обмеження в реалізації потреб особистості, тривале співжиття з особами, які є розумово й морально деградованими – все це призводять до негативних змін у психіці ув'язненої жінки, зменшує її соціальну цінність [1].

Існують різноманітні шляхи допомогти жінками у місцях позбавлення волі. Це може бути:

1) дослідницька робота: здійснюючи опитування, з'ясовують загальні потреби жінок та їхнє становище в місцях позбавлення волі, в тому числі проблеми дотримання їхніх прав; визначають проблем адміністрації та персоналу установ виконання покарань;

2) постійний моніторинг дотримання прав людини в жіночих колоніях та слідчих ізоляторах;

3) визначення нагальних проблем ув'язнених жінок через опитування та спілкування під час групових та індивідуальних занять;

4) розробка реабілітаційних програм для жінок, які утримуються в місцях позбавлення волі, підготовка та залучення фахівців громадського та державного секторів, які зможуть ефективно виконати ці програми;

5) проведення групових занять різноманітної тематики: тренінги, проповіді, дискусій, бесіди, лекції тощо;

6) сприяння у повному забезпеченні релігійних потреб;

7) проведення свят;

8) надання жінками індивідуальних юридичних, психологічних, соціальних та інших консультацій різними фахівцями.

В колонії засуджені жінки беруть участь у наступних базових програмах: активна праця, освіта та просвіта, спеціально професійна підготовка та психологічна підтримка, активний відпочинок та підтримка сімейних стосунків.

Звичайно, якісно покращити становище жінок у місцях позбавлення волі та зменшити їхню кількість зможе тільки зміна законодавства, але те, як виконуватимуться ті закони, залежить від людей.

Існують основні проблеми, пов'язані з порушенням прав жінок в ув'язненні, сформульовані наступним чином:

- по-перше, у межах кримінально-виконавчої системи, згідно з політикою відбування покарань, жінки, матері з дітьми до сьогодні ще не вважаються вразливою групою з особливими потребами та проблемами;

- по-друге, в установах Державного департаменту з питань виконання покарань не існує практики проживання матерів разом з дітьми як членів однієї родини;

- по-третє, після виходу з колонії жінкам з дітьми не надається допомога, хоча добре відомо, що після звільнення у жінок виникає більше, у порівнянні із чоловіками, проблем соціального та матеріального характеру [4, с. 148].

У виховній роботі із засудженими жінками необхідно використовувати як загальні принципи, засоби, форми і методи соціально-педагогічної дії, так і специфічні, які обумовлені

особливостями тих умов, в яких відбувають покарання жінки, їх поведінкою, особистісними характеристиками. Велике значення в жіночих колоніях має трудове виховання.

Жіноча злочинність являє собою частину загальної злочинності, сукупність злочинів, скоєних жінками. Ця злочинність володіє певними особливостями, пов'язаними з соціальною роллю і *функціями* жінки, способом життя та професійною діяльністю, біологічної та *психофізіологічної* специфікою, а також з її історично зумовленим місцем у системі суспільних відносин. Зі зміною соціальних умов і способу життя жінки, її соціальних ролей змінюються характер і способи її злочинної поведінки [2, с. 185].

Сьогодні важливого значення набуває соціально-виховна робота із засудженими жінками з метою зниження рецидиву. Потрібно впровадити комплексну систему виховного, педагогічного впливу на засуджених жінок із застосуванням різноманітних форм і засобів роботи з даною категорією засуджених. Таким чином, успіх виправлення засуджених жінок залежить від обліку особливостей психологічних властивостей, психічних процесів і станів цієї категорії осіб, форм і методів виховної дії.

Список використаної літератури

- 1. Виконання** покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://penreform.org.ua/ua/normativno-pravove-regulyuvannyadkvsu/>
- 2. Медведєв В. С.** Професійна деформація співробітників пенітенціарних установ / В. С. Медведєв. – К. : Київський інститут внутрішніх справ, 1996. – 185 с.
- 3. Права** людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – 293 с.
- 4. Морозов О. М.** Моральність і пенітенціарія / О. М. Морозов // Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України: Мат-линаук.-практ. конференції. – К. : РВВ КІВС при УАВС, 1996. – С. 29 – 31.
- 4. Романенко Р. В.** Проблеми пенітенціарної системи та недосконалість кримінального закону / Р. В. Романенко // Кримінально-виконавча система в Україні: проблеми, пошуки, тенденції : матеріали наук. метод. конф. – Чернігів : Чернігівськ. юрид. училище ДДУПВП, 2001.– 148 с.
- 5. Синьов В. М.** Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : РВВ КІВС, 1996. – №1. – С. 17 – 18.

Бондарчук Я. Г. Соціально-виховна робота соціального педагога з ув'язненими жінками в пенітенціарних закладах

У статті розглянуто та проаналізовано соціально-виховну роботу з засудженими жінками. Розкриті різні шляхи допомоги, виявлено основні проблеми, пов'язані з порушенням прав жінок в ув'язненні.

Ключові слова: соціально-виховна робота, ув'язнені жінки, виправлення.

Бондарчук Я. Г. Социально-воспитательная работа социального педагога с заключенными женщинами в пенитенциарных заведениях

В статье рассмотрены и проанализированы социально-воспитательную работу с осужденными женщинами. Раскрыты различные пути помощи, выявлены основные проблемы, связанные с нарушением прав женщин в заключении.

Ключевые слова: социально-воспитательная работа, заключенные женщины, исправления.

Bondarchuk Ya. Socio-educational work of a social pedagogue with women prisoners in penal institutions

In the article analyzed the socio-educational work with convicted persons are women. Revealed are the different ways of assistance, the main problems related to violation of rights of women in custody.

Key words: socio-educational work, women prisoners, corrections.

УДК 316.624-053.6

Д. В. Гоженко

**ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні в останні роки, характеризуються кризою в економіці, науці, культурі, в сферах соціального і духовного розвитку. На життя всього населення, в тому числі і дітей та підлітків, величезний вплив має зростання соціальної напруженості та поглиблення економічної кризи.

Однією з найбільш складних і болючих проблем сучасної України є проблема соціального сирітства, дитячої бездоглядності та безпритульності. Протягом останніх років постійно зростають його

масштаби, все більша кількість дітей виявляються викинутими з нормального життя. Як наслідок, зростання кількості правопорушень.

Тому, тривожним симптомом є зростання числа неповнолітніх з девіантною поведінкою, що виявляються в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм та ін.). Посилюється демонстративна, по відношенню до дорослих, поведінка підлітків. У крайніх формах стали виявлятися жорстокість і агресивність.

Вивчення відхилень у поведінці має свою багатовікову історію. Незважаючи на це, інтерес сучасних науковців до проблем девіації є стійким і виправданим. Дослідження девіантної поведінки у вітчизняній та світовій психологічній літературі представлені достатньо широко, бо соціалізації особистості, її становленню й формуванню перешкоджає саме девіантна поведінка.

Серйозна недостача позитивного впливу на молоде покоління призводить до того, що у дітей і підлітків домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність, страх. Занепокоєння викликає і той факт, що у науковий обіг уведено навіть поняття діти «групи ризику», що, звичайно, зовсім не прикрашає соціальне становище у державі.

Щодо неповнолітніх з різного виду відхиленнями в розвитку, що накладають своєрідний відбиток на поведінку, сучасні вчені використовують терміни: «важкі діти» (К. Лебединська, М. Райська, М. Раттер, Л. Славіна); «важкі підлітки» (Л. Зюбін, В. Степанов, Д. Фельдштейн та ін.), до категорії яких відносять дітей з відхиленнями в моральному розвитку, акцентуаціями характеру, з порушеннями в афективно-вольовій сфері, відхиленнями в поведінці; «аномальні діти», що мають відхилення від того, що є типовим або нормальним, але не включає патологічний стан (Л. Пожар); «дезадаптивні діти» (С. Белічева); «діти, що живуть під спеціальною турботою» (Л. Кошч); діти «групи ризику» (І. Невський); «діти з порушеннями в афективній сфері» (К. Лебединська, М. Райська, Г. Грибанова, Л. Славіна) [1, с. 3].

Людина як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена; цей процес детермінується сукупністю соціальних норм, чинних на даний момент у суспільстві. Таким чином, соціальні норми є правилами суспільства щодо поведінки особистості, визначаючи характер, а також межі можливих і припустимих її проявів. Ці вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах законах, статутах. Вихідним для розуміння відхилень служить поняття «норма».

Соціальна норма – це правило загального характеру, що характеризує певну сферу життєдіяльності суспільства, встановлюється

державою, суспільством, об'єднаннями громадян чи окремими суб'єктами з метою чіткого формулювання прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин. Соціальна норма – це необхідний і відносно стійкий елемент соціальної практики, що виконує роль інструмента соціального регулювання і контролю [5, с. 374].

Поведінку, що характеризується відхиленням від прийнятих норм, називають девіантною. Девіантна поведінка визначає певні способи поведінки, мислення, діяльності людини, які не відповідають встановленим в даному суспільстві нормам і цінностям.

Під девіантною (лат. *Deviatio* – відхилення) поведінкою слід розуміти:

1) вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам);

2) соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам).

У першому значенні девіантна поведінка переважно предмет психології, педагогіки, психіатрії. У другому значенні – предмет соціології і соціальної психології. Зрозуміло, таке дисциплінарне розмежування відносне.

Девіантна поведінка поділяється на дві групи:

1) поведінка, яка відхиляється від норм психічного здоров'я (шизоїди, астеніки, епілептоїди; особи з акцентуаціями характеру);

2) поведінка, що має відхилення від морально-правових норм, які виявляються у форму проступків і злочинів.

При визначенні суб'єктивної сторони девіацій, керуються поділом на дві групи:

1) девіантна поведінка, орієнтована на зовнішнє середовище (екстравертивна) – вона може бути цільовою, заздалегідь запланованою (корисливі та інші цілеспрямовані протиправні діяння і аморальні вчинки) або афективною (насильницькі злочини, сварки в родині);

2) девіантна поведінка, орієнтована суб'єктом на самого себе (інтровертивна) – пияцтво й алкоголізм, наркоманія, самогубство та ін.

Молодь є найактивнішим психологічним суб'єктом і тому прояви соціально неприйнятної поведінки найвиразніше проявляється саме у них. У цьому віці, коли не сформований стійкий світогляд, особи найбільше піддаються зовнішньому впливу. Сприймаючи інтереси та погляди оточуючих, вони вбирають їх і в подальшому керуються ними. Характерною рисою девіантних підлітків є недостатня сформованість у них навичок спілкування, а саме замкнутість; нездатність одержувати

інформацію в спілкуванні; нездатність використовувати зворотний зв'язок, тобто наявність труднощів при формулюванні запитання для одержання додаткової інформації; нездатність звернутися по допомогу і прийняти її; нездатність брати участь у спільній діяльності з іншими дітьми при виконанні спільного завдання. Такі характерні риси являють собою критерії наявності відхилень у комунікативній сфері або критерії девіантності.

Девіантна поведінка, схильність до неї є проявом внутрішнього стану особистості, який детермінується такими умовами та чинниками (за Шнейдером): прагнення одержати сильні враження; підвищена збудливість, невміння контролювати себе; неблагополучна ситуація в родині, неповні родині і напружена соціально-економічна ситуація в житті дитини (погана забезпеченість, безробіття батьків); прагнення до самостійності й незалежності; брак знань у батьків про те, як справлятися з важкими педагогічними ситуаціями; відставання в навчанні; недостатня впевненість дитини в собі вкупі зі зневагою з боку однолітків; нерозуміння дорослими труднощів дітей й негативна оцінка дорослими навичок дітей; стресові життєві ситуації; слабкість інтелектуальної сфери дитини; приклади насильства, жорстокості, безкарності, отримані зі ЗМІ; надмірна зайнятість батьків; конфлікти з батьками; надмірні заборони з боку батьків (педагогів); постійні дорікання, лайка в родині; підвищена комунікативність дітей; низький рівень емоційно-вольового контролю у дітей чи навпаки зайвий контроль, авторитарність батьків (педагогів); нездатність дітей протистояти шкідливим впливам; генетична схильність; нерівномірність психофізичного й статевого дозрівання; відсутність навичок соціальної поведінки та зниження культури, інтелектуального рівня; маса вільного часу; вплив вулиці.

Найсприятливішими умовами девіантної поведінки для таких підлітків є: відсутність установки на працю і навчання; відсутність самоконтролю, чутливість до сторонніх впливів, до гострих переживань, потяг до діяльності у неформальній підлітковій групі, неадекватна самооцінка. Типологічні риси особистості з девіантною поведінкою: слабка адаптація до нових ситуацій, конфліктів, підвищена тривожність, психічна незрілість, депресивність, вживання наркотиків, алкоголю.

Критеріями наявності відхилень підлітка можна вважати: ситуативний інтерес до інших людей; відсутність розуміння мотивів поведінки та емоційного стану іншої людини; нестійка самооцінка; ситуативне самосприйняття; підвищений рівень тривожності; нездатність передбачати наслідки власних дій; нездатність до логічного узагальнення; нездатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки інших людей; нездатність розуміти невербальні реакції іншої людини; нездатність мислити абстрактними категоріями [3].

Слід відзначити, що на формування девіантності підлітків впливає два основних чинника:

1. Чинник, пов'язаний з педагогічною занедбаністю, коли батьки не приділяють уваги інтелектуальному, моральному розвитку дитини і вона виявляється інтелектуально-пасивною. Відсутність необхідних культурно-етичних уявлень та навичок заважає підлітку правильно орієнтуватися в спілкуванні з однолітками, веде до конфліктів, відчуження. Дитина стає «важкою» і для однолітків, і для вихователів.

2. Девіантність як відповідь на несприятливі зовнішні дії (грубі, образливі дії батьків, нетактовність вчителя, переживання несправедливості, образи, страху, пригноблення тощо, або проблеми, які виникають у зв'язку з особливостями перехідного періоду). Ці труднощі тимчасові, які зазвичай проходять та не призводять до серйозних негативних вчинків, якщо вони не фіксуються і не посилюються неправильними діями батьків, вчителів.

Також існує точка зору, згідно якої саме оточення однолітків – той чинник, який обумовлює вплив середовища на розвиток особистості: саме досвід перебування в дитячих та підліткових групах, а не досвід перебування у сім'ї, відображає, як середовище впливає на розвиток особистості. Емоційна депривація та неблагополучний психологічний клімат сім'ї посилюють відчуття особистісного дискомфорту. Шляхом вирішення цієї проблеми є переведення підлітка в групу, в якій його будуть поважати, де він знайде необхідну йому соціальну допомогу. Однак, нажаль, дуже часто в новій неформальній групі домінуючою є контр нормативна шкала цінностей [2, с. 46].

Отже, можна прийти до висновку, що провідною причиною девіантної поведінки підлітка, є альтернативна поведінка його батьків та найближчого оточення, тобто умов його життєдіяльності. Реакції підлітка на таку ситуацію його розвитку досить різноманітні. Так, в молодшому підлітковому віці найбільш поширені шляхи компенсації незадоволеності власним станом в системі взаємовідносин зводяться до намагання знизити цінність бажаного, до сублімації, фантазії, фрустрації (у формі агресії або уходу). Для старших підлітків більш властиві такі форми негативного ставлення до дорослого, як реакція опозиції (демонстративні дії негативного характеру), реакція відмови (неприйняття до вимог), реакція ізоляції (намагання уникнути небажаних контактів).

Таким чином, дитина приймає свою дезадаптованість та сприймає її вже як норму життя, без ресурсів та умов виправити це становище. Викривлення уявлення особистості про ставлення до неї з боку оточуючих, закріплюючись, стає своєрідною позицією, що визначає весь її подальший розвиток. Це веде до невідповідності між

усвідомленням особистістю свого ставлення до себе, до інших, до власної діяльності і є реальним змістом та проявом цих відносин, причиною виникнення неузгодженості ставлень або когнітивного дисонансу. Внаслідок цього вимоги суспільства можуть залишатися зовнішніми щодо такої особистості, тому вона не прийматиме їх. Оскільки з розвитком особистість дедалі стає незалежною від зовнішніх впливів, існує загроза, що її поведінка все помітніше відхилятиметься від соціально-прийнятих норм. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні певних форм девіації.

Список використаної літератури

- 1. Омері І. Д.** Девіантна поведінка як чинник порушення суспільного життя підлітків / І. Д. Омері // Вісник психології і соціальної педагогіки [Електронний ресурс] : Зб. наук. праць. – Випуск 2. – К., М., 2010. Сайт кафедри педагогіки і психології вищої школи НПУ ім. М.П. Драгоманова // <http://www.psyh.kiev.ua/>
- 2. Валицкас Г. К.,** Гиппенрейтер Ю. Б. Самооценка несовершеннолетних правонарушителей / Г. К. Валицкас, Ю. Б. Гиппенрейтер // Вопросы психологи. – 1989. – № 1. – С. 45 – 52.
- 3. Шнейдер Л. Б.** Девіантна поведінка дітей та підлітків / Л. Б. Шнейдер. – М. : Акад. проект, 2005. – 336 с.
- 4. Тетерский С. В.** Введение в социальную работу / С. В. Тетерский: Учебное пособие. – М. : Акад. проект, 2000. – 496 с.

Гоженко Д. В. Причини та наслідки девіантної поведінки підлітків

Стаття присвячена актуальній у наш час проблемі девіантної поведінки підлітків, виділяються і описуються основні причини та наслідки асоціальної поведінки. Розглядаються також важливі питання про вплив на особистість неповнолітнього батьків та найближчого оточення.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітки, дезадаптованність.

Гоженко Д. В. Причины и последствия девиантного поведения подростков

Статья посвящена актуальной в наше время проблеме девиантного поведения подростков, выделяются и описываются основные причины и последствия асоциального поведения. Также рассматриваются важные вопросы о влиянии на личность несовершеннолетнего родителей и ближайшего окружения.

Ключевые слова: девиантное поведение, подростки, дезадаптированность.

Gozhenko D. V. Causes and consequences of deviant behavior among adolescents

The article is devoted to the problem of our time deviant behavior among adolescents, allocated and describes the main causes and consequences of antisocial behavior. Also addresses important questions about the identity of a minor impact on parents and entourage.

Key words: deviant behavior, teens, maladjustment.

УДК 343.261-053.6:159.923

Д. С. Демчук, Я. Г. Бондарчук

**ВПЛИВ САМОВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ**

Перехід засудженого з об'єкту в суб'єкт виховного процесу одне із завдань психолого-педагогічної корекції поведінки, діяльності, відносин засуджених, їх виправлення і ресоціалізації. Важливе значення в цьому процесі посідає самовиховання.

Самовиховання обумовлене розвитком суспільства, його вимогами до особистості та служить суспільним інтересам. Його зміст залежить перш за все від суспільно-історичних умов, у яких живе і розвивається людина. Передусім самовиховання потребує від людини знання себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Для збагачення засуджених неповнолітніх знаннями і уміннями, проводять цикл бесід про психічну діяльність людини, свідомість, волю, почуття, характер, мотиви поведінки, інтереси, здібності, потреби, темперамент, а також розкривають сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою. Самовиховання активно вимагає усвідомлення особистістю себе, свого місця в оточуючому світі та й своєї поведінки в ньому. В самому загальному вигляді самовиховання – це усвідомлений, керований самою особистістю саморозвиток, в якому в інтересах самої особистості планомірно формуються якості, властивості, сили і здібності людини. Якщо ж самовиховання – це усвідомлений саморозвиток, то між ними існує тісний взаємозв'язок [3, с. 114].

Самовиховання у виправній (виховній) колонії, як правило, представляє процес роботи засуджених над собою щодо корінної перебудови всієї психології, світогляду, мотивів поведінки, ідеалів, звичок, спрямованості особистості.

У найзагальнішому визначенні самовиховання, на думку І. Беха та

Ю. Орлова, це певний тип ставлення, дій щодо самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певним моральним нормам. О. Ковальов вважає, що «самовиховання – це свідомо, систематична робота особистості над собою з метою усунення тих чи інших недоліків і формування позитивних якостей, що відповідають вимогам суспільства і особистого плану розвитку». Окремі автори (наприклад, С. Анисімов) акцентують увагу на зв'язку самовиховання з рівнем інтелектуального, емоційного, психологічного розвитку особистості, її свідомості, з почуттям відповідальності. Однак усі дослідники цієї проблеми погоджуються з тим, що самовиховання перш за все пов'язане з роботою особистості над собою з метою виховання позитивних якостей [2, с. 4 – 7].

Проблему самовиховання в пенітенціарних установах, розглядали О. Безпалько, В. Синьов, С. Харченко, В. Литвишков, І. Зайнишев, В. Курбатов та інші.

Тому метою нашої роботи є аналіз та систематизація знань про розвиток самовиховання у неповнолітніх засуджених.

Самовиховання особистості нерозривно пов'язане з вихованням, між ними існують тісний зв'язок і взаємозв'язок.

Під впливом виховання готуються умови й етично-психологічні передумови для самовиховання:

- формуються світогляд та ідеал;
- дозріває потреба самовиховання;
- намічаються методи і засоби самовиховання.

У свою чергу самовиховання забезпечує успіх виховання. Будучи тісно пов'язаними, виховання і самовиховання істотно відрізняються один від одного:

а) якщо в процесі виховання особа є об'єктом зовнішніх дій, то при самовихованні об'єктом дії стає суб'єкт, тобто об'єкт і суб'єкт збігаються;

б) якщо вихованню людина піддається з дня народження, то самовихованням вона починає займатися тільки досягати певного рівня етичної зрілості, коли в наявності високорозвинена самосвідомість, здібність до самоаналізу й самооцінки;

в) якщо в процесі виховання враховуються вікові й індивідуальні особливості особистості вихованця, то самовиховання безпосередньо визначається віковими й індивідуальними особливостями, які не завжди створюються особою.

Практика свідчить про те, що значних результатів досягають ті виправні (виховні) установи, у яких на достатньому рівні організовано самовиховання серед засуджених. Звичайно, не всі засуджені в рівній мірі займаються самовихованням. Засуджені, що усвідомлюють свою вину й

мають на меті позитивно змінитися, займаються самовихованням із старанністю і добиваються в цьому позитивних результатів. Виправлення і самовиховання у таких засуджених збігаються. Обстеження таких засуджених показує, що найважливішими мотивами самовдосконалення є: бажання повернутися до чесного трудового життя; прагнення викупити свою провину перед суспільством; бажання придбати спеціальність, яка стане в нагоді для життя на волі; прагнення повернути втрачену довіру і пошану рідних та близьких тощо. У засуджених, що не в повній мірі усвідомлюють свою вину і не прагнуть якісних змін в особистості, існує явна суперечність між їх виправленням і самовихованням. Багато хто з них абсолютно не займається самовихованням, інші розвивають такі якості, які, навпаки, необхідно викоринювати як не відповідні нормам і вимогам нашого суспільства, треті розвивають волю, фізичні якості з метою підпорядкувати собі нестійких засуджених, розправитися з кривдниками тощо. У таких засуджених самовиховання носить яскраво виражену негативну спрямованість. Практика свідчить проте, що саме таких засуджених важче виправити [1, с. 191].

Для того, щоб самовиховання проходило ефективніше, слід орієнтувати засуджених на етичні зразки та ідеали. Етичний ідеал виступає як мета самовиховання і як критерій правильності вчинків і дій особистості. Вивчення засуджених показує, що у деяких з них є позитивний ідеал, у багатьох – негативний, а велика кількість засуджених зовсім не мають ідеалу. Щоб стимулювати процес самовиховання засуджених в потрібному напрямі, необхідний індивідуальний підхід. Одних треба спонукати керуватися своїм позитивним ідеалом, інших – допомогти зруйнувати негативний і сформулювати позитивний ідеал, третім – надати допомогу у виборі етичного ідеалу. Для організації самовиховання засуджених важливо знати вимоги держави і суспільства до особистості і власні можливості, власні негативні й позитивні якості, самокритично до них ставитися.

Важко займатися самовихованням тим засудженим, які вважають себе досить вихованими і не знаходять в собі негативних якостей. Самокритичність – умова успіху самовиховання. Вона дозволяє засудженому об'єктивно оцінити свої позитивні якості і недоліки та на основі цього визначити завдання, методи і засоби самовиховання. У самовихованні засуджених велике значення має вміння управляти собою, своєю поведінкою і діяльністю, не сумувати і не падати духом при тимчасових невдачах, досягати здійснення поставлених цілей. Необхідною передумовою самовиховання засуджених є самопізнання і самооцінка.

Самопізнання і самооцінка засуджених приводять до усвідомлення життєво необхідних перспектив власного розвитку і

буття, приводять у дію процес їх самовиховання, створюють готовність особистості до роботи над собою. Пізнаючи себе, засуджений тим самим визначає свої слабкі і сильні сторони. Виявлення недоліків викликає стан незадоволеності собою, прагнення викоренити дані недоліки. Незадоволеність виявляється в словах, настрої, самокритиці. Важливим компонентом роботи, спрямованої на розвиток самопізнання і самооцінки, виступають знання деяких аспектів психології самовиховання. Тому в процесі організації самовиховання необхідно озброїти засуджених поняттями про джерела етично-вольової активності особистості, закономірності її розвитку та способи прояву, методи вивчення і виховання своєї особи [5, с. 57 – 60].

Самовиховання засуджених здійснюється на основі використання різноманітних методів самовиховання. Під методами самовиховання розуміються способи і прийоми впливу людини на свою особистість з метою формування необхідних суспільно значущих якостей. Основними методами самовиховання є *самопереконавання, самонавіювання, самонаказ, самосхвалення, самозобов'язання, самоосуд, самоперевірка, самозвіт*.

До *самопереконавання* засуджений вдається тоді, коли йому доводиться самостійно ухвалювати рішення, а у нього немає впевненості у правильності своїх дій. Сутність самопереконавання полягає в тому, що шляхом міркувань, нібито розмовляючи з собою, засуджений зважує всі «за і проти», доводить собі правильність одних думок та дій і спростовує помилковість інших.

Самонавіювання є необхідним в особливо важких ситуаціях життя або при особливих внутрішніх станах (нерішучість, страх, невпевненість), коли потрібно не тільки переконатися в правильності своїх думок, але і спонукати себе подолати певні зовнішні або внутрішні перешкоди на шляху до досягнення поставлених цілей.

Самонаказ використовується з метою виправлення конкретних недоліків і виховання позитивних якостей. Самонаказ вимагає розвиненої волі.

Самосхвалення засноване на критичному сприйнятті себе і результатів своєї діяльності і застосовується в тих випадках, коли втрачена віра в себе або коли виникає страх перед труднощами.

До *самозобов'язання* як методу самовиховання засуджений вдається для того, щоб поводитися належним чином і доводити почату справу до кінця. Беручи самозобов'язання перед колективом у присутності вихователя, засуджений нібито відрізає собі шлях до відступу.

Самоосуд застосовується в тих випадках, коли неправильно була поставлена мета або вибрані помилкові прийоми самовиховання. Самоосуд не повинен носити характеру самоприниження, апатії,

відходу в себе, навпаки, він застосовується для стимулювання роботи над собою. Самоосуд іноді виступає у вигляді самозаперечення.

Самоперевірка – це спроба своїх сил і можливостей на різних стадіях самовиховання, особливо в початковий період. В умовах колонії вона може прийняти помилкові форми. Засуджений, наприклад, перевіряє силу своєї волі, твердість характеру не в зразковій праці, а в грубих порушеннях правил поведінки, дисципліни, відточує свою мову не на уроках російської мови, а шляхом вивчення жаргону і тому подібне.

Самозвіт, як правило, підводить підсумки роботи над собою за певний період. Формами самозвіту можуть бути добровільні звіти про виконання прийнятих індивідуальних трудових зобов'язань (самозобов'язань) на зборах ради колективу засуджених, педагогічній раді, а також «огляди корисних справ» [4, с. 138 – 141].

Таким чином, розвиток самовиховання у неповнолітніх ув'язнених залежить від активізації внутрішнього потенціалу, та наявності позитивних установок. Саме тому самовиховання засуджених здійснюється на основі використання різноманітних методів. Під якими розуміють саме прийоми впливу людини на свою особистість з метою формування необхідних суспільно значущих якостей.

Список використаної літератури

1. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с. **2. Соціально-виховна** робота з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, О. Л. Караман, О. С. Третяк ; Держ. закл. «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 394 с. **3. Синьов В. М.** Педагогічні основи ресоціалізації засуджених // В. М. Синьов, В. І. Кривуша – К., 1997. – 272 с. **4. Пенітенціарна педагогіка** : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, О. Л. Караман, Н. П. Краснова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2011. – 329 с. **5. Чебоненко С. О.** Педагогіка та соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі. Навч. посібник / С. О. Чебоненко. – Чернігів, 2008. – 164 с.

Демчук Д. С., Бондарчук Я. Г. Вплив самовиховання на розвиток неповнолітніх засуджених

У статті розглянуто та проаналізовано розвиток самовиховання у неповнолітніх засуджених. Розкриті основні методи та прийоми

самовиховання як засоби впливу на свідомість та на формування позитивних тенденцій на шляхи до виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених.

Ключові слова: виховання, самовиховання, неповнолітні засуджені.

Демчук Д. С., Бондарчук Я. Г. Влияние самовоспитания на развитие несовершеннолетних осужденных.

В статье рассмотрено и проанализировано развитие самовоспитания у несовершеннолетних осужденных. Раскрыты основные методы и приемы самовоспитания как средства воздействия на сознание и формирование позитивных тенденций на пути к исправлению и ресоциализации несовершеннолетних осужденных.

Ключевые слова: воспитание, самовоспитание, несовершеннолетние осужденные.

Demchuk D., Bondarchuk J. Influence on the development of self-convicted juveniles

The article reviews and analyzes the development of self in juvenile delinquents. The basic methods and techniques of self as a means of influencing the consciousness and the formation of positive trends on the way to correct and re-socialization of juvenile offenders.

Key words: education, self-education, juvenile prisoners.

УДК [316.61.316.362]:343.261-053.6

І. М. Калюжний

СІМ'Я ЯК ГОЛОВНИЙ ФАКТОР У РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

За останні роки різко зросла молодіжна злочинність (число неповнолітніх злочинів збільшилася в порівнянні з 1991 р. на 18%). Злочинність неповнолітніх в Україні в останні десятиліття росла в 7 разів швидше, ніж змінювалося загальне число населення цієї вікової групи. У теперішній час категорія підлітків, засуджених до позбавлення волі, складніша і агресивніша, ніж 5-10 років тому. Якщо 8-10 років тому за тяжкі і особливо тяжкі злочини відбували покарання 30% неповнолітніх, то сьогодні це число досягає 60%. У перші три роки після звільнення скоюють повторні злочини до 45% колишніх

вихованців виправних колоній і 50% випускники спецшкіл; серед рецидивістів молодіжного віку 45-52% засуджених уперше в 14-15 років і тільки 10-14% в 16-17 років; четверта частина особливо небезпечних рецидивістів і п'ята частина засуджених довічно – колишні вихованці виправних колоній [1]. На жаль, наші виправні установи не лише не виправляють, а навпаки, ще більше криміналізують.

Проблеми злочинності неповнолітніх, її попередження, вдосконалення системи виконання покарань відносно вказаної категорії осіб, а також виконання і відбуття покарання у вигляді позбавлення волі висвітлювалися в працях З. Астемірова, Г. Аванесова, Ю. Антоняна, Л. Багрій-Шахматова, Н. Беляєва, А. Васильєва, Г. Гаверова, А. Зубкова, І. Карпеца, О. Каретникова, Г. Міньковського, О. Михлин, М. Мелентьєва, В. Рибальської, Н. Стручкова, Ю. Ткачевського, В. Трубнікова, Г. Хохрякова, І. Шмарова та ін.

Окремі проблеми ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, механізму її реалізації з різних точок зору вже розглядалися в роботах Ю. Андрєєвої, Ю. Баранова, М. Бухарової, О. Васильченко, Т. Волкової, І. Євтушенко, В. Єлеонського, Ю. Жулевий, Б. Козаченко, Н. Крайнової, М. Мелентьєва, О. Пищелко, П. Пономарьова, Т. Предова, М. Рибалка, А. Рябініна, О. Сизий, Н. Стручкова, С. В. Шатілова, В. Є. Мешканець та ін.

Високо оцінюючи праці вказаних учених, слід визнати, що при досить широкому вивченні питань ресоціалізації в юриспруденції, пенітенціарній психології, педагогіці, соціології, політології, праві, соціальній педагогіці, багато питань як і раніше залишаються актуальними для вивчення, а саме: визначення суті, змісту, специфіки ресоціалізації неповнолітніх засуджених; визначення основних проблем, перешкоджаючих ресоціалізації неповнолітніх засуджених; узагальнення досвіду організації ресоціалізаційних заходів в зарубіжних країнах, визначення найбільш ефективної структурно-організаційної моделі ресоціалізації неповнолітніх засуджених тощо.

У цій статті ми розглянемо деякі особливості ресоціалізації неповнолітніх засуджених в установах виконання покарання, роль сім'ї неповнолітнього у цьому процесі та значення організації спеціальної соціально-педагогічної роботи із цією категорією сімей.

Згідно статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до

самокерованої правослухняної поведінки [2]. Важливо зазначити, що проблема ресоціалізації вивчалася з позиції кримінального, кримінально-виконавчого права, пенітенціарної педагогіки та психології у працях багатьох науковців, однак єдиної точки зору щодо зазначених термінів не існує. Одні автори вважають поняття ресоціалізації і виправлення синонімами, інші – абсолютно різними, не однорядними поняття.

Завдання, форми, методи, принципи й питання організації соціально-виховної роботи в установах виконання покарання врегульовані Конституцією України (роз. 6), кримінально-виконавчим законодавством України (ст. 123-137) та галузевими нормативними актами. Серед факторів, що найбільш суттєво впливають на трансформацію особистості та поведінки засуджених в умовах пенітенціарного закладу виділяють ті, що безпосередньо пов'язані з їх ізоляцією: ставлення адміністрації; режим відбування покарання; умови тримання, залучення до праці, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, соціально-виховна робота, громадський контроль. Не останню роль тут відводять і самому факту позбавлення волі: відрив від звичного середовища та неможливість задовольнити більшість потреб, інтересів, бажань.

У процесі ресоціалізації у підлітка повинна сформуватися нова система цінностей, уміння протистояти кримінальній субкультурі. Необхідно розуміти, що процес цей довгий. І протягом його підліток повинен не просто отримувати настанови і рекомендації, а необхідно таким чином активувати його процеси самопізнання, щоб він повною мірою зумів побачити і усвідомити свої можливості і проблеми, свої сильні і слабкі сторони, навчився б адекватно оцінювати свої здібності, здійснювати самостійний і усвідомлений вибір [3, с. 27].

Розглянемо специфіку, основний зміст ресоціалізаційної роботи та деякі особливості застосування соціально-педагогічних технологій, що реалізуються в виправних колоніях на різних її етапах.

Перший – початковий етап перебування неповнолітнього засудженого в установі виконання покарання пов'язаний із стресом від вироку, хворобливим відривом від всіх соціальних зв'язків, втратою сенсу життя, переважанням сильних негативних переживань, домінуванням різних форм «психологічного захисту», пошуком нових контактів із оточуючими. Основними напрямками соціально-педагогічної і психологічної роботи на даному етапі можуть стати: комплексна діагностика, зняття стану напруги, нервозності, страху; допомога в адаптації до нових умов, усвідомленні сенсу життя в самому житті; включення в різні види діяльності. При тому соціально-педагогічні технології мають передбачати:

- вивчення матеріалів особової справи, в тому числі документів медичного характеру;
- проведення ознайомчих бесід з метою встановлення контакту, довірливих відносин, оцінки рівня інтелектуального розвитку, отримання інформації про життєву позицію тощо;
- поетапну психологічну та соціально-педагогічну діагностику для виявлення основних особистісних проблем, психічних станів, психологічної сумісності із оточуючими, рівня конфліктності;
- допомогу в подоланні стресових та негативних психічних станів (тренінги довільної саморегуляції, комунікації, впевненості в собі тощо);
- моніторинг і корекцію змін в особистості та поведінці засудженого шляхом періодичного тестування, спостереження, обміну інформацією між персоналом, психологом, соціальним педагогом, медиками;
  - проведення регулярних бесід;
  - сприяння в організації лікування, навчання прийомам фізичної активності, лікувально-оздоровчої фізкультури, просвіту у питаннях здорового способу життя;
  - з'ясування інтересів засудженого та залучення із врахуванням його стану здоров'я до виробничої або дозвільної діяльності, підтримку позитивних прагнень та мінімальних успіхів;
  - визначення типу поведінкових установок (домінування, лояльність, конфронтація та відхилення всіх внаслідок високої фрустрації), прогнозування поведінкових реакцій на даному етапі адаптації та віднесення засудженого до тієї або іншої групи ризику для проведення профілактичної роботи;
  - постановку на профілактичний облік (з причин наявності психічних аномалій, розладів, виражених акцентуацій та якостей особистості, агресивності, схильності до деструктивних форм поведінки);
  - прогнозування перспектив засудженого з максимальною конкретизацією найближчої з них;
  - складання комплексних програм в період адаптації (звикання, самовизначення у поведінці, визнання провини, прийняття покарання; критична самооцінка; залучення до трудової, дозвільної та навчально-розвиваючої діяльності; конкретизація життєвих планів та можливостей повернення у суспільство).

Другий етап – стабілізація. На цьому етапі засуджений починає розуміти, що життя продовжується. Однак сподівання ще носять абстрактний характер. Через одноманітність перебування в установі з часом з'являється втома, невпевненість, переважають думки на кшталт

«Чи потрібен я кому-небудь?». Основними напрямками соціально-педагогічної роботи на цьому етапі можуть бути такі: закріплення результатів адаптації; уточнення життєвих планів; підкріплення життєвих оптимістичних очікувань; підтримка різноманітних форм внутрішньої та зовнішньої активності; профілактика негативних психічних станів. Технологія допомоги, консультування, корекції та виховання, до того ж може передбачати:

- постійну діагностику змін в системі ціннісних орієнтацій, поглядів, ставлень до самого себе та інших; систематизацію інформації про засудженого; уточнення соціального та психологічного портрету;
- навчання навичкам самодіагностики з використанням методів тестування, самоспостереження, вивчення здібностей, уваги, пам'яті, волі тощо;
- підготовка та формування інтересу до роботи щодо розвитку та самоусвідомленню; просвіта у питаннях людського потенціалу та можливостей; використання бібліотеки, телевізійних передач та радіопередач про самовдосконалення;
- мотивацію прагнення розібратися в самому собі, у своїх негативних якостях, цінностях, звичках, а також визначити в собі потенційно сильні риси характеру; сприяння у формуванні цілісного уявлення про самого себе;
- уточнення самооцінки, сприяння засудженому у складанні програм роботи над самим собою, рекомендуючи почати з простого (систематичне читання книжок, зменшення паління, направлення листа постраждалим з проханням вибачити його тощо);
- продовження та отримання освіти, оволодіння новою професією, досягнення конкретних успіхів в роботі;
- підтримка засудженого при можливих невдачах, виникненні негативних психічних станів;
- постійний контроль, консультування.

На середині строку покарання, по мірі накопичення відповідного досвіду та отриманні результатів саморозвитку актуальним стає питання прилаштування засудженого до системи соціальних стосунків, навчання соціальних навичок, що важливі для подальшої ресоціалізації. Актуалізація життєвих планів, засвоєння зразків соціальної поведінки, а також розширення так званої «мережі соціальної підтримки».

На третьому етапі головним завданням виступає соціальна адаптація неповнолітнього засудженого. Складність полягає в тому, що перебування засудженого в місцях позбавлення волі спричиняє з одного боку виникнення оптимістичного сподівання на можливість звільнення, а з іншого – відчуття соціальної непотрібності, погіршення фізичного та

психічного здоров'я, певна втома, деструктивна поведінка як наслідок тривалого самоконтролю. Основними напрямками комплексної соціальної, виховної та психологічної роботи на цьому етапі можуть стати:

- моніторинг змін, що відбуваються в особистості засудженого та його поведінці;
- сприяння в пошуку контактів з метою формування позитивних перспектив у працевлаштуванні, стабілізації психічних станів, набуття досвіду взаємодії з іншими людьми;
- ускладнення виробничої праці;
- цільова діагностика соціальних, психологічних та медичних проблем засудженого та прогнозування труднощів, перспектив їх вирішення;
- конкретизація життєвих планів на основі використання власних ресурсів та можливостей родичів, різних організацій, закладів соціального захисту;
- проведення індивідуальних занять в межах програми підготовки до звільнення з урахуванням домінуючих та перспективних проблем;

Але часто ігнорується положення про те, що в цю систему має бути включена і робота із сім'єю засудженого. Обставини сімейного життя залишаються для фахівця виправних колоній лише чинником того або іншого «сценарію» життя підлітка після звільнення [4, с. 5]. Сім'я як потужний ресурс ресоціалізації підлітка найчастіше використовується побічно, або зовсім «забувається». Як би його добре не готували в колонії до звільнення, покинувши її, він потрапить в те ж саме оточення, з якого він вийшов.

Самостійна ресоціалізація колишніх засуджених у відсутності підтримки сім'ї і родичів представляється неможливою. Упродовж деякого проміжку часу звільнений може поводитися прийнятно для суспільства, якщо не відчуває загрози власним цінностям. Цю загрозу він напевно не відчуватиме, якщо задоволені його основні потреби в їжі, житлі, одязі і теплі, немає явної фізичної загрози. Ці проблеми виникають безпосередньо після звільнення й іноді носять лавиноподібний характер. Унаслідок цього процес ресоціалізації може бути перерваний з простої причини – фізичної і психологічної нездатності і неможливості опрацювати усі виникаючі проблеми в короткий проміжок часу [5, с. 464].

Також має місце проблема адаптації звільнених, пов'язана з набуттям досвіду життя на волі. За деякими даними, подібний досвід виробляється впродовж двох років, тому прогнозованим є кризове положення сім'ї, в якому опиняється колишній засуджений упродовж

цього терміну, коли він ще не розлучився зі своїм минулим досвідом життя в пенітенціарній установі.

Робота з сім'єю підлітка, що перебуває в місцях позбавлення волі, спрямована на оснащення життя засудженого в період відбування покарання і після звільнення додатковими ресурсами. Такими ресурсами може стати розуміння і підтримка з боку батьків, здатність родичів контролювати підлітка, посилення цінності сімейних стосунків у підлітка, оптимізація кола значимих людей.

Виходячи з цього, адекватно організована робота має бути спрямована, як на опрацювання уявлень підлітка про сім'ю, так і на поліпшення ресурсів самої сім'ї.

Особливістю соціально-педагогічної роботи із сім'єю засудженого є те, що одним з головних її завдань є корекція конфліктних стосунків, які існують (із психоемоційних, соціально-економічних, національних причин), а опорою в роботі є наявні позитивні зв'язки. На сучасному етапі, робота соціального педагога в установах виконання покарання має бути спрямована не тільки на корегування поведінки засудженого або його рідних, а власне на відновлення чи розбудову нових за якістю стосунків між ними.

Можна виділити такі технології соціально-педагогічної роботи із сім'ями засуджених: соціально-педагогічна діагностика, реабілітація, адаптація, соціальна терапія, консультування, соціальне посередництво тощо.

Найбільш розповсюдженими етапами індивідуальної роботи з сім'ями є:

- встановлення контакту з членами сім'ї;
- виявлення суті сімейних проблем і причин їх виникнення;
- визначення плану виведення сім'ї з важкої ситуації, змісту необхідної допомоги і підтримки з боку школи, інших служб, стимулювання батьків до самопомоги;
- реалізація наміченого плану, залучення фахівців, здатних допомогти в вирішенні тих проблем, які сім'я не може вирішити самостійно;
- патрунування сім'ї, якщо воно потрібне.

Проаналізувавши наукові роботи спеціалістів, які розглядали проблему ресоціалізації неповнолітніх засуджених, та засновуючись на власному практичному досвіді, ми дійшли висновку, що вирішальний вплив на ресоціалізацію засудженого робить сім'я. При відновленні та укріпленні сильних емоційних зв'язків між дітьми та батьками з'являється можливість створення міцної протидії будь-яким негативним впливам середовища. Саме тому на перший план в роботі установ, що

виконують кримінальні покарання, повинна висуватися проблема ресоціалізації засуджених за допомогою сім'ї, а фахівці різних служб і громадських організацій мають бути об'єднані загальними цілями – налагодженням соціально-корисних зв'язків неповнолітніх засуджених з сім'ями та підвищенням педагогічного потенціалу цих сімей.

Отже, у межах пропонованої на розгляд роботи ми лише розглянули важливість сім'ї у ресоціалізацію неповнолітніх засуджених. Подальшої особливої уваги потребує розробка форм та методів соціально-педагогічної роботи з сім'ями неповнолітніх засуджених, пошук шляхів удосконалення самого ресурсу сім'ї, спираючись на науковий досвід вітчизняних та зарубіжних вчених.

Список використаної літератури

- 1. Статистика** МВС України / 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130>.
- 2. Кримінально-виконавчий** кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
- 3. Шмидт В. В.** Быстро, долго, никак: проблемы социальной работы с семьей осужденного подростка : пособие / В. В. Шмидт, В. Р. Шмидт, И. А. Кузнецова. – М. : Фонд ИНДЕМ, 2006. – 68 с.
- 4. Осипова И. И.** Система предотвращения социального сиротства и правонарушений несовершеннолетних : науч.-метод. пособие / И. И. Осипова; под. ред. Е. А. Манукяна. – М. : Полиграф Сервис, 2005. – 257 с.
- 5. Баранов Ю. В.** Методика и методология ресоциализации осужденных как предпосылка повышения эффективности исполнения наказания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/auditorium.ru>.

Калюжний І. М. Сім'я як головний фактор у ресоціалізації неповнолітніх засуджених

У статті на основі аналізу наукових робіт висвітлено проблематику ресоціалізації неповнолітніх засуджених в місцях позбавлення волі; зазначено, що важлива роль у вирішенні цієї проблеми повинна відводитися сім'ї як головному фактору ресоціалізації; обґрунтовано необхідність організації цілеспрямованої соціально-педагогічної роботи з цією категорією сімей.

Ключові слова: ресоціалізація, ресоціалізаційний потенціал сім'ї, сім'я засудженого, неповнолітні засуджені.

Калюжный И. Н. Семья как главный фактор в ресоциализации несовершеннолетних осужденных

В статье на основе анализа научных работ освещена проблематика ресоциализации несовершеннолетних осужденных в местах лишения свободы; определено, что важную роль в решении этой проблемы должна выполнять семья как главный фактор ресоциализации; обоснована необходимость организации целенаправленной социально-педагогической работы с такой категорией семей.

Ключевые слова: ресоциализации, ресоциализационный потенциал семьи, семья осужденного, несовершеннолетние осужденные.

Kalyugniy I. N. Semya as a main factor in resotsializatsii minor condemned

In the article on the basis of scientific analysis of the advanced studies problems of resocialization is lighted up minor condemned in the places of imprisonment. Important role in solving this problem is given a family that when providing it proper socio-pedagogical support from the administration Institutions and public organizations are able to solve this problem. Problems of resocialization is pulled out condemned in family.

Key words: resocialization, resocialization potential of family, family of condemned, minor condemned.

УДК 37.013.42:343.261-053.6

Т. В. Наливайко

**РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА
З РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ПІДЛІТКІВ
У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ**

Однією з актуальних проблем розвитку теорії і практики пенітенціарної педагогіки є уточнення сутності та змісту соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації неповнолітніх засуджених в пенітенціарних закладах у контексті реформування пенітенціарної системи в Україні.

Глибокі соціальні зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, кризовий стан економіки, культури та освіти погіршують умови життя та виховання молодого покоління. Це призводить до збільшення труднощів і ризиків, з якими стикаються діти, сприяють розвитку делінквентної поведінки, зросту чисельності правопорушників серед підлітків.

На даний час складова частина соціальної педагогіки – пенітенціарна педагогіка, яка є дієвим інструментом «реконструкції» дезапованої особистості, орієнтовна на ресоціалізацію підлітків, які знаходяться у пенітенціарних закладах. Нещодавно відкриті школи соціальної реабілітації також не відрізняються високою результативністю з ресоціалізації підлітків через зазначені вище чинники та дефіцит професійних кадрів з соціальної педагогіки.

Проблема ресоціалізації засуджених не є новою в соціально-педагогічній літературі, до неї зверталися В. Вітвіцька, С. Горенко, Т. Журавель, С. Замула, які досліджували розвиток власне соціально-педагогічних ідей та соціально-педагогічної роботи в пенітенціарних закладах; розробці основ пенітенціарної психології (структура, зміст та напрями діяльності психологічної служби в пенітенціарних установах) присвятили свої праці Н. Греса, А. Зелинський, Н. Крейдун.

Пенітенціарна соціально-педагогічна робота спирається на класифікацію принципів, запропонованих О. Безпалько, Л. Гусяковою, В. Курбатовим, Є. Холостовою.

Так, на думку О. Зубкова, виправлення і ресоціалізація – це те, що веде до досягнення мети. Іншої думки дотримується В. Любченко, який розглядає виправлення і ресоціалізацію як напрям діяльності співробітників пенітенціарного закладу, котрий сприяє вихованню у засуджених соціально адекватних якостей.

Психологічну діагностику схильності неповнолітніх до делінквентної поведінки розглядав у своєму дослідженні Р. Благута. Протягом останніх років до аналізу проблем девіантної і делінквентної поведінки зверталися Ю. Меркулова, Т. Гарасимів, Р. Шейко.

Недостатній рівень розкриття сутності роботи соціального педагога з ресоціалізації засуджених підлітків у пенітенціарних закладах у соціально-педагогічній літературі зумовили вибір теми статті, мета якої розкрити напрями роботи соціального педагога з ресоціалізації засуджених в пенітенціарних закладах.

Сьогодні дуже важко встановити, хто і коли вперше застосував термін «ресоціалізація» для визначення однієї з головних категорій пенітенціарної педагогіки. Проте, як указує аналіз відповідної літератури, значного поширення цей термін став використовуватись з кінця 80-х років ХХ ст. з огляду на активний розвиток та обґрунтування соціологічних концепцій формування особистості. У виправно-трудовому законодавстві СРСР та союзних республік завдання ресоціалізації засуджених ніколи не піднімалося. Згідно з науковими підходами того часу всі злочинці мали бути виправлені і перевиховані безпосередньо в місцях позбавлення волі.

Відповідно, не було потреби створювати механізми вирішення соціальних проблем колишніх засуджених.

А. Капська під ресоціалізацією розуміє: 1) відновлення в особистості якостей, потрібних для нормальної життєдіяльності в суспільстві; 2) засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх, які недостатньо засвоєні або застаріли; 3) комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених чи несформованих соціальних навичок, переорієнтацію соціальних та референтних орієнтацій девіантів завдяки залученню їх у нові, позитивно орієнтовані відносини та види діяльності (щодо осіб девіантної поведінки). Визначається поняття «ресоціалізація засудженого» як відновлення, збереження і розвиток соціально корисних зв'язків та відносин засудженого в період відбування ним покарання, і на першому етапі його життя після звільнення [5].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка ресоціалізація розглядається як: 1) повернення особи в суспільство; 2) процес, спрямований на відновлення морального, психічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, узгодження індивідуальної чи колективної поведінки із загальноновизнаними суспільними правилами та юридичними нормами; 3) у сфері виконання покарань – процес підготовки засудженого до повернення в суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, потрібних для повноцінного існування в суспільстві [1].

На думку А. Степанка, ресоціалізація є складною соціально-правовою категорією, яка охоплює різні сторони оновлення соціальних зв'язків і під час відбування покарання, і після цього. Відповідно, ресоціалізація поділяється на пенітенціарну та постпенітенціарну. Пенітенціарна ресоціалізація являє собою вироблення в засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань, а постпенітенціарна – комплекс заходів із трудового та побутового влаштування і встановлення зв'язків у звільненого для його подальшої соціальної реабілітації після звільнення на волю, у результаті чого забезпечується відновлення засудженого в соціальному статусі та повернення до законослухняного життя [2].

Термін «ресоціалізація» найповніше відображає процеси, які відбуваються із засудженим у в'язниці та після ув'язнення. При цьому, на його думку, ресоціалізацію доцільно розглядати як напрям державної соціальної політики, спрямований надати комплекс соціальних послуг засудженим, котрі відбули чи відбувають покарання, та особам, для

яких ув'язнення обрано як запобіжний захід для повернення їх до суспільства та залучення як здорових і повноцінних його членів. Механізмом реалізації цього напряму соціальної політики має бути взаємодія пенітенціарних установ, спеціалізованих державних агенцій, на які покладено обов'язок надати засудженим та ув'язненим соціальні послуги, і громадських інституцій [6].

Такий стан справ дає підстави стверджувати, що нині в Україні відбувається становлення понятійного апарату процесу ресоціалізації засуджених. Вищезазначений висновок підтверджується також результатами аналізу чинного законодавства України, де, практично, як синоніми вживаються такі поняття, як «ресоціалізація», «соціальна реабілітація» та «соціальна адаптація».

Соціальний педагог у виховних колоніях – це спеціаліст із соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, який забезпечує цілеспрямовану соціально-педагогічну допомогу і підтримку процесу соціалізації різноманітних категорій засуджених, сприяє їхньому соціальному вихованню в умовах життєдіяльності. Надає психолого-педагогічну і соціально-педагогічну допомогу підліткам у період їхнього виправлення та ресоціалізації.

Реалізація гуманістичного, особистісно спрямованого підходу до виховної роботи в умовах установ виконання покарань для неповнолітніх вимагає, в першу чергу, олюднення взаємовідносин між співробітниками та засудженими, визнання цінності людини, котра відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, як особистості. Уміння застосовувати ефективні засоби соціально-педагогічного впливу, наукове обґрунтування виховних програм і технологій, створення умов для їх реалізації – запорука успіху в ресоціалізації засуджених, з метою формування у них соціально-позитивної свідомості.

Соціально-виховна робота, спрямована на формування та закріплення у засуджених прагнення до занять суспільно-корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших морально-правових норм, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня. Стимулювання правослухняності здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхньої поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності. Реалізація цієї програми здійснюється з врахуванням можливості виховної функції, режиму відбування покарань, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі, самодіяльних організацій засуджених, громадських, благодійних і релігійних організацій, а також залучення засуджених до самовиховання [6].

Перевиховання – цілеспрямована виховна діяльність, спрямована на виправлення попереднього результату виховання людини, виховання у неї якостей і властивостей, що компенсують недоліки особистості, викорінення соціально шкідливих звичок, норм і правил поведінки, спілкування і ін. Загалом виправно-виховний процес включає послідовність дій соціального педагога, взаємодії вихователя і вихованця, що забезпечують досягнення визначеної соціально-педагогічної мети.

Встановлені такі принципи перевиховання засуджених:

1. Принцип цілеспрямованості у виховній діяльності. Процес перевиховання неможливий без чіткого і конкретного визначення його мети, під якою розуміється ідеальне уявлення про передбачуваний, «проектований» (А. Макаренко) результат педагогічної діяльності.

2. Принцип відповідності мети засобам, формам і методам перевиховної діяльності стосовно конкретного засудженого. Мета завжди розглядається у відповідності з засобами Засоби, форми і методи виступають конкретним педагогічним інструментом досягнення мети.

3. Принцип зв'язку процесу перевиховання засудженого з життям. Сутність принципу полягає в тому, що процес перевиховання спрямований на підготовку засудженого до життєдіяльності в тому соціальному середовищі, у яке він потрапить після його звільнення.

4. Принцип активності засудженого в суспільно-корисній діяльності. Даний принцип безпосередньо пов'язаний з попереднім.

5. Принцип виховання в колективі. Даний принцип обумовлений соціальним розвитком (виправленням) особистості засуджених.

6. Принцип поєднання вимогливості до засудженого з гуманним і справедливим відношенням до нього. В основі принципу лежить гуманне відношення до людини.

7. Принцип опори на позитивне в особистості. У перевиховній роботі з засудженими винятково важливо вміти бачити в особистості не тільки недоліки, але і позитивне.

8. Принцип диференційованого підходу в процесі перевиховання. Засуджені розрізняються за статтю, віком, освітою, національними, релігійними і соціально-груповими особливостями, індивідуально-психологічними характеристиками, соціально-педагогічною занедбаністю, способом життя, типом скоєного злочину тощо. Усе це і вимагає своєрідності підходу як до визначеної групи, так і до окремої особистості.

9. Принцип індивідуального підходу в процесі перевиховання. Кожна людина – це свій світ, свої можливості, свої соціальні проблеми, і тому вона, природно, вимагає індивідуального підходу. Особливо це важливо в процесі перевиховання.

10. Принцип комплексного підходу. Ідея комплексного підходу

впливає з розуміння особистості як цілісності, як складної динамічної системи [6].

Таким чином, реалізація основних засад виправно-виховного процесу в установах виконання покарань потребує чіткої реалізації завдань пенітенціарно-педагогічної роботи.

Робота соціального педагога з ре соціалізації засуджених починається з перших хвилин перебування неповнолітнього в виправному закладі. Загалом виправно-виховний процес включає послідовність дій соціального педагога, взаємодії вихователя і вихованця, що забезпечують досягнення визначеної соціально-педагогічної мети.

Соціальний педагог використовує широкий спектр методів та форм педагогічного впливу на засуджених.

Одна з класифікацій виділяє такі методи виховання, як переконання, вправа, заохочення і покарання (Н. Болдирев, Н. Гончаров, Ф. Корольов та ін). Методи педагогічного впливу мають психологічне обґрунтування. Глибоке розуміння мотивів поведінки і діяльності виховуваних, їх стосунків і властивостей дозволяє соціальному педагогу знайти ефективніші способи дії на особистість.

1. Метод переконання є основним у діяльності соціального педагога. За допомогою цього методу формується свідомість людини. Відомо два різновиди цього методу: переконання словом і переконання справою.

Переконання словом найчастіше застосовується у виховній роботі у формі доповіді, диспуту, лекцій, занять з правової пропаганди, бесід тощо.

Важливе значення має уміння соціального педагога враховувати особливості різних категорій засуджених. Однією з умов ефективності цього методу є уміння будувати правильні, професійно грамотні взаємини із засудженими.

2. Метод привчання полягає в організації правильної поведінки засуджених, у вихованні правильних звичок. Людині мало знати як треба поступати, необхідно ще й добути досвіду соціально значущої поведінки. Педагог допомагає виховати морально-вольові якості й виробити відповідні звички.

Основними різновидами привчання є: вимога, доручення, вправа.

3. Важливим методом педагогічної дії є метод примусу. Сукупність примусових способів дії і владних повноважень, за допомогою яких соціальний педагог і колектив засуджених спонукають особу до певних дій і конкретних позитивних вчинків, а також присікають прояви негативних дій, якостей особи і звичок, називається методом педагогічного примусу. Різновидом методу примусу є покарання.

4. Одним з методів педагогічної дії є метод довіри. Він полягає в

дорученні засудженому певної справи з метою активізації позитивних якостей особистості. Довіра повинна поєднуватися з вимогливістю, може супроводжуватися заохоченням [6].

Під формою педагогічного впливу розуміється різноманітна діяльність вихователів, колективу вихователів, засуджених, а також система взаємодії між собою та з навколишніми людьми.

Класифікація форм педагогічного впливу визначається вибором підстави для неї [6].

Ресоціалізація засуджених відбувається у трудовій, навчальній та громадській діяльності.

Трудова діяльність в пенітенціарному закладі-це форма відносин, що передбачає залучення засуджених до трудового процесу, формування у них професійних умінь і навичок, етичних якостей, психологічної і практичної готовності до участі після звільнення в суспільно корисній праці.

Ефективність трудової діяльності засуджених залежить від їх мотивації. Найбільш значущим мотивом є прагнення заслужити умовно-дострокове звільнення, а також отримання додаткових пільг, зайняти свій вільний час, погасити позив, довести своє виправлення. Проблема мотивації займається соціальний педагог.

Основними завданнями трудової діяльності є: а) психологічна підготовка засуджених до суспільно корисної праці; б) практична підготовка засуджених до трудової діяльності; в) практична підготовка засуджених до праці.

Форми трудової діяльності у пенітенціарному закладі вельми різноманітні. Серед численних форм діяльності можна виділити наступні: трудові заручення і завдання; співдружність трудових колективів робітників з виробничим колективом засуджених; економічні й виробнично-технічні конференції, суспільні огляди і рейди; виробничі збори; вечори, присвячені різним професіям; школи передового досвіду; раціоналізація та винахідництво.

Під навчальною діяльністю в умовах виправної установи слід розуміти форму активного ставлення до навчання, спрямованого на розвиток у засуджених розумових сил, інтелектуальних відчуттів, психічних процесів, дарувань пізнавальних інтересів, формування світогляду, етичних властивостей і якостей.

Активізувати навчальну діяльність учнів, підсилити виховний аспект його дозволяє застосування вчителем різних методів і прийомів.

У своїй роботі соціальний педагог використовує декілька груп методів. Словесними методами є розповідь, пояснення, бесіда, лекція, самостійна робота з підручниками і книгами. До групи научних методів

відносяться спостереження, демонстрація наочної допомоги, кінофільми, діафільми. Практичні методи, які використовуються у навчальній діяльності, це усні і письмові вправи, графічні і лабораторні роботи, експеримент.

Під громадською діяльністю у виправній установі слід розуміти форму активного ставлення, спрямовану на розвиток у засуджених цивільної активності, корисної ініціативності, здорових інтересів і потреб, навичок раціонального використання вільного часу.

У зміст громадської діяльності входять різні заходи, спрямовані на формування у засуджених загальноприйнятих в суспільстві норм моралі, розумних потреб і інтересів, підвищення духовного, фізичного і культурного рівнів на основі психологічних особливостей засуджених, тих, що відбувають покарання в різних умовах.

Ставлення засуджених до громадської діяльності залежить від рівня розвитку колективу. Рівень розвитку колективу напряду залежить від соціального педагога та педагогічного колективу. Чим вище рівень розвитку колективу, тим сумлінне відношення засуджених до громадської діяльності, і навпаки, чим нижче рівень розвитку колективу, тим відношення засуджених до громадської діяльності менш сумлінне. Тому зміна негативних умов шляхом формування колективу підвищує інтерес засуджених до громадської діяльності.

Форми громадської діяльності вельми різноманітні. Це робота у складі самодіяльних організацій, суспільні доручення, диспути, читацькі і глядацькі конференції, участь в художній самодіяльності, різних фізкультурно-спортивних заходах.

Таким чином, громадська діяльність, що проводиться цілеспрямовано, систематично і різноманітно, робить дозвілля засуджених цікавим, наповненим суспільно корисними, культурними, пізнавальними і розвиваючими заходами, а отже, робить істотний вплив на виправлення засуджених.

Оцінка результатів роботи з ресоціалізації неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, передбачає визначення рівня соціальної і психологічної адаптованості особистості неповнолітнього. Проведена соціально-педагогічна робота може вважатися успішною, якщо підліток не лише дотримується прийнятих у суспільстві норм і правил поведінки, а й здатний самостійно приймати рішення, задовольняти потреби та долати проблеми соціально-прийнятними засобами. Успішність роботи з ресоціалізації неповнолітнього засудженого багато в чому залежить від злагодженості роботи фахівців різних установ і служб, а також від дотримання ними гуманістичних принципів соціально-педагогічної роботи.

Список використаної літератури

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Юридична думка», 2007. – 992 с. **2. Кримінально-виконавчий кодекс** України: науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : ТОВ «Одісей», 2005. – 560 с. **3. Кримінально-виконавчий кодекс** України: чинне законодавство із змінами та доповн. станом на 27 верес. 2010 р. (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 96 с. **4. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців** / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О. В. Беца. – К. : МП «Леся», 1997. – 272 с. **5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників** / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К. : [б. в.] 2000. – 260 с. **6. Пенітенціарна педагогіка: наук.-метод. посіб. Для студ. вищ. навч. закл.** / С. Я. Харченко, О. Л. Караман, Н. П. Краснова; Держ.закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганск : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 329 с. **7. Ягунов Д. В.** Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія / Д. В. Ягунов – О. : ПП Чабаненко Ю. А., 2006.– 443 с.

Наливайко Т. В. Робота соціального педагога з ресоціалізації засуджених підлітків у пенітенціарних закладах

У статті розкривається сутність поняття ресоціалізація, та сутність роботи соціального педагога в пенітенціарних закладах з метою ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Надається характеристика основних принципів перевиховання засуджених, визначено основні форми та методи роботи соціального педагога у закладах пенітенціарної системи.

Ключові слова: ресоціалізація, неповнолітні засуджені, пенітенціарний заклад, перевиховання.

Наливайко Т. В. Работа социального педагога по ресоциализации осужденных подростков в пенитенциарных учреждениях

В статье раскрывается сущность понятия ресоциализация, и сущность работы социального педагога в пенитенциарных учреждениях с целью ресоциализации несовершеннолетних осужденных. Дается характеристика основных принципов перевоспитания осужденных, определены основные формы и методы работы социального педагога в учреждениях пенитенциарной системы.

Ключевые слова: ресоциализация, несовершеннолетние осужденные, пенитенциарное учреждение, перевоспитание.

Nalyvayko T. V. Work of social pedagogy in the resocialization of adolescents in penitentiaries

The article reveals the essence of the concept of resocialization and the nature of the social pedagogue in penal institutions for the purpose of resocialization of juvenile conviction. Available description of the main principles of rehabilitation of prisoners, the main forms and methods of the social pedagogue in the penitentiary system.

Key words: resocialization, juvenile prisoners, penitentiaries.

УДК 37.015.31:34

Т. В. Полтавська, М. Г. Кононенко

**ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
ТА ПРОВОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною із розвитком правової свідомості і правової культури. Саме правова культура та правове виховання населення є соціальною гарантією забезпечення прав людини в суспільстві. Слід зауважити, що наукове мислення та наукова правосвідомість у взаємодії із правовим мисленням і правосвідомістю особистості, які є головними елементами правової культури, здійснюють активний вплив на формування особистості.

Науковий рівень правового мислення та правосвідомості забезпечує не лише розвиток правової культури, в цілому, але й формування ідеалу правового громадянина, який поважає закон, визнає його верховенство у всіх сферах життя, своїми діями підтримує режим правозаконності в Україні [1, с. 13].

На сьогоднішній день правова свідомість і правова культура набула нового визначення. Цю проблему досліджували такі українські вчені, як В. Бабкін, М. Коцюба, В. Котюк, П. Мартиненко, А. Мащок, Є. Назаренко, П. Рабінович, В. Селіванов, С. Тихонова та ін. В їх працях характеризується нова сутність правової культури, а саме: правова культура не зводиться лише до правосвідомості громадян суспільства. Вона визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин, яке

забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування у суспільному житті правових принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності.

Педагогічним умовам правового виховання присвячені роботи видатних педагогів П. Блонського, А. Макаренка, С. Шацького, В. Сухомлинського та ін. Проблеми правового виховання в загальноосвітній школі висвітлені у працях педагогів Н. Олексєєва, Г. Давидова, А. Долгової, Н. Захарченко, А. Кожевнікової, А. Нікітіна, А. Пастухова, Я. Соколова, А. Сухарева, В. Костіва та ін. Поряд з дослідженням педагогічних умов правового виховання учнів автори проводять думку про першорядний вплив на процес правового виховання трьох інститутів соціалізації: школи, сім'ї і вулиці. В Україні проблеми правового виховання стали предметами досліджень Б. Бабія, Г. Давидова, А. Гершенєва, А. Дементьєва, Г. Васяновича, А. Кобець, В. Кудрявцева, Л. Ляхової, М. Фіцули та ін.

Певний внесок у розробку проблеми формування правової культури внесли О. Ємця, В. Єременко, Н. Касярум, Г. Кашкарьова, Н. Квітковська, Г. Міньковський, В. Оржеховська, Є. Петухова, Е. Федик, О. Пилипенко та ін.

Вчені розглядають розвиток правової культури як умову стабільного розвитку України, її безпеки як внутрішньої, так і зовнішньої. А науковий рівень правового мислення та правосвідомості забезпечує не лише розвиток правової культури в цілому, а й формування особистості, яка поважає закон, визнає його верховенство у всіх сферах життя, своїми діями підтримує режим правозаконності в Україні, Європі та світі.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми формування правосвідомості та правової культури особистості.

Свідомість людини являє собою форму відображення (пізнання) навколишнього світу, яка знаходить свій вияв у різних оцінках, критичних зауваженнях і пропозиціях щодо функціонування певних явищ і процесів, які таким чином включаються у сферу життєдіяльності людини і суспільства. Однією з найважливіших складових частин свідомості є права свідомість людини. Виникаючи до або після права чи разом з ним, правосвідомість супроводжує право протягом усієї правової історії, всього існування державно-організованого суспільства. Категорія «правосвідомість» служить для відображення особливого виміру правової дійсності, ставлення людей і суспільства до права, правової поведінки людей, правової діяльності держави, її інституцій [2, с. 13]. Правосвідомість відображає правову дійсність, що склалася за

конкретно-історичних умов у тій чи іншій країні, але водночас впливає на функціонування й розвиток правової системи. Вона є активним елементом системи правового регулювання суспільних відносин – право не може здійснювати свій регулятивний вплив інакше як через людей, безпосередньо впливаючи на їхню свідомість. За посередництвом правових ідей та теорій, почуттів та емоцій норми права, інші правові явища оцінюються з точки зору життєвих потреб та інтересів людей і суспільства, справедливості формуються установки на правову поведінку, уявлення щодо критеріїв ефективності правового регулювання, шляхів реформування та удосконалення законодавства, судово-правової системи, соціально-педагогічної діяльності.

У демократичній державі стрижнем правосвідомості є визнання принципу верховенства права, життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності, беззастережна повага до прав людини і громадянина як невід'ємних від особи можливостей, що становлять правовий та соціальний фундамент життєдіяльності людини [3, с. 103].

Правосвідомість – це сукупність суб'єктивних елементів правового регулювання: ідей, теорій, емоцій, почуттів та правових установок, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямків розвитку правової системи з точки зору забезпечення гідного існування людини, справедливості у між людських стосунках, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства [4, с. 7].

Правосвідомість є одним з різновидів суспільної свідомості й, як і іншим формам суспільної свідомості (філософській, релігійній, моральній, політичній, естетичній, соціальній), властиво відображувати навколишній світ, однак не увесь, а лише певний його аспект – правову дійсність. В умовах формування засад правової, демократичної державності правова складова суспільної свідомості дістає додаткові стимули для свого розвитку, становлення як однієї з найважливіших її частин.

Носіями правосвідомості є різні суб'єкти права: особистість, громадські об'єднання, політичні партії, державні органи і їх посадові особи, і суспільство в цілому. В правовій свідомості відбивається ставлення суб'єкта до права та суспільства в цілому. Правосвідомість знаходить свій вияв на всіх стадіях механізму правового регулювання, впливає на функціонування практично кожного елемента правової системи.

Об'єктом пізнання правосвідомості зазвичай є чинне право в усій багатоманітності його виявів. Разом з тим вона може містити в собі

оцінку права минулого (аналіз правових пам'яток, наприклад Римського права, Руської правди) [5, с. 55].

У процесі правового регулювання правова свідомість виконує ряд основних функцій, до яких передусім належать гносеологічна, оцінна і регулятивна.

Гносеологічна (пізнавальна) функція передбачає накопичення знань про право, його сприйняття, подальше осмислення різних правових явищ, всієї правової дійсності.

Регулятивна функція реалізується через систему мотивів, ціннісних орієнтацій, правових установок, які виступають специфічним регулятором поведінки людей. Особливу роль у здійсненні цієї функції відіграють правові установки, які свідчать про готовність, схильність особи до певної моделі поведінки – правомірної чи неправомірної, що формується під впливом низки економічних, соціальних або психофізіологічних факторів [3, с. 49].

Оцінна функція передбачає оцінку правової поведінки (діяльності) людей, оцінку права в цілому. В повсякденному житті в людини формується певне, передусім емоційне, ставлення щодо різних явищ і процесів правового життя на основі власного досвіду та правової практики.

Усвідомленню сутності правосвідомості сприяють проведені за різними критеріями класифікації. Так, з точки зору глибини відображення правової дійсності вирізняють три рівня правосвідомості.

Побутова (емпірична) правосвідомість – це найпоширеніший рівень правової свідомості, який формується відповідно до набутої правової освіти на основі повсякденного досвіду людей у сфері правового регулювання. Як правило, вона має емоційний, поверховий характер, отже, в її структурі домінує правова психологія. Для людей з таким рівнем правосвідомості характерне знання в загальних рисах окремих принципів права, а також поєднання правових поглядів з моральними, етичними настановами [2, с. 87].

За суб'єктами (носіями) правосвідомість поділяється на індивідуальну, групову, масову та суспільну. Разом з тим зазначимо, що суспільна, групова і масова правосвідомість не існує поза індивідуальною.

Індивідуальна правосвідомість – це система особистих поглядів, уявлень, почуттів з приводу права. Вона формується під впливом індивідуальних обставин життя, зовнішнього середовища і залежить від рівня правової освіти особи.

Групова правосвідомість існує на рівні різних соціальних груп (політичних партій, громадських об'єднань, профспілкових організацій тощо), верств населення, класів. На процес її формування впливає спільність інтересів, традицій, умов життя, а також авторитет лідера групи.

Від групової слід відрізнити масову правосвідомість, яка характерна для нестабільних, тимчасових суспільних утворень, наприклад натовпу, учасників мітингів, демонстрацій. Масовій правосвідомості не властиве досягнення згоди учасників таких утворень з широкого кола правових питань, ці об'єднання мають ситуативний характер.

З правовою свідомістю нерозривно пов'язаний такий феномен, як правова культура, що є складовою духовного багатства суспільства. Категорія «правова культура» є однією з якісних характеристик правової системи країни, яка посідає надзвичайно важливе місце в загальній теорії права. Існують певні складнощі щодо визначення цього поняття. Така ситуація пояснюється, зокрема, тим, що ні у філософії, ні в інших суспільних науках немає однозначного підходу до розуміння феномену культури – на сьогодні існує понад 250 її дефініцій.

Культура – це загальний спосіб існування людини, її діяльності та об'єктивований результат цієї діяльності. Продуктами культури є уявлення про добро і зло, звичаї, знаряддя праці, засоби комунікації та ін. Культура – соціально нормативна, а її норми – історично первинні, основа всіх інших нормативних систем: релігії, моральності, естетики, права [2, с. 103]. Право, як мораль і релігія, є інститутом культури, визначається її змістом. Суспільство добирає культурні норми з настановою на включення їх до права. До числа відібраних потрапляють ті культурні норми, що мають найбільшу значущість для всього суспільства, виконання загальносоціальних завдань держави. Не можуть перетворитися на право ті правила поведінки, що не стали нормою культури. Право – частина соціальної культури, яке визначає один з її видів – правову культуру.

Під правовою культурою в загальній теорії права розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, системи законодавства, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини.

Рівень правової культури визначається станом підсистем, що її утворюють, зокрема правовою культурою особистості та правовою культурою суспільства.

Правову культуру особистості складають такі елементи:

- знання і розуміння права, здатність особи тлумачити зміст норм права, визначати мету видання певного нормативно-правового акта, сферу його дії;
- повага особи до права, заснована на особистій переконаності в його ефективності як засобу регулювання суспільних відносин. Така

повага повинна мати місце навіть у разі несхвалення людиною окремих правових приписів;

- звичка вчиняти свої дії відповідно до приписів правових норм; вміння особи використовувати у практичній діяльності правові знання, реалізовувати і захищати свої суб'єктивні права і законні інтереси, виконувати юридичні обов'язки;

- висока правова активність особи у сприянні реалізації правових приписів, розуміння нею необхідності протидіяти правопорушенням.

Однією із складових правової культури суспільства є рівень правосвідомості громадян та посадових осіб, тобто ступінь засвоєння ними цінності права, основних прав і свобод, правових процедур вирішення конфліктів; знання права, поваги до нього, переконаності в необхідності дотримуватися приписів правових норм. Суспільна правосвідомість визначається масовістю правомірної поведінки, рівнем правового виховання, масштабами і якістю правової освіти.

Правова культура як одне з надбань людства має постійно вдосконалюватись з метою забезпечення гармонійного та прогресивного розвитку суспільства та окремих осіб. І навпаки – прогресивний розвиток суспільства безпосередньо впливає на рівень його правової культури. Складовими даного прогресу є створення та охорона правових цінностей, що збагачують особу, як і інших цінностей в суспільстві; правових норм, що забезпечують безконфліктне існування суспільства; запобігання протиправній діяльності суб'єктів суспільних відносин тощо.

Правосвідомість – це є сукупністю уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв і емоційного ставлення людей до права та держано-правових явищ. Правосвідомість характеризує соціальну практику як емпіричну діяльність, у процесі якої виражаються суб'єктивне ставлення людей до чинного права, уявлення про свої права та обов'язки, про справедливість і несправедливість норм права, про сутність і принципи правової організації суспільства, почуття, настрої, емоції, пов'язані з оцінкою існуючого правового режиму. Одним із проявів колективної правосвідомості є групова правосвідомість. Особливо важливою для нашого суспільства і держави є правосвідомість політичної еліти, зокрема, правлячої.

Правова культура припускає відповідні знання людьми певних положень чинного законодавства, порядку його реалізації, вміння користуватися даними знаннями при застосуванні норм права, їх виконанні. Розрізняють правову культуру суспільства, в цілому, і правову культуру особистості. Причому ці два поняття є взаємозалежними. Чим більше освічених у правовому відношенні особистостей є у суспільстві, тим вищою буде правова культура даного

суспільства. Правова культура особистості, будучи компонентом правової культури суспільства, виражає ступінь і характер розвитку суспільства, так чи інакше забезпечує соціалізацію особистості та правомірну діяльність особи.

Список використаної літератури

1. Альчук М., Матвеева Г. Правосвідомість як чинник стабільності / М. Альчук, Г. Матвеева // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – Вип. 4. – Львів, 2002. – С. 96 – 101. **2. Твердохліб Л. В.** Виховання правової культури старшокласників / Л. В. Твердохліб // Творчість в технології виховання та навчання: Зб. наук. праць. – Вип. 9. – Київ – Запоріжжя: Ін-т педагогіки і психології профосвіти, 1998. – С. 116 – 132. **3. Голосніченко І.** Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // Право України, 2005. – № 4. – С. 15 – 21. **4. Лисенков С. Л.,** Копейчиков В. В. Теорія держави і права: Навч. посіб. / С. Л. Лисенков, В. В. Копейчиков. – К.: Юрінком Інтер, 2003 – 368 с. **5. Носков В.** Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини / В. Носков, А. Кальянов, О. Єфросиніна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 125 – 133.

Полтавська Т. В., Кононенко М. Г. Формування правової культури та правосвідомості особистості

У статті обґрунтовано проблеми формування правосвідомості та правової культури особистості. Розкриті основні функції правового регулювання правової свідомості. Подана класифікація правосвідомості. Проаналізовано взаємозалежність формування культури, правової культури та правосвідомості особистості в сучасних умовах розвитку правової держави.

Ключові слова: культура, правова культура, правосвідомість.

Полтавская Т. В., Кононенко М. Г. Формирование правовой культуры и правосознания личности

В статье обоснованы проблемы формирования правосознания и правовой культуры личности. Раскрыты основные функции правового регулирования правового сознания. Представлена классификация правосознания. Проанализированы взаимозависимость формирования культуры, правовой культуры и правосознания личности в современных условиях развития правового государства.

Ключевые слова: культура, правовая культура, правосознание.

Poltavskaya T. V., Kononenko M. G. Formation of legal culture and personality legal consciousness

The article considers the problems of formation of legal consciousness and legal culture of the individual. Summary: the main functions of legal regulation of legal consciousness. Presents a classification of legal awareness. Analyzed the interdependence of formation of culture, legal culture and legal consciousness of personality in modern conditions of development of the legal state.

Key words: culture, legal culture, legal consciousness.

УДК 316.61:343.261-055.2

А. О. Савельєва

**ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ
ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК**

Злочинність у суспільстві завжди викликає обурення, засудження, страх, ненависть, відразу. Але навіть у межах цього явища можливо виділити найбільш обурюючі людську свідомість брудні злочини. До них належать факти злочинності серед жінок. Ця проблема є соціальною реальністю і тому заслуговує на пильну суспільну і державну увагу.

Жінка споконвіку вважається берегинею домашнього вогнища, людиною, яка має особливий вплив на всіх членів родини, головною вихователькою дітей раннього віку. Тому можна сказати, що залучення жінки до злочинного світу та поширення жіночої злочинності впливає на загальний моральний стан суспільства. Саме тому можна погодитись з тим, що показники злочинності серед жінок є індикатором здоров'я суспільства. У той час, коли жінка знаходиться за ґратами, вона втрачає своє біологічне та соціальне призначення. У сучасному суспільстві діапазон злочинної діяльності жінок досить великий: по-перше, це побут, де жінок штовхають до злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинних і сусідських відносин. У цій сфері жінки здебільшого вчиняють такі насильницькі злочини: вбивства чоловіків за насильство в сім'ї, пияцтво, спроби позбавитися своєї новонародженої дитини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. По-друге, це сфера, де жінка виконує професійні функції, передусім, пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей, перевезення наркотиків, крадіжки тощо.

Жіноча злочинність зростає стрімкіше за чоловічу, і це спостерігається в усьому світі. З 1990 року кількість злочинів, вчинених жінками в Україні, зросла вдвічі, зокрема в загальній злочинності. Співвідношення жіночої і чоловічої злочинності нині становить 1:7 (у розвинених країнах злочини жінок становлять від 17 % у США до 25 % у ФРН і Нідерландах). Слід також відзначити, що рівень жіночої злочинності за останні 10 років стабілізувався, а в 2000-і роки взагалі з'явилася тенденція до зниження (13,8 % від усіх засуджених – 2000 рік, 13,0 % – 2001 рік, 13,0 % – 2006 рік, 12,0 % – 2007 рік, 12,4 % – 2008 рік). Те ж саме стосується й частки жінок серед тих, хто скоїли злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (20,2 % від усіх засуджених – 2005 рік, 15,2 % – 2008 рік) [1].

Питанню вивчення ресоціалізації жінок присвячені роботи багатьох відомих криміналістів, психологів, соціологів, педагогів, соціальних педагогів, таких, як М. Галагузова, Я. Гошовський, В. Жуков, А. Зелінський, О. Караман, О. Міхлін, В. Синьов, М. Фібула, В. Трубніков, О. Філімонов, С. Харченко та ін.

Мета цієї статті – визначити сутність і особливості ресоціалізації жінок у пенітенціарний та постпенітенціарний період.

Пенітенціарна система має на меті виконувати роль інструменту соціального контролю як щодо жінок, так і чоловіків. Але ця уявна гендерна нейтральність щодо ув'язнення жінок і чоловіків, як і інші аспекти нашого життя, має на практиці різний гендерний вплив, бо згаданий соціальний контроль відбувається на тлі патріархатних стосунків, а тому виключає нейтральність [1]. Ресоціалізація передбачає пенітенціарний і постпенітенціарний періоди, коли відбувається соціальна адаптація. Соціальна адаптація жінок – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення зв'язків колишньої засудженої та її соціальну реабілітацію після звільнення на волю.

Якщо звільненому з місць позбавлення волі створити гідні житлові умови, працевлаштувати, надати правову, фінансову, психологічну та медичну допомогу, то процес реабілітації відбуватиметься успішно й не буде повторної злочинності. Якщо ж звільнений не зможе знайти роботу, житло, не створить сім'ю, не налагодить зв'язків з родичами та близькими й не отримає правової, медичної, психологічної та фінансової допомоги, то він знову стане на шлях учинення злочину. Тому саме постпенітенціарна ресоціалізація має важливе значення для соціальної адаптації особистості.

І. Богатирьов та О. Неживець зазначають, що процес соціальної адаптації жінок охоплює постпенітенціарний період після звільнення з місць позбавлення волі, який передбачає відновлення втрачених

соціальних функцій. Соціалізація особистості є безперервним процесом соціальної адаптації, що починається до засудження, продовжується в місцях позбавлення волі й закінчується після звільнення, а соціальна адаптація починається після звільнення жінок з місць позбавлення волі. Соціальна адаптація як складова ресоціалізації включає в себе підтримання порушених соціальних зв'язків або відновлення їх через систему заходів, передбачених державою й застосованих до осіб, які вчинили злочин, з метою їх корекції, а також зміцнення та становлення соціально корисних зв'язків, порушених унаслідок антисоціальної протиправної поведінки. Соціальна адаптація тісно пов'язана з ресоціалізацією, її здійснюють у постпенітенціарний період, тобто після звільнення засудженого, коли він знову проходить процес адаптації – шукає роботу, житло, установлює соціальні зв'язки, а також навчається в освітніх закладах чи на курсах [2].

Слушним є твердження В. Трубнікова, відповідно до якого соціальна адаптація – це «безперервна взаємодія людини із середовищем, яке змінюється та потребує від особи дедалі складнішої та гнучкішої реакції пристосування до нового середовища, нових соціальних очікувань» [3, с. 11].

На думку О. Філімонова, постпенітенціарний контроль є різновидом соціального контролю, що є складовою заходів індивідуальної профілактики на стадії попередження злочинів [4, с. 32].

Після відбування покарання засуджені жінки майже не можуть відновитися як особистості в суспільстві. До цього додається перелік хвороб, які вони отримують у в'язниці: туберкульоз, ВІЛ/СНІД, соматичні хвороби, хронічні статеві хвороби. Тому засуджена жінка в сучасній пенітенціарній системі є особливим об'єктом ресоціалізації.

Згідно з В. Синьовим існує декілька визначень поняття ресоціалізація:

- 1) повернення особи в суспільство;
- 2) процес, спрямований на відновлення морального, психічного й фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними суспільством правилами та юридичними нормами;
- 3) у сфері виконання покарань – процес підготовки засудженого до повернення в суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування у суспільстві. Ресоціалізація передбачає пенітенціарний і постпенітенціарний періоди, коли відбувається соціальна адаптація [цит. за: 5].

А. Зелінський вважає, що «адаптація пов'язана з процесом виховання та ресоціалізації засуджених», і використовує поняття «морального та юридичного виправлення» [6, с. 17].

Ресоціалізація засудженої жінки полягає у формуванні законослухняної поведінки для життя на волі, зміні особистісної спрямованості, відновленні раніше порушених соціальних якостей особи, здійсненні необхідної психокорекції. Важливим завданням пенітенціарних установ є підготовка засудженої до повернення на волю, включення її у нормальне життя суспільства [5]. Поліпшення соціальної адаптації жінок у постпенітенціарний період могла б служити організація центрів соціальної допомоги особам, які відбули покарання (соціально-реабілітаційних центрів для осіб, що звільнилися з установ виконання покарань).

Ми згодні з думкою О. Міхліна, що основними завданнями цих установ повинні бути наступні:

- надання сприяння колишнім засудженим жінкам у трудовому і побутовому влаштуванні;
- допомога таким особам у вирішенні різних життєвих проблем (психологічних, юридичних тощо);
- здійснення індивідуальної виховної роботи з метою недопущення вчинення повторних злочинів [7, с. 123].

Говорячи про жінок, позбавлених волі, необхідно особливу увагу приділити процесу соціальної адаптації, під якою розуміється процес ресоціалізації особистості при переході її в нове соціальне середовище, сприйняття моральних вимог, установок, соціальних позицій і системи ціннісних орієнтацій середовища. Процес соціальної адаптації засуджених жінок, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, полягає не в тому, що вони приходять в незнайоме середовище з новими для них установками і системою цінностей, а в тому, що вони повертаються в теж саме суспільство, морально-етичні і правові норми, якого вони порушили, якими раніше, в силу різних причин, нехтували і які знову необхідно приймати і дотримуватися [Там само].

Особливість соціальної адаптації жінок до життя на волі полягає в тому, що цей контингент – насамперед люди з деградованих процесом соціалізації, з погано засвоєними різноманітними соціальними ролями, недостатньо добре долученими до системи соціальних зв'язків. За час перебування в колонії засуджені жінки, як правило, долучаються до системи субкультурних норм і правил, а в період відбування покарання звикають дотримуватися їх. Ресоціалізуюча функція установ з виконання покарань передбачає перебудову, насамперед, принципів діяльності самих установ. Необхідно усунути умови, що сприяють

криміналізації, особи, її асоціальної поведінці. У цьому плані може відбуватися негативна ресоціалізація особи. М. Єнікєєв справедливо зазначає, що ієрархія тюремного співтовариства, його «закони», звичайно, добре відомі тюремній адміністрації. Нерідко механізми кримінального середовища використовуються нею для «ефективності» тюремного управління. Звідси негативне ставлення тюремної адміністрації до диференційованого утримання ув'язнених [цит. за: 7].

Отже, процес ресоціалізації засуджених жінок є складним, тривалим, багатоаспектним, детермінованим багатьма чинниками. Учені вважають соціальну адаптацію тісно пов'язаною з ресоціалізаційним процесом в пенітенціарному та постпенітенціарному періодах. Основним завданням ресоціалізації засуджених жінок визнається повернення їх до нормальної життєдіяльності, відновлення у суспільстві в статусі, реконструкцію соціальних ролей, вторинне прийняття соціальних норм, функцій і обов'язків через соціальну адаптацію як складову процесу ресоціалізації.

Список використаної літератури

- 1. Суслєва О.** Гендерне насильство, як одна з причин жіночої злочинності / О. Суслєва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: medu.ua/sites/default/f.
- 2. Богатирьов І. Г.** Проблеми соціальної адаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі / І. Г. Богатирьов, О. М. Неживець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/6697/%C1>.
- 3. Трубников В. М.** Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В. М. Трубников. – Харьков : Основа, 1990. – 171 с.
- 4. Филимонов О. В.** Посткриминальный контроль / О. В. Филимонов. – Томск : ТГУ, 1991. – 181 с.
- 5. Жевакіна Н.** Особливості ресоціалізації засуджених жінок / Н. Жевакіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – №11 (270). – Ч. II. – 2013. – С.138 – 144.
- 6. Зелинский А. Ф.** Рецидив преступлений / А. Ф. Зелинский. – Харьков : Основа, 1986. – 84 с.
- 7. Михлин А. С.** Общая характеристика осужденных. По материалам специальной переписи 1989 г. / А. С. Михлин. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1991. – 176 с.

Савельєва А. О. До питання про соціальну адаптацію засуджених жінок

У статті розглянуто поняття ресоціалізації й соціальної адаптації засуджених жінок, їх співвідношення; розглянуто основні завдання постпенітенціарного періоду ресоціалізації; приділено увагу складнощам процесу ресоціалізації засуджених жінок та особливостям цього періоду.

Ключові слова: засуджені жінки, ресоціалізація, соціальна адаптація.

Савельева А. А. К вопросу о социальной адаптации осужденных женщин

В статье рассмотрены понятия ресоциализации и социальной адаптации осужденных женщин; рассмотрены основные задачи постпенитенциарного периода ресоциализации; уделено внимание сложностям процесса ресоциализации женщин и особенностям этого периода.

Ключевые слова: осужденные женщины, социальная адаптация, ресоциализация.

Savelieva A. A. The social adaptation of the condemned women.

The article considers the notion of re-socialization and social adaptation of the condemned women; the main problems of post-penitentiary period of re-socialization; paid attention to the complexities of the process of re-socialization of women and characteristics of this period.

Key words: convicted women, social adaptation, resocialization.

УДК 37.013.42:316.624

М. В. Солodka

**ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Останнім часом у світі спостерігається загальне зростання рівня злочинності: як у країнах з помітним соціальним розшаруванням, так і у розвинутих індустріальних країнах. В Україні зростання різного роду злочинів великою мірою обумовлено незавершеністю трансформаційних процесів та відсутністю загальнонаціональної ідеології. Особливо непокоїть зростання кількості неповнолітніх правопорушників, що вчинили злочини. Злочинність і негативні соціальні відхилення (пияцтво, наркоманія, токсикоманія, проституція, жебрацтво, бездоглядність і безпритульність неповнолітніх тощо) взаємозв'язані і мають загальні детермінанти. Саме тому багато учених відзначають, що боротьбу із злочинами необхідно почати із запобігання негативним відхиленням і незначним правопорушенням. Профілактика, а потім й корекція протиправної поведінки в підлітковому середовищі є «одвічною» проблемою кримінології, педагогіки, психології та інших суспільних наук [1].

Проблемі вивчення делінквентної (злочинної, протиправної) поведінки підлітків присвячено низку праць зарубіжних та вітчизняних вчених, таких як К. Бартола, Д. Бойко, О. Вакуленко, В. Васильєва, М. Галагузова, З. Зайцева, О. Змановська, В. Медведєв, В. Менделевич, В. Оржеховська, Є. Пятаков, В. Степанов, В. Татенко, Т. Титаренко, А. Ушатіков, Д. Фельдштейн та ін. Учені визначають делінквентну поведінку як таку, що відхиляється від норми та підлягає кримінальному покаранню. Також вони визначили основні причини, які впливають на підлітків і через які вони скоюють злочин. Основні напрями профілактики та боротьби зі злочинністю неповнолітніх розглядалися у роботах М. Гуліної, О. Дем'янової, Т. Журавель, І. Зверєвої, С. Замули, О. Караман, В. Коваля, В. Лютого, О. Третяк та ін.

Серед зарубіжних вчених дослідженням делінквентної поведінки підлітків займалися К. Бартол, Ф. Дольто, Ф. Райс, М. Ратгер, Х. Ремшміт та ін. Учені визначають її як протиправну, що пов'язана з порушенням закону неповнолітніми у віці до 18 років [2, с. 7].

Метою нашої статті є міждисциплінарний аналіз наукової літератури для з'ясування сутності, особливостей, причин делінквентної поведінки неповнолітніх правопорушників.

Проблема *делінквентної* (протиправної, злочинної) поведінки є міждисциплінарною, знаходиться у центрі уваги кримінологів, психологів, соціальних педагогів, медиків, що робить необхідним комплексний підхід до вивчення такої поведінки з урахуванням генетичних, соціальних та психологічних контекстів її патогенезу, механізмів формування, факторів ризику та вразливості, включаючи віковий та динамічний аспекти і соціальний прогноз [3, с. 9].

У *соціології* делінквентної поведінки виділяються кілька напрямів, що пояснюють причини виникнення такої поведінки. Так, Р. Мертон, використовуючи висунуте Е. Дюркгеймом поняття «аномія» (стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не утвердилися), причиною делінквентної поведінки вважає неузгодженість між цілями, висунутими суспільством, і засобами, які воно пропонує для їхнього досягнення. Інший напрям склався в рамках теорії конфлікту. Відповідно до цієї точки зору, культурні зразки кримінального поведіння засновані на нормах іншої культури. Наприклад, злочинець розглядається як носій певної субкультури, конфліктної по відношенню до пануючого в даному суспільстві типу культури.

У сучасній вітчизняній *соціології* безсумнівний інтерес представляє позиція Я. Гілінського, який вважає джерелом делінквентності наявність у суспільстві соціальної нерівності, високого

ступеня розходжень у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп. Кожна з позицій має право на існування, тому що дає зріз реально діючих суспільних відносин. У той же час їх авторів об'єднує прагнення знайти єдине джерело причинності для різних форм деліктів [1, с. 25].

У *психологічній літературі* під делінквентною поведінкою розуміють протиправну поведінку особистості – дії конкретної особистості, що відхиляються від встановлених в даному суспільстві і в цей час законів, загрозливі добробуту інших людей або соціальному порядку і кримінально карані в крайніх своїх проявах. Особистість, що проявляє протизаконну поведінку, кваліфікується як делінквентна особистість (делінквент), а самі дії – деліктами. Кримінальна поведінка є перебільшеною формою делінквентної поведінки взагалі. Загалом делінквентна поведінка безпосередньо направлена проти існуючих норм державного життя, чітко виражених в правилах (законах) суспільства.

Кримінологія пояснює порушення злочинцями загальноприйнятих норм поведінки наявністю у них специфічної системи цінностей, яка протистоїть офіційно схвалюваним або загальновизнаним нормам поведінки. І тому аналіз злочинності, насамперед професійної, спирається на теорію асоціальних субкультур. Але стосовно до неповнолітніх такий підхід правомірний не завжди. Частіше буває, наприклад, що підліток, не заперечуючи самого факту скоєного, не визнає свою провину або порушує правову заборону, який в принципі не відкидає. Для пояснення таких явищ звичайно звертаються до теорії нейтралізації, суть якої полягає в тому, що підліток стає правопорушником, засвоюючи прийоми нейтралізації загальноприйнятих норм, а не моральні вимоги та цінності, протилежні цим нормам. Інакше кажучи, підліток прагне несвідомо ніби розширити щодо себе дію пом'якшуючих обставин, виправдати свої дії, навіть внести в них елемент раціональності.

Кримінально-правова література дає визначення неповнолітніх засуджених як суб'єкта делінквентної поведінки та об'єкта соціально-педагогічної роботи. Але тут відразу постає питання про вікові рамки категорії неповнолітніх засуджених у загальній категорії неповнолітніх, вік якої міжнародним і вітчизняним законодавством (Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України та ін.) визначається від 0 до 18 років. З цього приводу в чинному Кримінальному кодексі, на наш погляд, не випадково вживаються відразу декілька різних за значенням термінів для позначення неповнолітніх осіб: «малолітній», «неповнолітній», «особа, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння», «вік

кримінальної відповідальності». Вважаємо, що законодавець цілком виважено обрав диференційований підхід щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх з урахуванням положень психології, яка визначила особливості, що притаманні неповнолітнім на певному етапі їхнього фізичного та духовного розвитку. Так, малолітні (особи до 14 років) за рівнем свого фізичного та соціально-психологічного розвитку не можуть бути визнані суб'єктами злочину, тому у разі вчинення ними суспільно небезпечних діянь суд застосовує відносно них примусові заходи виховного характеру, види яких передбачені у ст. 105 КК України. Неповнолітні, що вчинили злочин у віці 14-15 років, підлягають кримінальній відповідальності тільки у разі вчинення злочинів, передбачених ст. 22 КК України. Неповнолітні у віці 16-18 років підлягають відповідальності у разі вчинення будь-якого злочину, склад якого передбачений Особливою частиною Кримінального кодексу України. Але вони не досягли повної соціальної зрілості, і це повинен враховувати суд, притягуючи до кримінальної відповідальності неповнолітніх. Крім того, у чинному КК України передбачено дві системи покарань, які сконструйовані з урахуванням віку суб'єкта кримінальної відповідальності. Так, у ст. 51 передбачена система покарань для повнолітніх засуджених, у ст. 98 – для неповнолітніх. Система покарань щодо неповнолітніх має свої особливості. Із двадцяти видів покарань, передбачених у ст. 51 КК, до неповнолітніх можуть бути застосовані лише такі: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Також для повнолітніх і неповнолітніх осіб передбачено два види пенітенціарних установ – виправні та виховні колонії, відповідно [4, с. 140 – 141; 5, с. 140 – 141].

Таким чином, до неповнолітніх засуджених в контексті нашої статті належать неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, серед яких всі особи, яким до здійснення злочинів виповнилося 16 років, та окремі особи, що досягли 14 років і підлягають відповідальності за тільки за певні види злочинів: умисне вбивство, посягання на життя державного або громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне

середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсія, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжка, грабїж, розбїй, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортними засобами і хуліганство. Іншим особам до 16 років у якості покарання передбачено заходи виховного характеру [5, с. 140 – 141].

У сучасній *соціально-педагогічній науковій літературі* також приділяється значна увага дослідженню делінквентної поведінки (А. Глоточкін, Н. Гук, О. Караман, К. Лебединська, В. Лютий, В. Оржеховська, О. Пирожков, В. Синьов, В. Худик та ін.). Серед соціально-педагогічних особливостей злочинності неповнолітніх вчені виділяють: 1) високий динамізм (злочинність неповнолітніх зростає дуже швидко); 2) груповий характер злочинності неповнолітніх (підлітки намагаються компенсувати на вулиці, серед таких самих, як вони – сімейні негаразди, незадовільне становище в навчальному колективі, особисті проблеми); 3) організований характер злочинності неповнолітніх (групування як початок організованої злочинності; кримінальна субкультура сукупність духовних та матеріальних цінностей, стиль та спосіб життя кримінальних об'єднань, виступає важливим чинником, який впливає на деградацію підлітка до правопорушника).

Соціально-педагогічна наука (Р. Благуца, В. Вітвицька, С. Замула, І. Зверева, О. Караман, М. Луняк, В. Лютий, М. Максимова, В. Синьов, В. Оржеховська та ін.) виділяє чинники, які призводять до делікту (скоєння злочину) неповнолітніх: психофізіологічні порушення (уроджені та внаслідок травм і захворювань), акцентуації характеру (гіпертимний, циклоїдний, лабільний, епілептоїдний, істероїдний типи), висока виразність окремих рис темпераменту (збудливість, реактивність, нейротизм, імпульсивність); екстремальний локус контролю (безвідповідальність за свої дії); неналежне виховання в сім'ї (асоціальної, малозабезпеченій, благополучній але педагогічно неспроможній); негативний вплив учителів та шкільного колективу (педагогічна неспроможність, нехтування особистісно-орієнтованим підходом, нанесення психологічних травм, навішування ярликів; міжособистісні та міжгрупові конфлікти); негативний вплив неформальної групи (залучення до кримінальної діяльності, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин, конфлікти між угрупованнями, негативний вплив лідера); загострення соціальних проблем (зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування,

незабезпеченість житлом, демонстрація насильства, романтизація кримінального способу життя в ЗМІ [6, с. 272 – 273]. Саме на усунення цих чинників та корекцію вже наявних відхилень у розвитку неповнолітніх і спрямований процес ресоціалізації неповнолітніх.

Таким чином, можемо зробити висновок, що делінквентна поведінка (від лат. слова *delictum*, що в перекладі означає «проступок») – це поведінка індивіда, що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною. Це злочинна (кримінальна) поведінка, правопорушення кримінального характеру, порушення офіційно визначених у законах правил поведінки та дисциплінарних вимог. *Суб'єктом* делінквентної поведінки і, водночас, *об'єктом* соціально-педагогічної роботи є неповнолітні засуджені, що визначаються нами як неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України. Основними чинниками виникнення делінквентної поведінки неповнолітніх є психофізіологічні порушення, акцентуації характеру, висока виразність окремих рис темпераменту, екстремальний локус контролю, неналежне виховання в сім'ї, негативний вплив учителів, шкільного колективу та неформальної групи, загострення соціальних проблем. Наступним кроком дослідження в цьому напрямі буде обґрунтування й розробка змісту та технологій соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, спрямованої на їх ресоціалізацію та повернення в суспільство повноправними громадянами.

Список використаної літератури

- 1. Тарасов Н. В.** Причини та умови здійснення злочину / Н. В. Тарасов // Закон і право, 2002. – 146 с.
- 2. Змановська Є. В.** Девіантологія (психологія відхиляючої поведінки) / Є. В. Змановська. – М. : Академія, 2003. – 216 с.
- 3. Докторович М. О.** Делінквентна поведінка особистості: факторний аналіз [електронний ресурс] / М. О. Докторович. – режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>
- 4. Кримінальний кодекс України.** – Х. : ТОВ „Одіссей”, 2008. – 288 с.
- 5. Основи пенітенціарної педагогіки** / С. Я. Харченко, О. Л. Караман, Н. П. Краснова, О. С. Третяк. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 345 с.
- 6. Караман О. Л.** Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : монографія / Олена Леонідівна Караман. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 448 с.

Солодка М. В. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема

У статті розкрито сутність та зміст поняття «делінквентна поведінка» з точки зору соціології, психології, кримінології та соціальної педагогіки. Визначено поняття неповнолітніх засуджених як суб'єкта делінквентної поведінки та об'єкта соціально-педагогічної роботи. Також виділено чинники, які призводять до делікту (скоєння злочину) неповнолітніх.

Ключові слова: делінквентна поведінка, делінквент, делікт, неповнолітній.

Солодка М. В. Делинквентное поведение подростков как социально-педагогическая проблема

В статье раскрыты сущность и содержание понятия «делинквентное поведение» с точки зрения социологии, психологии, криминологии и социальной педагогики. Определено понятие несовершеннолетних осужденных как субъекта делинквентного поведения и объекта социально-педагогической работы. Также выделены факторы, которые приводят к деликту (совершению преступления) несовершеннолетних.

Ключевые слова: делинквентное поведение, делинквент, деликт, несовершеннолетний.

Solodka M. V. Delinquent behavior of adolescents as a social and educational problem

The article deals with the nature and meaning of «delinquent behavior» in terms of sociology, psychology, criminology and social pedagogy. The concept of juvenile offenders as a subject of delinquent behavior and social and educational work. Also identified factors that result in tort (committing a crime) minors.

Key words: delinquent behavior, delinkvent, tort, a minor.

УДК 37.013.42:343.91-053.6

О. А. Терентьєва

**РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ:
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Злочинність неповнолітніх на сьогоднішній день для більшості країн є однією з найсерйозніших проблем, які мають негативну

тенденцію до постійного зросту. Неповнолітні потребують значної уваги, захисту і допомоги, як з боку держави, сім'ї, так і всього суспільства, тому що в сучасному світі підлітки стикаються з великою кількістю суперечностей і конфліктів на різних рівнях і в різних сферах життєдіяльності. І, нажаль, не кожен має можливість самотійно і гідно вийти із протистояння, поповнюючи ряди опозиції суспільству, моралі і закону. У багатьох випадках девіантна і делінквентна поведінка чітко вираженого антисоціального характеру призводить до появи перших «конфліктів із законом», скоєння відвертих правопорушень і, як наслідок, засудження і відбуття покарання (нерідко з позбавленням волі). З точки зору соціальної педагогіки, таку категорію підлітків і молоді можна повноправно назвати «жертвами несприятливих умов соціалізації» (А. Мудрик). І саме держава і суспільство в єдності всіх своїх інституцій повинні ставити й виконувати одне з основних завдань у напрямку вирішення цієї проблеми: створення справжніх сприятливих умов для ресоціалізації засуджених, підготовки їх до повернення у суспільство, до подальшого нового за якістю життя на волі.

Молодіжна злочинність постійно знаходиться в полі зору громадськості, правоохоронних органів і вже давно стала предметом широких наукових досліджень, проведених відомими вченими, такими, як Ф. Алан, Л. Бендер, Е. Дюркгейм, П. Каптерев, Р. Мертон та ін.

Проблемою ресоціалізації займалися психологи, соціологи, педагоги, такі, як М. Бажанов, І. Башкатова, Г. Бочкарьова, М. Галагузова, С. Горенко, М. Гуцуляк, В. Деєва, З. Зайцева, І. Зверєва, С. Лукашевич, В. Лютий, Н. Максимова, В. Оржеховська, О. Пташинський, В. Синьов, І. Ускачова, С. Фаренюк, М. Фицула, С. Царюк, А. Яровий та ін. Проблематиці соціальної адаптації неповнолітнього після покарання присвятили свої праці О. Беци, В. Любченко, В. Трубникова та ін. Питаннями профілактики протиправної поведінки дітей та підлітків у виховному процесі займалися М. Калиняк, В. Ломако, А. Макаренко, Е. Саркисова, В. Сухомлинський, А. Татенко та ін. Теми соціально-педагогічної та соціальної роботи з різними категоріями людей, схильними до протиправної поведінки, висвітлено в роботах О. Безпалько, А. Капської, О. Караман, С. Харченка та ін.

Поняття ресоціалізації вперше ще в радянській кримінологічній науці використав відомий дослідник Ю. Антонян на початку 80-х років. На його думку, ресоціалізація – це «пристосування» (осіб, що відбули кримінальне покарання) до нового життя і активна участь у ньому. Вона повинна здійснюватися цілеспрямовано, спільними зусиллями державних і громадських організацій, шляхом реалізації комплексу заходів. Цей комплекс заходів, попереджувальну діяльність він називає

ранньою індивідуальною профілактикою, яка включає в себе надання допомоги звільненим у вирішенні трудових і побутових питань, усунення несприятливих умов і т. д. [1].

Мета представленої наукової роботи – спроба проаналізувати сутність та характерні ознаки поняття ресоціалізації як важливого для соціально-педагогічної теорії і практики процесу.

Отже, згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, *ресоціалізація* – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [2].

Енциклопедичний юридичний словник за ред. Ю. Шемшученка подає поняття *ресоціалізації* у трьох варіантах: по-перше, як повернення особи в суспільство; по-друге, як процес, спрямований на відновлення морального, психологічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідності з загальновизнаними суспільними правилами та юридичними нормами; по-третє, як процес підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально-корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування у суспільстві [3].

У спеціальній літературі з права *ресоціалізація* у широкому сенсі – це процес виправлення і перевиховання засуджених осіб; у вузькому – процес виховного впливу на звільнених з місць позбавлення волі в постпенитенціарний період. Поняття «*ресоціалізація*» і «*соціальна адаптація*» В. Трубніков, наприклад, співвідносить як частину і ціле: ресоціалізація звільнених від відбування покарання являє собою перший (приспосувальний) етап загальної соціальної адаптації зазначеної категорії осіб [4, с. 96 – 100].

Дещо профілактичний відтінок має визначення центрального поняття цієї роботи в працях вітчизняних правників: *ресоціалізація* розглядається як цілеспрямований процес, що виступає основою для боротьби зі злочинністю, попередження рецидивів злочинів; набуття неповнолітнім необхідних можливостей та формування у нього здібностей до життя в суспільстві з дотриманням норм права [5; 6, с. 89 – 95].

Українські дослідники І. Жук, Л. Жук, О. Неживець подають наступну розширену дефініцію поняття *ресоціалізація*, яка визначається через відновлення особи, яка скоїла злочин і засуджена до покарання, у якості соціалізованого члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї комплексу правових, організаційних, психолого-педагогічних, виховних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення

протиправних діянь та повернення його до самостійного загальноприйнятого суспільно-нормального життя в суспільстві [7].

У російській пенітенціарній педагогіці існує таке поняття *ресоціалізації* – це відновлення та розвиток соціально-корисних зв'язків і відносин особистості, результатом якого повинна бути така зміна особистісних якостей засудженого, яка б дозволила розраховувати на його саморегульовану стабільну соціально-нормативну поведінку після звільнення [8].

У пенітенціарній системі України *ресоціалізація* – це надання комплексу соціальних послуг засудженим з метою їх повернення до суспільства і включення як здорових і повноцінних його членів [9].

За А. Васильєвим, поняття *ресоціалізації* визначається як процес перевиховання особистості, що скоїла злочин, залучення її до трудової діяльності і нормального соціального середовища, відстежування динаміки особи засудженого, розробка рекомендацій щодо перевиховання і ресоціалізації засуджених [10, с. 271 – 276].

Дослідження вітчизняних науковців з проблеми ресоціалізації в пенітенціарній педагогіці та соціальній педагогіці О. Беци, В. Кривуші, В. Синьова, дають нам уявлення про *ресоціалізацію* як «процес виправлення засудженого, формування в нього законслухняної поведінки, стимулювання становлення особистості на таку життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження й розвитку соціально корисних якостей і відношень особистості під час виконання покарання й подальшої адаптації засудженого до умов самостійного життя на волі» [11, с. 9].

Найбільш широке визначення поняття *ресоціалізації*, на наш погляд, розміщене у російському словнику з соціальної педагогіки (за редакцією Л. Мардахаєва): це відновлення у людини втрачених соціальних цінностей і досвіду спілкування, поведінки, життєдіяльності [12].

Необхідно зазначити, що у цьому визначенні простежується саме соціально-педагогічний аспект поняття, тому що об'єктом окреслюється більш широке коло людей, які втратили соціальність як якість, на відміну від категорій виключно правопорушників за юридичною термінологією.

Ураховуючи етимологію слова «ресоціалізація», що походить від слова «соціалізація» та префікса «ре» (у перекладі – відновлюваність, повторність дії) О. Караман виділяє, що *ресоціалізація* неповнолітнього засудженого в пенітенціарному закладі – це складний процес повторної соціалізації неповнолітнього на основі нейтралізації отриманих ним в результаті десоціалізації асоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки та подальшого відновлення, збереження (або засвоєння вперше) та розвитку позитивних, за оцінкою суспільства,

соціальних норм, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки з метою реінтеграції (повторної інтеграції) в суспільство після звільнення [13].

Звернемося до трактування *ресоціалізації*, яке подане в педагогічному словнику (за ред. Я. Коломинського та А. Реана), котрий визначає її як «необхідну повторну соціалізацію особистості в нових, змінених соціальних умовах і обставинах» [14].

Український словник для соціальних працівників та соціальних педагогів (за редакцією А. Капської) подає *ресоціалізацію* як комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові, позитивно орієнтовані відношення й види діяльності [15].

Щодо конкретизації соціально-педагогічного поняття ресоціалізації саме правопорушників, то тут серед робіт українських дослідників правомірно назвати дисертацію В. Лютого, присвячену соціально-педагогічному забезпеченню діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням [16]. У дослідженні ми знаходимо наступне визначення *ресоціалізації* неповнолітніх – це процес реінтеграції їх у суспільство, в ході якого відбувається набуття неповнолітніми соціального статусу законслухняного громадянина, відновлення їх позитивних соціальних зв'язків, повернення в основні соціальні інститути (навчання, виховання, трудова та культурно-дозвільна діяльність) та адаптація до їх умов. В основі діяльності з ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, на думку автора, лежить їх *соціальна реабілітація*, що передбачає відновлення стану повноцінної життєдіяльності неповнолітніх, корекцію особистісних якостей та особливостей соціального середовища, що сприяли вчиненню ними правопорушення та надання їм допомоги у реінтеграції та соціальній адаптації.

Досить важливим ми вважаємо наступний висновок дослідника: на основі узагальнення і систематизації виокремлено три підходи до ресоціалізації неповнолітніх правопорушників: відновний, пробаційний та педагогічний. Згідно з *відновним* підходом, ресоціалізаційна діяльність спрямована на відтворення позитивного середовища життєдіяльності неповнолітнього та позитивних взаємовідносин неповнолітнього з соціумом і проводиться у формах, що передбачають групову взаємодію суб'єктів соціалізації і ресоціалізації дитини (сімейні групові наради, медіації, переговори). *Пробаційний* підхід забезпечує соціальну адаптацію неповнолітнього до умов середовища, реалізується у формах соціального захисту та супроводу (патронаж, представництво інтересів, консультація, тренінг, групи взаємодопомоги). Традиційний *педагогічний* підхід до

ресоціалізації неповнолітніх правопорушників передбачає корекцію особистості неповнолітнього та середовища його розвитку та створення умов для його соціалізації, здійснюється в індивідуальних та групових педагогічних формах (бесіди, індивідуальні і групові консультації, організація колективної діяльності, групові виховні та дозвільні заходи) з використанням вербальних педагогічних методів, методів включення у соціально-корисну діяльність, заохочення, самовиховання [16].

За думкою В. Лютого, технологія ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, визначає мету та завдання діяльності з ресоціалізації неповнолітніх засуджених, зміст та послідовність основних етапів та напрямів діяльності фахівців з ресоціалізації неповнолітніх засуджених, систему методів, що можуть бути застосовані фахівцями в процесі цієї діяльності, їх характеристику та умови застосування, розподіл обов'язків та систему взаємодії суб'єктів діяльності з ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Діяльність з ресоціалізації неповнолітніх згідно з технологією передбачає контроль за їх поведінкою, педагогічну й психологічну реабілітацію, формування сприятливого середовища навколо неповнолітніх, їх реінтеграцію у таке середовище та реадаптацію до нього [16].

Для досягнення мети виправлення і ресоціалізації неповнолітніх безпосередньо у виховних колоніях України сьогодні повинна діяти комплексна система заходів, яка покликана забезпечити:

- належні умови життя засуджених, сумісні з людською гідністю та нормами, які прийняті у суспільстві;
- розвиток у засуджених почуття самоповаги до себе і оточуючих шляхом мінімізації негативних наслідків позбавлення волі;
- підтримку соціально-корисних зв'язків з рідними та близькими для них людьми;
- отримання освіти та професійних навичок, що допоможе їм включитися у суспільне життя після звільнення [16].

Головним результатом перебування підлітка у місцях позбавлення волі має бути попередження криміналізації його особистості і відновлення соціальних функцій після звільнення від покарання [17].

Ситуація з неповнолітніми засудженими залишається досить складною, навіть тоді, коли їх число знижується, але показники правопорушень залишаються високими.

Допомогти підлітку знайти своє місце в житті, зрозуміти його прагнення, інтереси, дати можливість розвиватися його індивідуальності, значить багато в чому запобігти злочину. І це справа не стільки фахівців пенітенціарної служби і представників органів

внутрішніх справ, скільки батьків, сім'ї, учителів, вихователів, психологів і безперечно соціальних педагогів різних установ.

Отже, ознайомлення з багатьма дослідженнями сучасних вчених, термінологічний аналіз дає нам змогу представити *ресоціалізацію* як мультидисциплінарне поняття, сутністю якого є багат шаровий, різнорівневий та тривалий процес, який описується через близькі але не тотожні поняття повторної соціалізації, відновлення, виправлення, перевиховання, реінтеграції, повернення, попередження та розвитку втраченого соціального досвіду, статусу, навичок, правил поведінки та самостійності, що дозволяє у тому числі й неповнолітньому правопорушнику надалі включитися в позитивно-орієнтоване життя суспільства та адаптуватися в ньому.

Список використаної літератури

1. Статкус В. Ф. Становление и развитие следственного аппарата органов внутренних дел. – М., 1984. – С. 69. **2. Кримінально-виконавчий кодекс України.** – К., 2006. – 96 с. **3. Великий енциклопедичний юридичний словник /** За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Юрид. Думка», 2007. – 992 с. **4. Трубников В. М.** Понятие социальной адаптации освобожденных от наказания / В. М. Трубникова // Правоведение. – 1984. – №1. – С. 96 – 100. **5. Наливайко В. С.** Ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі : теорія і практика : навч. посіб. / В. С. Наливайко. – Луцьк: Місійна книжкова фабрика «Християнське життя», 2001. – 120 с. **6. Садовникова М. Н.** Ресоциализация несовершеннолетних, находящихся в местах лишения свободы / М. Н. Садовникова // Сибирский Юридический Вестник. – 2004. – № 2. – С. 89 – 95. **7. Неживець О. М.** Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : монографія / О. М. Неживець, Л. А. Жук, І. Л. Жук. – К.: Кондор, 2009. – 222 с. **8. Исправительная (пенитенциарная) педагогика : учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД РФ /** Г. П. Байдаков, А. В. Буданов, В. В. Васильев, Ю. Л. Григорьев и др.; Под ред. : А. И. Зубков, М. П. Стурова. – Рязань : Изд-во РВШ МВД РФ, 1993. – 398 с. **9. Прусс В. М.** Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – О.: Фенікс, 2006. – 252 с. **10. Васильєв А. А.** Психічні аномалії неповнолітніх та їх вплив на кримінальну відповідальність / А. А. Васильєв // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2003. – № 3 (12). – С. 271 – 276. **11. Синьов В. М.** Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша та ін. – К.: МП

«Леся», 1997. – 272 с. **12. Социальная педагогика** : Словарь. / Сост., автор и ред. Л. В. Мардахаев. – М. : МГСУ «Союз», 2001. – 446 с. **13. Караман О. Л.** Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 65 – 74. **14. Реан А. А.** Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. А. Коломинский – СПб. : Питер, 1999. – 416 с. **15. Словник-довідник** для соціальних працівників та соціальних педагогів / За ред. А. Й. Капської та ін. – К. : УДЦССМ, 2000. – 258 с. **16. Лютий В. П.** Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Вадим Петрович Лютий. – Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2010.– 22 с. **17. Антипов В.** Проблеми застосування до неповнолітніх певних видів кримінального покарання // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 134 – 137.

Терентьєва О. А. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників: соціально-педагогічний аспект

У статті на основі аналізу наукових праць розглядається визначення поняття ресоціалізації, що належать до різних наук соціально-гуманітарної галузі: юриспруденції, соціальної педагогіки, психології тощо; велику увагу звернено на доробки В. Лютого з соціально-педагогічному забезпеченню діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Ключові слова: ресоціалізація, неповнолітні правопорушники, ресоціалізація неповнолітніх правопорушників.

Терентьева А. А. Ресоциализация несовершеннолетних правонарушителей: социально-педагогический аспект

В статье на основе анализа научных работ рассматривается определение понятия ресоциализации, принадлежащих к разным наукам социально-гуманитарной области: юриспруденции, социальной педагогики, психологии и др.; большое внимание обращено на доработки В. Лютого по социально-педагогическому обеспечению деятельности уголовно-исполнительной инспекции по ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей.

Ключевые слова: ресоциализация, несовершеннолетние правонарушители, ресоциализация несовершеннолетних правонарушителей.

Terentyeva A. A. Resocialization juvenile offenders: social-pedagogical aspect

On the basis of analysis of scientific papers considered the definition of resocialization belonging to different social sciences and humanities: law, social pedagogy, psychology, etc., a lot of attention paid to the refinement V. Grim socio-pedagogical support activities of criminal executive inspection by resocialization of juvenile offenders.

Key words: resocialization, juveniles, resocialization of juvenile offenders.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДИ

УДК 37.013.42:[618.2/.3:616.98:578.862ВІЛ]

О. А. Бондар

ВАГІТНІСТЬ І ВІЛ-ПОЗИТИВНИЙ СТАТУС ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Захист материнства і дитинства є однією з найактуальніших соціально-педагогічних проблем сьогодення. Стрімке поширення епідемії ВІЛ-інфекції значно впливає на стан репродуктивного здоров'я, захворюваність та смертність серед дітей.

Перше грудня – Всесвітній день боротьби зі СНІДом. Уперше ця дата відзначається з ініціативи Всесвітньої організації охорони здоров'я, з'явилася в календарі першого грудня 1988 року. Тоді у світі ВІЛ-інфекцією були заражені близько 7 мільйонів осіб. Через 5 років їх було вже 14 мільйонів, сьогодні Україна є найбільш ураженою ВІЛ/СНІДом країною Європи. З недугою живуть, за оцінками експертів, 440 тис. людей віком від 15 до 49 років – близько 1,63% дорослого населення. Три регіони: Київ, Одеса та Донецьк нещодавно перевищили межу 1% ВІЛ-інфікованих вагітних жінок, що сигналізує про поширення епідемії навіть на ті категорії населення, які не належать до групи ризику [2, с. 12].

Прийняття власного ВІЛ-позитивного статусу для вагітної є травматичним переломним моментом. Ще більш складним воно є в ситуації, коли жінка повинна взяти на себе відповідальність ще за одну людину. Дуже часто в тому, що сталося, жінка звинувачує саму себе та стиль свого життя. А поширена стигматизація людей з ВІЛ не дає можливості просити про допомогу навіть найближчих людей. Немоżliвість поділитися з кимось своїм страхом, розпачем заганяє жінку в глухий кут, що погіршує її і фізичний, і психологічний стан.

Хоча люди з ВІЛ-позитивним статусом і захищені з правової точки зору, як свідчить, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про заходи щодо організації профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини, медичної допомоги і соціального супроводу ВІЛ-інфікованих дітей та їх сімей», все ж проблема залишається на невирішеному рівні, ВІЛ інфікованих вагітних жінок зрікаються батьки, кохані люди, відвертається соціум, вони залишаються один-на-один з недугою і майбутньою дитиною. Головною перешкодою стає отримання медичної

допомоги, страх розкриття ВІЛ-статусу та страх перед стигматизацією і дискримінацією щодо них та їхніх дітей.

Проблему ВІЛ-інфікування розкривало ряд як вітчизняних так і зарубіжних дослідників.

Уперше повідомлення про нове захворювання було поміщено 1981 року в американському щотижневику «Щоденні повідомлення про захворюваність і смертність». Природно, що поява нового вірусу породила численні його походження [5, с. 74].

Зокрема С. Кіршенбаум, М. Лі, С. Мартін, С. Ностлінджер зазначають, що ВІЛ-інфекція – це проблема, над якою варто замислитися всім батькам. Навіть якщо в родині нема інфікованих, то такий ризик може з'явитися, коли дитина виросте, адже внаслідок неправильного виховання вона може почати споживати наркотики або вести ранні статеві стосунки [3, с. 25].

В свою чергу В. Запорожан у книзі «Попередження передачі ВІЛ від матері до дитини...» розкрив основи соціально-психологічної підтримки ВІЛ-інфікованих вагітних жінок [1, с. 51].

Епідемія ВІЛ-інфекції у світі викликає значну кількість соціально-психолого-педагогічних проблем, поглиблює соціально-економічний поділ у суспільстві.

Стигматизація – це динамічний процес відокремлення та приниження особи у зв'язку з захворюванням, це заперечення загальнолюдських прав ВІЛ-інфікованої вагітної жінки.

Як наслідок проявляється соціальна, гендерна і расова нерівність та дискримінація.

ВІЛ-позитивна вагітна жінка являється носієм статусу жінки, яка досягає статусу матері, а також приписаного статусу жінки асоціальної поведінки.

Варто ВІЛ-позитивним жінкам отримати підтвердження про інфікування, як у них виникають як характерні, так й специфічні соціально-психологічні проблеми. Це стає справжнім ударом. На жаль, багато жінок дізнаються про це, проходячи звичайне обстеження під час вагітності. В цьому випадку їм на плечі звалюється не тільки занепокоєння за своє життя і здоров'я, а й за долю і здоров'я майбутньої дитини. Подібна новина здатна шокувати і потрясти, особливо якщо до пологів залишилося зовсім небагато часу.

Найтипівші соціально-психологічні проблеми пов'язані з різноманітними страхами, руйнуванням планів на майбутнє, почуттям невпевненості, довготривалими стресами та відчуттям особистого горя. Сюди додаються переживання, пов'язані зі страхом випадкового

оприлюднення статусу, що може негативно вплинути на стосунки з родиною та знайомими, спровокувати втрату роботи чи житла.

Крім того, значних зусиль потребує зміна звичного способу життя, адже з отриманням.

ВІЛ-статусу необхідно призвичаїтися до постійного медичного контролю та вчасного прийняття медикаментів. Дуже часто повідомлення про позитивний результат тесту на ВІЛ-інфекцію стає для людини психологічним шоком, а подальше усвідомлення свого діагнозу супроводжується гострими переживаннями і залежить від ряду факторів: стану здоров'я, рівня знань про свою хворобу, якості наданих консультативних послуг з боку медиків, наявності підтримки рідних чи близького соціального оточення.

У ВІЛ-позитивних жінок виникають протиріччя різного характеру, але найскладніше вирішити як народити здорову дитину та забезпечити їй необхідні умови для розвитку. Загалом, домінує почуття страху щодо прогресування хвороби, майбутнього своїх дітей чи тільки-но народженої дитини та відчуття провини за передачу їй вірусу. Крім того, фахівці часто фіксують почуття втрати, занижену самооцінку, думки про втрату сенсу життя та самогубство. Подібний психологічний стан є причиною постійного стресу і може призвести до депресії, знижуючи таким чином імунітет людини і провокуючи розвиток СНІДу. Такий стан матері негативно позначається на розвитку й майбутньому як новонародженої дитини так й для дітей, народжених до набуття матір'ю ВІЛ-статусу.

За різними соціально-педагогічними дослідженнями, в українському суспільстві існують стійкі стереотипи та негативне сприйняття людей, які живуть з ВІЛ. За даними, які були опубліковані в аналітичному звіті «Виклики до профілактичних програм, спрямованих на зменшення уразливості молоді в умовах епідемії ВІЛ/СНІДу» рівень толерантного ставлення до ВІЛ позитивних людей серед учнівської молоді доволі низький. Майже три чверті (73%) учнів не згодні виконувати навчальні програми разом з ВІЛ-позитивною дитиною. Ще 94% не готові покохати її або ж не уявляють, що з нею можна жити в шлюбі. Більшість не погоджується сидіти поряд із подібною дитиною на заняттях або взагалі навчатися в одній групі чи в одному навчальному закладі (60-77%). Разом з тим, 72% учнів стверджують, що могли б заступитися за ВІЛ-позитивну дитину, коли її ображатимуть. Більше третини опитаних (39%) запевняють, що готові публічно пояснити людям необхідність навчання ВІЛ-позитивних дітей у звичайних школах, адже це безпечно для інших. Епідемія ВІЛ/СНІД, зі свого боку, заважає досягти високих життєвих стандартів, прийнятних для більшості населення. Вона не лише створює передумови формування

соціальної нерівності для дітей, які вирости у повних сім'ях, та дітей, батьки яких померли від СНІД або ВІЛ-позитивні, але й може стати додатковим чинником маргіналізації сімей та поглиблення соціального розшарування населення загалом [4, с. 74].

Отже проблема толерантності вже вийшла за межі обговорення, – вона потребує активної практичної дії з боку суспільства та держави. Щойно людина дізнається про те, що живе з ВІЛ, життя її кардинально змінюється. Складається ситуація, коли порушується усталений життєвий порядок, виникають проблеми, які людина не може швидко вирішити в звичний спосіб або ж за короткий час.

ВІЛ-інфекція не є медичним показником до переривання вагітності. Народити чи ні – рішення повинно прийматися виключно інфікованою жінкою. Ніхто і ніщо не має права вирішувати долю ненародженої дитини. Але перед майбутньою матір'ю завжди постає запитання: «Що подумують інші?». Друзі, родичі або лікарі вважають, що рішення народити дитину з такою недугою – неправильне, дурне, ризиковане і егоїстичне. Хоча вагітна жінка і є ВІЛ-інфікованою, все ж повинна пам'ятати, що вони багато в чому покладаються на дезінформацію і стереотипи, про які дізналися в ЗМІ та в інших ненадійних джерелах. Як би там не було, рішення народити дитину завжди залишається невід'ємним правом кожної жінки. Наявність ВІЛ не є причиною для обмеження цього права. Найчастіше, ВІЛ-позитивні жінки розбираються в цих питаннях навіть краще деяких лікарів. Правильна інформація і гарний догляд під час вагітності дійсно можуть зменшити ризик у багато разів.

Опираючись на соціально-педагогічну незахищеність медичні працівники все ж ВІЛ-позитивним жінкам «рекомендують» переривання вагітності. Ми вважаємо, у першу чергу, ВІЛ-позитивна вагітна жінка повинна проаналізувати свою ситуацію, і головне, намагатися дізнатися, до кого вона може звернутися за допомогою. Адже, багато людей можуть відвернутися від неї, дізнавшись про ВІЛ, як би несправедливо і безглуздо це не виглядало. Не потрібно приймати рішення відразу ж, піддавшись першому почуттю.

В такій складній життєвій ситуації жінка повинна знайти когось, кому зможе повністю виговоритися, розповісти про свої почуття. Якщо поруч немає такої людини потрібно спробувати зателефонувати до телефону довіри з ВІЛ/СНІД, де фахівці нададуть висококваліфіковану психолого-педагогічну консультацію.

Потрібно пам'ятати, не існує рішення, правильного для всіх. Є рішення, яке підходить конкретно для індивідуального випадку.

Також ВІЛ-позитивні вагітні жінки потребують соціально-педагогічної підтримки з боку соціального педагога, для того, щоб їм було легше адаптуватися в соціумі, подолати депресивний стан, пов'язаний з усвідомленням характеру їхнього захворювання, створити мотивацію для відповідальної поведінки, диспансерного спостереження й лікування, а також сформуванню психологічну стійкість до проявів негативного ставлення й дискримінації з боку соціального оточення.

Майбутні матері в таких ситуаціях дуже вразливі, чутливі до поганого ставлення та негараздів у найближчому оточенні. Необережні слова, зневажлива або навіть агресивна поведінка викликають нервові зриви та різноманітні відхилення в поведінці, які закріплюються і набувають стійкого характеру. Є випадки, коли вагітні, що з тих чи інших проблем являються носієм ВІЛ намагалися накласти на себе руки, а причина полягала саме в несприятливій атмосфері в родині, у відсутності друзів-ровесників, цькуванні у соціумі.

Розглянемо стадії усвідомлення ВІЛ-позитивного статусу:

Первинний шок. Амплітуда почуттів на цьому етапі може коливатися від здивування до глибокого занепокоєння. ВІЛ сприймається як смертельна загроза. Шок – це цілком природна реакція: людина відчуває, як всі її мрії щодо майбутнього руйнуються, і така неочікувана новина приголомшує її.

Заперечення. Рано чи пізно настає етап заперечення, його необхідно пережити, але в жодному разі не підтримувати. Це один із способів самозахисту, що людина використовує, щоб звільнитися від нав'язливих почуттів і думок. Реальність є занадто важкою, тому вона просто відкидається: «Це не правда, мені не здається, що я хвора!», «Мабуть, лікар помилився!».

Обурення, гнів. Цей етап лежить десь між первинним шоком, запереченням і остаточним прийняттям свого статусу. Він починається з глибокого відчуття безпорадності й нещастя.

ВІЛ-позитивна вагітна жінка може звинувачувати себе в хворобі, її страх буде спрямовано на зовнішній світ, і це проявлятиметься в нервовому пошуку винного у її проблемах, або на себе, наслідком чого стануть замикання її у собі та відсторонення від рідних.

Депресія. Це вельми важливий етап, який часто проходить непоміченим. Його не слід плутати з клінічною депресією, коли людина не може протистояти щоденним проблемам і замикається в собі, удається в тугу, страждає від безсоння й відсутності апетиту.

Саме в цей період жінка має збиратися з силами, щоб упевнено почуватися у майбутньому, вирішити: народжувати чи ні.

Прийняття. Це той період, коли ВІЛ-інфікована вагітна жінка усвідомлює, що її хворобу не можна зупинити або вилікувати. Якщо таке усвідомлення матиме місце, то можна вважати, що це величезний успіх на шляху до життя з ВІЛ. На цьому етапі важливо зрозуміти, що її хвороба і вагітність передбачає певні обмеження і ризики, про які слід знати і дотримуватися порад лікаря та соціального педагога. Приймаючи ВІЛ-статус як частину свого життя, вона прагнути прожити його повніше: «Що я ще можу зробити, аби добре почуватися й планувати своє майбутнє?».

Розглянемо чинники, які все ж підштовхують жінку з ВІЛ-позитивним статусом народити дитину:

- Дитина не запланована, але від коханої людини;
- У випадку переривання вагітності, окрім моральних аспектів жінка задумується і про наслідки абортів, що негативно впливають на здоров'я;
- Майже третина новонароджених дітей здоровими матерями мають різноманітні недуги. Тому у ВІЛ-інфікованої жінки з'являються думки, що сьогодні народити здорову дитину – це фантастика.
- Існує противірусна терапія, яка знижує ризик передачі вірусу до дитини.
- «Всі мене покинули, тому хоча б дитина буде любити...», тому вагітність для ВІЛ-інфікованих жінок стає потужним стимулом для нового способу життя.

Одні жінки з такою недугою народжують, піклуються і виховують дітей, а інші приймають аморальне рішення і залишають дитину в пологовому будинку, після чого їх передають до дитячого будинку, де просто немає можливості приділяти кожному з них необхідної кількості уваги, то ці дітки починають відставати в розвитку від своїх однолітків, складніше йдуть на контакт, що, у свою чергу, породжує розвиток нового комплексу соціально-педагогічних проблем.

Коли все ж ВІЛ-інфікована наважилась залишити дитину, психологічне благополуччя ВІЛ-інфікованої дитини полягає в тому, щоб дорослі, які нею опікуються, створили сприятливий психологічний клімат, комфортне та доброзичливе середовище. Що можуть зробити батьки дитини, яка живе з ВІЛ-інфекцією, чи особи, які їх замінюють, щоб її емоційний стан був урівноваженим? Чим можуть підтримати дитину? Це саме та частина проблеми, яку варто прийняти: на сьогодні нема ліків, здатних видалити вірус з організму. Друга частина проблеми, що вимагає від членів сім'ї чи тих, хто їх замінює, дій, зусиль, терпіння й душевних сил, – це тривалість і якість життя дитини. Варто боротися й діяти заради кожного дня, прожитого разом.

Щоб кожний прожитий день був сповнений любові і для членів сім'ї, і для дитини, незважаючи на те, інфіковані вони чи ні. Додаткова складність життя сім'ї з ВІЛ-позитивною дитиною полягає в постійному аналізі вибору того, що робити: «Це ми реально можемо зробити!» або «Ми перед цим безсилі!».

Спеціалісти зазначають, що серед найскладніших проблем, з якими можуть зіштовхуватися такі діти народжені ВІЛ-інфікованою матір'ю – «неприйняття» з боку соціального оточення; ізоляція; страх; повсякденне життя з непередбаченими подіями та ситуаціями, а також сам процес розкриття ВІЛ-статусу. З іншого боку, це звичайні діти, які мріють дружити, спілкуватися, навчатися та жити в соціумі не тільки серед рідних людей, але й серед тих, хто практично нічого не знає про їхні проблеми та саму хворобу. Ситуація ускладнюється існуванням сили-силенної міфів, і, на жаль, їх на практиці не спростовують медики, вчені, науковці чи представники державних закладів, які несуть відповідальність за протидію поширення епідемії ВІЛ-інфекції [3, с. 23].

У такому випадку, перед жінкою постає нелегке питання розкриття статусу дитині. Адже, дуже часто, намагаючись захистити дитину від проявів стигми чи дискримінації, сім'я довгий час приховує від неї правду про ВІЛ-статус. Діти дошкільного й шкільного віку відкриті у спілкуванні з друзями, сусідами, вихователями. Через це батьки переживають, що їхня дитина випадково проговориться про свій статус комусь із соціального оточення і нашкодить не тільки собі, але й всій родині.

Якщо дитина вже знає про свій статус, то вона може відчувати дискомфорт через необхідність постійно держати це в таємниці. Наближаючись до віку статевого дозрівання, діти з ВІЛ-статусом часто переживають з приводу наближення свого першого статевого досвіду та можливих наслідків.

Проблема розкриття статусу також має великий вплив на навчання і на можливість отримання вищої освіти. Діти часто не зосереджені на процесі навчання, вони не здатні концентруватися, бо переживають про власний стан здоров'я або стан своїх батьків.

Деякі діти і підлітки мають проблеми з поведінкою у школі. Бувають ситуації, коли вони навмисне погано поведуться в школі для того, щоб їх відправили додому.

Якщо діти з ВІЛ-статусом рідко бувають на вулиці, практично не мають друзів, часто пропускають школу, не відвідують дошкільні заклади, то це означає, що вони несвідомо або свідомо уникають спілкування в соціумі. Такий стан у майбутньому може зумовити численні соціальні проблеми, пов'язані з відсутністю навичок адаптації до зовнішнього середовища. В спілкуванні також досить часто ВІЛ-

інфіковані діти не здатні розкрити свої почуття і тривоги, тому що батьки забороняють їм розповідати про свій статус та наказують тримати його в таємниці. Відсутність друзів та дружнього соціального оточення практично позбавляє їх можливості отримувати радість від життя та мріяти про своє майбутнє.

Діти постійно відчують труднощі з прийомом ліків, погано переносять побічні ефекти і можуть відмовлятися приймати їх регулярно. У такому випадку нерідко доводиться відвідувати лікаря та пропускати уроки в школі, що може стати причиною напружених стосунків з вчителями або вихователями.

Як стало відомо, народження дитини – невід’ємне право кожної жінки, незважаючи на стан здоров’я. У ситуації ВІЛ-інфікування вагітної жінки, головне завчасно звернутися за профілактичним лікуванням передачі вірусу. Адже сучасні методи профілактики дозволяють зменшити ризик передачі ВІЛ-інфекції від мами до дитини до 1-2 зі 100%.

Більшість майбутніх мам бояться свого діагнозу, беруть до уваги інформацію від «неспеціалістів» і, як наслідок, втрачають час для попередження небезпечних наслідків. А головне в такій ситуації – не замикатися в собі, не боятися і своєчасно звертатися за медичною та соціально-педагогічною допомогою.

Завдання держави, суспільства та соціального педагога полягає в тому, щоб допомогти ВІЛ-позитивній вагітній жінці народити на світ повноцінного і здорового малюка, бути впевненою в собі та завтрашньому дні.

Перспективи наступних розробок будуть спрямовані на детальне вивчення даної проблеми.

Список використаної літератури

1. Попередження передачі ВІЛ від матері до дитини, діагностика, лікування та соціально-психологічна підтримка ВІЛ-інфікованих / В. Запорожан, М. Аряєв, Н. Котова, О. Старець, С. Посохова. – К. : «Здоров’я». – 162 с. **2. Варбан М.** Особливості підготовки соціальних працівників до здійснення догляду та підтримки сімей, які мають ВІЛ-інфікованих дітей / М. Варбан // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 1 (13). – С. 100 – 104. **3. Методичні** рекомендації щодо соціальної підтримки осіб, які живуть з ВІЛ: [з досвіду роботи]. – К. : ДСССДМ. – 2005. – 116 с. **4. Соціальна** робота з людьми, які живуть з ВІЛ/СНІДом: [Метод. посіб. для проведення курсів підвищ. кваліфікації] / Т. Семігіна, О. Банас, Н. Венедиктова. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – 2006. – 620 с. **5. Попова О.** Професійна підготовка соціальних працівників

для надання цільової допомоги сім'ям, що виховують ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД дітей / О. Попова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 3 (15). – С. 102 – 108.

Бондар О. А. Вагітність і ВІЛ-позитивний статус як соціально-педагогічна проблема

У науковій роботі подано сутнісну характеристику вагітності з ВІЛ; обґрунтовано соціально-педагогічні проблеми ВІЛ-позитивної вагітної жінки; охарактеризовано нормативно-правову базу, котра регламентує захист ВІЛ-позитивних; розглянуто чинники, які сприяють жінці з ВІЛ-позитивним статусом народити дитину; проаналізовано стадії усвідомлення ВІЛ-статусу.

Ключові слова: вагітність, ВІЛ-позитивний статус, материнство, соціально-педагогічні проблеми.

Бондарь Е. А. Беременность и ВИЧ-положительный статус как социально-педагогическая проблема

В научной работе представлено сущную характеристику беременности с ВИЧ; обоснованно социально-педагогические проблемы ВИЧ-положительной беременной женщины; охарактеризованы нормативно-правовую базу, которая регламентирует защиту ВИЧ-позитивных; рассмотрены факторы, которые способствуют женщине с ВИЧ-позитивным статусом родить ребенка; проанализированы стадии осознание ВИЧ-статуса.

Ключевые слова: беременность, ВИЧ-положительный статус, материнство, социально-педагогические проблемы.

Bondar O. A. Pregnancy and HIV-positive status as a socio-pedagogical problem

This research paper deal with essential characteristic of pregnant women infected with HIV; grounded a social and educational problems of HIV-positive pregnant women; described the standard-legal base which regulates the protection of HIV-positive persons; considered the factors that contributes a woman with HIV-positive status for giving birth to baby; analyzed the stages of HIV status awareness:

Key words: pregnancy, HIV status, motherhood, social and educational problems.

Г. В. Вишнякова

ПІДЛІТКОВА ДЕВІАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сьогоднішній день з посиленням таких негативних тенденцій, як майнова нерівність, безробіття, зміна в змісті ціннісних орієнтацій молоді, наростання процесів деформації сім'ї та багато іншого, гостро стоїть проблема виховання девіантних підлітків. Погіршення соціальної ситуації в останні роки призвело до збільшення кількості дітей, що живуть у винятково складних соціальних умовах. Із загальної кількості населення в Україні 14 млн. дітей і молоді віком до 18 років. Серед них: діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків або з неповних сімей – понад 400 тисяч, діти з проблемами фізичного та психічного розвитку – близько 160 тисяч, діти з малозабезпечених сімей – 3,4 млн.

Дослідження девіантної поведінки у світовій соціально-педагогічній літературі представлені достатньо широко, а в сучасній вітчизняній науці є визначальним, тому що саме девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню й формуванню, розвитку її громадянської самосвідомості. Українськими та зарубіжними вченими досліджувались різні аспекти зазначеної проблеми, а саме: особливості розвитку особистості підлітків з девіантною поведінкою (М. Алемаскін, Я. Гілінський, А. Донцов, Е. Еріксон, А. Ільяшенко, А. Личко, В. Кудрявцев, Н. Максимова, В. Маценко, І. Невський, О. Тарновська); науково-методичні засади профілактично-корекційної роботи (Б. Алмазов, С. Беличева, І. Дубровіна, Е. Ейдемільер, А. Капська, І. Козубовська, Н. Максимова, А. Макаренко, В. Оржеховська, В. Татенко, Т. Титаренко, Д. Узнадзе, С. Шацький). У дослідженнях Н. Апетик, Л. Линник, І. Данченко, Ю. Клейберга І. Козубовської, С. Кузікової, О. Литкіної, В. Маценко, Т. Малихіної, С. Немченка, О. Тарновської, Т. Федорченко, В. Оржеховської, М. Фіцули та інших розкриваються різні аспекти проблеми девіантної поведінки, її профілактики та корекції.

Незважаючи на значимість цих досліджень, ряд актуальних проблем девіантної поведінки підлітків не отримали в науковій літературі належного висвітлення, тому метою нашої статті є здійснити аналіз наукових джерел щодо проблеми девіантної поведінки підлітків.

Під девіантною поведінкою у соціальній педагогіці (лат. *deviatio* – відхилення) розуміють систему вчинків чи окремі вчинки, які

суперечать прийнятим у суспільстві нормам і виявляються у вигляді неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального й етичного контролю особистості над власною поведінкою. Серед українських та закордонних дослідників немає єдиного погляду на термін «девіантна поведінка». Вони визначають девіантну поведінку як: 1) поведінку, яку вирізняє будь-яке порушення прийнятих в суспільстві або в окремій соціальній групі норм; 2) поведінку, що не відповідає очікуванням суспільства, більшості або певної соціальної групи; 3) окремі види поведінки індивіда, що в певному культурно-історичному середовищі належать до недопустимих, які суспільство засуджує і за які передбачено санкції; 4) свідому поведінку індивіда, яка наносить шкоду власне йому або іншим людям [1; 2; 3; 4; 5].

У залежності від способів взаємодії з оточуючим середовищем і порушенням тих чи інших норм, девіантну поведінку представники багатьох наук, що її досліджують, розділяють на різні типи, види, форми, категорії.

Так, за визначенням І. Кона, це система вчинків, які відхиляються від загальноприйнятої або визначеної норми, будь-то норма психічного здоров'я, права, культури або моралі [6]. Девіантну поведінку розділяють на дві категорії: 1) поведінка, яка відхиляється від норм психічного здоров'я, в основі якої наявна або неявна психопатологія; 2) антисоціальна поведінка, яка відхиляється від соціокультурних та правових норм.

Існуючі наукові дослідження щодо чинників і форм поведінки, що відхиляється від норми, можна об'єднати у дві групи концепцій: особистісного і соціального характеру. Так, у першій групі концепцій – головним чинником виникнення соціальних відхилень визначаються порушення у структурі особистісних характеристиках і рисах. У другій – відповідальність за проявлення відхилень у поведінці відносять до соціальної системи та її недосконалості [3; 4; 5; 6].

У соціально-педагогічних дослідженнях [7] існують різні оцінювання, тлумачення та зміст поведінки, що відхиляється від норми, а саме: 1) розгляд поведінки, що відхиляється від норми як невідповідність дій і вчинків підлітка соціальним вимогам, моральним нормам і етичним правилам; 2) відхилення від правових норм та їх порушення, тобто «ненормативна» поведінка з точки зору нормативно-значущого чинника; 3) порушення моральних норм, власних етичних обов'язків і як порушення закону (крадіжка, грабіж, хуліганство), але без притягнення до кримінальної відповідальності.

Отже, девіантна поведінка включає три рівні проявів. До першого рівня належать відхилення, які порушують стереотипні уявлення суспільства про ті чи інші норми поведінки, такі дії можуть викликати

здивування, а в деякого й обурення, але ніяким чином не зачіпатимуть права оточуючих людей. На другому рівні йдеться про соціальну дезадаптацію (педагогічно занедбані діти, важковиховувані). Третій рівень девіантної поведінки – кримінальна поведінка, видами якої можна вважати делінквентну поведінку, адиктивну поведінку, психопатологічну поведінку [8].

Проведений аналіз літератури з даної проблеми дозволяє зробити висновок, що більшість вчених девіантну поведінку розглядають: 1) як невідповідність дій і вчинків підлітка щодо соціальних вимог, морально-етичних норм та правил; 2) як порушення загальноприйнятих норм, які не є правопорушеннями (риси характеру та негативні вчинки та дії); 3) як порушення норм права та кримінального законодавства; 4) як вияв психопатологічних особистісних чинників, неврозів та психічних захворювань [3; 4; 5].

Згідно з цього, девіантна поведінка підлітків може проявлятися у різній площині: як *особливості психічних процесів* (активність та пасивність, підвищена збудженість та афективність, зосередженість та неуважність, балакучість та відлюдність, відкритість і замкненість); як *низька загальна культура, не прийняття загальнолюдських моральних норм та правил* (негативні риси характеру, прогули занять, бродяжництво, різкість реакцій емансипації, конфліктність з однолітками і дорослими людьми, копіювання зразків асоціальної поведінки, відсутність власних цінностей та привласнення інтересів та цінностей мікросоціальних груп асоціального гатунку); як *соціально зумовлені якості та риси характеру* (неорганізованість, недисциплінованість, брехливість, грубість, агресивність, жорстокість); як *погані звички* (паління, вживання алкоголю, ПАР, захоплення азартними іграми) [9].

Таким чином, девіантна поведінка підлітків являє собою певний специфічний спосіб нехтування соціальними нормами і задоволення власних соціальних очікувань шляхом демонстрації через поведінку свого ціннісного ставлення до існуючих соціальних норм. Девіантну поведінку підлітків детермінують порушення у процесах виховання, адаптації, соціалізації та самоідентифікації індивіда, які виражають специфічний спосіб засвоєння і виявлення його ціннісного ставлення до інших та суспільства, мотивованими зміною власних очікувань та соціальних норм. Провокують та стимулюють девіантну поведінку соціально-економічні умови, акцентуації характеру та індивідуальні якості, стосунки у сім'ї, конфлікти, завищені потреби, нехтування соціально-моральними нормами, соціокультурне оточення, референтні групи, міжособистісні стосунки, мовленнєва саморегуляція та рівень спілкування між людьми.

Девіантна поведінка розглядається вченими у широкому і вузькому розуміннях [2; 3; 4; 5; 6]. У широкому розумінні – це будь-які дії, які не відповідають правовим, культурним нормам і усталеним стереотипам, що визначило певне суспільство. За такого підходу необхідно розрізняти позитивні і негативні девіації. Девіації можуть бути і позитивного спрямування, які не викликають несхвалення, але й не завжди однаково схвально сприймаються оточуючими. До таких належать героїзм, відкриття незвіданого, надпрацездатність, самопожертва, величезна самовідданість, хворобливе прагнення до лідерства та надмірна активність.

Так, поведінка, що має відхилення від норми, часто є наслідком дезадаптації як шкільної, так і соціальної. Так, до шкільної дезадаптації з відхиленнями у поведінці належать дисциплінарні порушення, прогули, агресивна та опозиційна поведінка, хуліганство, крадіжки, неправда, здирство, якості особистості, які стимулюють девіантну поведінку: безсоромність, егоїзм, грубість, егоцентризм, жорстокість, заздрість, лиходійство, лихослів'я, клепаки, малодушність та інші вияви. Наявна масштабність соціальної дезадаптації, що мають місце у підлітковому середовищі, не можуть не турбувати: це вживання психоактивних речовин, сексуальні девіації, проституція, бродяжництво (дромоманія), здійснення злочинів, залежність від різного роду ігор (гемблінг), деструктивний вплив релігійних сект, течій та напрямів молодіжної субкультури тощо [10].

Не менш важливими факторами, які впливають на причини виникнення девіантної поведінки, М. Галагузова виділяє: 1) *біологічні фактори*: генетичні (розумово відсталі діти, дефекти мови, слуху, зору, фізичні, нервові зрушення); психофізіологічні (конфліктні ситуації, хімічні та радіаційні забруднення середовища); фізіологічні (дефекти мови, зовнішній непривабливий вигляд, який викликає негативізм в оточуючих); 2) *психологічні фактори*: наявність у дитини психопатології чи акцентуації, які виражаються у нервово-психічних захворюваннях – психопатії, неврастенії, стан на грані норми; 3) *соціально-педагогічні фактори*, що проявляються у дефектах шкільного, сімейного чи громадського виховання (навчальна дезадаптація, дисгармонія у внутрісімейних стосунках, асоціальність сім'ї, жорстоке або байдуже ставлення до дитини тощо); 4) *соціально-економічні фактори*: класовий поділ суспільства, безробіття, інфляція, соціальне напруження, нестабільність; морально-етичні: низький моральний рівень вихованості суспільства, знищення цінностей, особливо духовних, утвердження прагматизму й практицизму,

байдужість до чужого горя і страждань, а також байдуже ставлення до різних проявів девіантної поведінки.

Девіантна поведінка має складну генезу. Так, С. Белічевою окреслюються наступні чинники, що обумовлюють її генезу, а саме: *індивідуальний чинник* (психофізіологічні передумови для асоціальної поведінки, що утруднюють соціальну адаптацію індивіда і виявляються у дефектах шкільного та сімейного виховання); *соціально-психологічний чинник* (проблеми у взаємодії з найближчим оточенням у сім'ї, в колективі, вулиці); *особистісний чинник* (індивідуальний вибір осередку спілкування, переважність його норм і цінностей, своєрідність ставлень до педагогічного впливу сім'ї, школи, власних цінностей і саморегуляції своєї поведінки); *соціальний чинник* (соціальні та соціально-економічні умови розвитку суспільства) [1].

С. Белічева класифікує поведінку з відхиленням як стійкий прояв відхилення від соціальних норм, що формується під впливом несприятливих умов соціального розвитку і соціалізації. Відповідно розрізняють:

- поведінку з відхиленнями соціально-пасивного типу, яка виражається у прагненні втекти від активного суспільного життя, ухиленні від своїх громадянських обов'язків, небажанні розв'язувати як особисті, так і соціальні проблеми (ухиляння від навчання і роботи; бродяжництво, втечі з дому, занурення у світ штучних ілюзій за допомогою алкоголю, токсичних і наркотичних речовин, суїцид);

- поведінку з відхиленнями корисливої спрямованості, яке проявляється у проступках і правопорушеннях, пов'язаних з прагненням отримати майнову вигоду, матеріальну підтримку (крадіжки, спекуляції тощо);

- поведінку з відхиленнями агресивної орієнтації, що проявляється в діях, спрямованих проти особистості (образа, хуліганство, побиття, завданям тілесних ушкоджень) [1].

Ц. Короленко і Т. Донських [11; 12] обґрунтовано психологічну класифікацію поведінки, що відхиляється від норми. Вони розділяють усі поведінкові девіації на дві групи: нестандартна та деструктивна поведінка. Нестандартна поведінка може мати форму нового мислення, нових ідей, а також дій, що виходять за межі соціальних стереотипів поведінки.

Типологія деструктивної поведінки вибудовується у відповідності з її метою. В одному випадку – це зовнішньо-деструктивні цілі, які направлені на порушення соціальних норм (правових, морально-етичних, культурних) і відповідно – зовнішньо-деструктивна поведінка. В іншому – внутрішньо-деструктивні цілі, які направлені на

дезінтеграцію самої особистості, її регрес, і відповідно – внутрішньо-деструктивна поведінка.

Зовнішньо-деструктивна поведінка розділяється на аддиктивну і антисоціальну. У групі внутрішньо-деструктивної поведінки виокремлюється суїцидальна (підвищений ризик самогубства), конформістська (поведінка, що не має індивідуальності, орієнтована на зовнішні авторитети), нарцисична (визначається почуттям власної грандіозності), фанатична (сліпе наслідування ідей та поглядів) та аутична поведінка (відгородження від людей та оточуючого середовища). Усі перераховані якості, на думку багатьох дослідників [4; 5; 10; 12] відповідають таким критеріям девіантності, як погіршення якості життя, зниження критичності до власної поведінки, викривлення уявлень стосовно дійсності, зниження самооцінки та емоційні порушення.

Щодо класифікації відхилень у поведінці підлітків у праці О. Змановської беруться два провідних критерії: порушення норми та негативні наслідки девіантної поведінки. Виокремлюються три основні групи девіантної поведінки: 1) *антисоціальна (делінквентна) поведінка* – поведінка, яка виступає протириччям до правових норм, є загрозою соціальному порядку та благополуччю оточуючих людей; 2) *асоціальна поведінка* – це поведінка, яка відхиляється від виконання морально-етичних норм, безпосередньо створює загрозу благополуччю міжособистісних відносин (у підлітковому віці найбільше розповсюдження мають утечі з дому, бродяжництво, прогули занять або відмова від навчання, неправда, агресивна поведінка, нерозбірливі статеві стосунки, граффіті, субкультуральні девіації); 3) *аутодеструктивна поведінка* (поведінка, що є саморуїнною для особистості) – це поведінка, що відхиляється від медичних та психологічних норм, є загрозою для цілісності та розвитку самої особистості (наркозалежність, токсикоманія, самопорізи, гемблінг, деструктивно-релігійні культи, харчові аддикції, екстремальні види спорту і занять, пов'язаних з ризиком для життя, суїцидальна поведінка) [4].

Форми девіантної поведінки багаточисельні. До них можна віднести: тимчасові і довготривалі форми (за критерієм тривалості); із стійкими та нестійкими формами (за критерієм моно- і поліфеноменологічності); девіації свідомі та несвідомі (за критерієм самоусвідомлення); структуровані і неструктуровані (за критерієм організованості); стихійні і сплановані (за критерієм мети); експансивні та неекспансивні (за критерієм вторгнення у життєдіяльність оточуючих людей); егоїстичні і альтруїстичні (за направленістю інтересів особистості на себе або оточення); групові (запозичення досвіду відповідних форм поведінки оточення, авторитетів у референтній групі, сім'ї); первинні і вторинні девіації [2].

Учені виділяють детермінанти девіантних проявів у поведінці підлітків, які упорядковані у чотири групи:

Перша група – *соціальні*, які виникають в умовах соціально-економічної та політичної кризи, порушення екологічної рівноваги, розмитості норм, пред'явлення нових вимог до особистості з неможливістю їм слідувати і нездібністю їх виконувати, які супроводжуються неуспішною соціалізацією, нестійкістю її життєвих установок, цінностей, смислу життя.

Друга група – *соціально-педагогічні*, які пов'язані з деструктивними явищами у сфері шкільного та сімейного виховання (втрата непорушності інституту сім'ї, деформація і переструктурування соціальних інституцій і соціальної сфери; криза сімейних відносин; імперативність процесу навчання, де учень – тільки об'єкт навчання, а головна мета навчання визначається у набутті знань, вмінь та навичок, а не в розвитку особистості дитини у навчально-виховному процесі тощо).

Третя група – *індивідуально-психологічні*, в основі яких психодинамічні характеристики особистості, які проявляються в індивідуально-психологічних особливостях, акцентуаціях, якостях особистості підлітка, що виражаються у агресивності, надлишковій розкутості, демонстративності тощо.

Четверта група – *соціально-психологічні*, які проявляються в особливостях взаємодії із ближнім оточенням, несприйнятливості педагогічних впливів, відсутності бажання вчитися, у конфліктних ситуаціях з однолітками, порушенням соціалізації [13].

Таким чином, розглянувши соціально-педагогічні аспекти девіантної поведінки у підлітковому віці, можна зробити висновок, що дана проблема на сьогоднішній день є дуже актуальною і їй приділяється достатньо уваги в соціально-педагогічній, психологічній, педагогічній літературі. Існують різні підходи до визначення поняття «девіантна поведінка», але всі вони відображають одну суть: девіантна поведінка – це відхилення від прийнятих у суспільстві норм.

Список використаної літератури

- 1. Беличева С. А.** Сложный мир подростка / С. А. Беличева. – Свердловск, 2004. – 129 с.
- 2. Гилинский Я. И.** Девиантное поведение подростков: Состояние, проблемы, перспективы / Я. И. Гилинский // Бюллетень защиты прав ребенка. – СПб., 2004. – С. 7 – 12.
- 3. Егоров А. Ю., Игумнов С. А.** Расстройства поведения у подростков: клинико-психологические аспекты / А. Ю. Егоров, С. А. Игумнов. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
- 4. Змановская Е. В.** Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. для студ. высш.

учеб. заведений / Е. В. Змановская. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с. **5. Менделевич В. Д.** Психология девиантного поведения: учеб. пособие / В. Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2005. – 445 с. **6. Кон И. С.** Психология ранней юности: Кн. для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с. **7. Козубовська І. В., Товканець Г. В.** Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород, 2008. – 180 с. **8. Проблеми** бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К. : Державний ін-т сім'ї та молоді, 2003. – 240 с. **9. Толчіліна О. І., Саванчук Т. О.** Корекція девіантної поведінки підлітків. Профілактика правопорушень / О. І. Толчіліна, Т. О. Саванчук. – Черкаси, 2005. – 171 с. **10. Кондрашенко В. Т.** Девиантное поведение у подростка / В. Т. Кондрашенко. – Минск : Беларусь, 2008. – 206 с. **11. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В.** Социодинамическая психиатрия / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 460 с. **12. Короленко Ц. П., Донских Т. А.** Семь путей к катастрофе: Деструктивное поведение в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск, 2000. – 92 с. **13. Ніколенко О. С.** Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків: наук.-метод. посіб. / О. С. Ніколенко. – Чернівці : Рута, 2004. – 80 с.

Вишнякова Г. В. Підліткова девіація як соціально-педагогічна проблема

У статті здійснено аналіз наукових джерел щодо проблеми девіантної поведінки підлітків; охарактеризовані різні типи, види, форми, категорії девіантної поведінки у залежності від способів взаємодії з оточуючим середовищем і порушенням тих чи інших норм.

Ключові слова: девіантна поведінка, девіація, підлітки.

Вишнякова А. В. Подростковая девиация как социально-педагогическая проблема

В статье осуществлен анализ научных источников по проблеме девиантного поведения подростков; охарактеризованы различные типы, виды, формы, категории девиантного поведения в зависимости от способов взаимодействия с окружающей средой и нарушение тех или иных норм.

Ключевые слова: девиантное поведение, девиация, подростки.

Vishnyakova A. Teen deviation as a socio-pedagogical problem

In the article the analysis of the academic literature on the problem of deviant behavior of teenagers; characterized by various types, types, forms, categories of deviant behavior depending on the methods of interaction with the environment and the violation of various provisions.

Key words: deviant behavior, deviation, teenagers.

УДК [316.61:316.7]-053.6

О. С. Данильченко

МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА ЕМО ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Кожному з нас доводилося йти по вулиці, їхати в транспорті або просто дивитись телевізор і бачити людей, які у чомусь не схожі на інших. У когось на голові ірокез, хтось увесь в металі, а хтось у чорній шкірі проноситься повз вас на мотоциклі. Найчастіше це і є представники сучасних субкультур. Все більше підлітків кожного дня у всіх країнах світу приймають ту чи іншу субкультуру. Так чи інакше молодіжні субкультури колосально впливають на свідомість сьогоденного суспільства, як позитивно так і негативно.

Серед сучасних зарубіжних досліджень особливо впливовою є концепція С. Азенштада, який вважає, що в процесі дорослішання місце сім'ї займає молодіжна група, яка як об'єднує, так і роз'єднує. Також дослідженням стихійних груп підлітків та юнаків займалися такі науковці, як П. Блонский (1921), В. Мясіщев (1960). Класифікацію стихійних груп як короткочасних і тривалих колективів запропонував А. Заслужений, а І. Полянський обґрунтував важливе положення про стихійно-групове спілкування як певний етап у процесі соціалізації підлітків. Більшість сучасних дослідників неформальних молодіжних організацій (НМО) вважають їх соціально-небезпечними, так як їх погляди схильні до максималізму, наслідування, некритичного сприйняття контркультури і девіантної поведінки. Але на думку психологів громадської організації «Вільна територія», членів Української спілки психотерапевтів Місан Наталії та Лозової Людмили, багато людей упереджено ставляться до представників молодіжних субкультур, зовсім не знаючи, що більшість з них, не мають ні найменшого відношення до криміналу, сексуальної розбещеності та сатанізму. А навпаки, представники субкультур – це звичайні підлітки,

більшість з яких початківці-музиканти, письменники, художники та досить обдаровані люди. Вони виступають проти деяких чинних правил і для цього збираються в групи, створюючи тим самим свою маленьку систему (зі своїм одягом та законами), на протигагу великій системі нашого суспільства [2, с. 48 – 49].

Мета дослідження полягає у дослідженні субкультури Емо як чинника, що впливає на свідомість молодого покоління, а також негативним чи позитивним є даний вплив.

Молодіжна субкультура – особлива частина суспільної культури. Молодіжні субкультури у теоретичній частині практично нічим не відрізняються від опису субкультури загалом. Єдине, що учасниками молодіжних субкультур є в основному молодь, а не хтось інший. Підлітків у субкультурах приваблює в основному можливість спілкуватися з собі подібними, а також зовнішня атрибутика, яка дає можливість демонструвати свою позицію у соціумі. Молодіжних неформальних рухів багато, але особливо цікавим є неформальний молодіжний рух – Емо. Саме ця неформальна група є лідером серед неформальних рухів [1].

Емо – це молодіжна субкультура. Вона утворилась на базі прибічників однойменного музичного жанру. Найпоширеніша субкультура серед підлітків 13-17 років. Головне для представників цієї субкультури – емоції. Що сильніші переживання, то краще, причому позитивні чи негативні – не має значення. Депресією справжній Емо насолоджується не менше, ніж радістю, тільки переживання відрізняються тим, що радість – явище звичайне й не довговічне, а депресію можна продовжити надовго [3, с. 51 – 52].

Розглядаючи типології молодіжних субкультур, ми дійшли висновку, що Емо відноситься до романтико-ескапітської субкультури. Романтико-ескапітська естетика різноманітна за набором вживаних і популярних символів, можна зустріти і єгипетську, і християнську, і кельтську символіку. Основним символом Емо є єгипетський «Анх», символ вічного життя – ймовірно, у зв'язку з темою вампірів. Також, часто вживаються й інші єгипетські символи, такі як «Око Ра». Християнська символіка використовується менше, переважно в вигляді звичайних розп'ять (тільки зі стильнішим дизайном). Кельтська символіка зустрічається у виді кельтських хрестів і різних кельтських орнаментів. Досить широко представлена окультна символіка – використовуються пентаграми (як звичайні, так і перевернуті), перевернуті хрести, восьмипроменеві зірки (символи хаосу). Також використовується безліч різних символів смерті – прикраси з могилами, черепами, тощо [6, с. 61 – 62].

Відповідно до класифікації, запропонованої І. Сундієвим, Емо як субкультура, відноситься до групи політичної самодіяльності, що характеризується неформальним спілкуванням, індивідуальними схильностями, рисами характеру, настроєм, тому, вони мають характер вибіркового, емоційних контактів.

Улюблена музика «Stigmata». Емо сповідають любов до чорного, що і не дивно, оскільки і у Емо, і у готів спільні предки – чорні панки. У середовищі «звичайних» панків чорні виділялися прихильністю до цього кольору в одязі та зачісці.

Образ Емо – це індивідуальність зачіски, макіяжу і, звичайно, особлива мода. Зазвичай, Емо-гамма – це поєднання контрастних кольорів, в основному рожевий і чорний. На блузках, футболках чи майках вітаються зображення розбитого серця, мультяшних героїв, черепів. Емо носять тісні жакети або кофти і светри з V-подібним вирізом, звичайно це поєднання двох кольорів – рожевого і чорного. Дівчата Емо часто носять смугасті гетри, а Емо-бой дуже вузькі джинси, які буквально увішані «металом». Обов'язковий атрибут Емо-наряду – широкий ремінь, частіше з заклепками. Ще один атрибут Емо-сумка. Зачіска Емо – це, звичайно ж, в першу чергу, косий чубчик, що закриває статі особи. При чому, зрізують її бритвою навскоси. Ще одна відмінна особливість стилю Емо, щодо волосся, це переважно чорний та немитий колір. Дівчата Емо люблять прикрашати зачіску смішними дитячими шпильками у вигляді бантів і сердечок, щось середнє між готами і барбі.

Емоційні «панки», таким чином, зовні являють собою якусь суміш двох образів – гот і барбі. Кажучи словами представників цієї течії: «Емо – це не стиль в образі, Емо – це чистота вираження почуттів, образ життя і мислення». Отакі собі діти тьми з м'якими іграшками [4, с. 8].

Якщо звернутися до історії, то, корені «Емо» народилися разом з першими панк-групами, що почали існувати у кінці 50-х, які раніше називали «гаражним роком». Поступово панк-музика почала розвиватися, перетворюючись на сучасніші різновиди панка і вже у 1985 році уперше прозвучало слово «Емо», саме так називали перші емо-панк групи, які з'явилися у Вашингтоні, їх музика дуже відрізнялася від панк сцени того часу: основою їх звучання залишався панк, але вже з елементами вокалу. Тоді зароджувалися перші риси стилю музики «Емо» – емоційність і визначеність текстів пісень, певна техніка виконання. І приблизно тоді ж з'явилося панк рух під назвою «sXe», назва пішла від «straight edge», що перекладається як «чітка грань», представники цього руху не вживали алкоголь і будь-які види наркотиків (у тому числі і тютюн), не вступали у безладні статеві зв'язки, також деякі з них, на знак свідчення приналежності до руху,

робили татуювання у вигляді хреста на руці оскільки саме хрест на руці раніше малювали охоронці рок-клубів неповнолітнім, щоб тим не продавали сигарети і алкогольні напої під час концертів, пізніше до цього руху долучились і «емокіди». Вважається, що саме тоді світ уперше пережив нашествя «Емо».

Асоціальні неформальні групи є об'єктом роботи соціального педагога. Тому, слід починати розв'язання цієї проблеми, дослідуючи її зародження. Існує кілька можливих причин: 1) деформація у сімейних взаєминах, недоліки у навчально-виховній сфері; 2) порушення нормальної взаємодії підлітків із соціальним середовищем, поява перших форм дезадаптації, відсутність твердих поглядів та переконань; 3) перенесення комунікативної активності підлітків у сферу вільного часу, яке носить пошуковий характер; 4) відчуження підлітків від первинних соціально-корисних груп (сім'ї, класу); 5) поява в рамках соціально-корисних груп перших ознак асоціальної групи, яка виражається в аморальних поглядах, нормах і цінностях.

У роботі з неформальними підлітковими та юнацькими групами особливу увагу слід приділяти найактуальнішим проблемам молоді людини, віком 15-18 років.

- 1) Попередження жорстокості та агресії.
- 2) Профілактика вчинення правопорушень, злочинів.
- 3) Профілактика вживання алкоголю, наркотиків, а також – проведення азартних ігор та лихослів'я.
- 4) Превенція переслідувань окремих неповнолітніх.
- 5) Подолання аморальної поведінки.

Існує два основних напрями роботи з попередження та подолання асоціального спрямування неформальних груп неповнолітніх: 1) опора на індивідуальну і групову роботу з попередження асоціальних проявів (індивідуальні консультації, групові тренінги); 2) корекція та втручання в педагогічний процес (індивідуалізація навчання та виховання, корекція виховних впливів, оптимізація взаємодії керівних груп).

До методів, що може використовувати соціальний педагог в роботі з неформальними організаціями належать: спостереження, опитування, соціометричні методики, тести, метод експрес-оцінок. У діяльності соціальних педагогів використовується паспортизація підлітків та молодіжних груп. Паспорт неформальної групи заповнюється, як результат аналізу бесід із членами групи, співставлення інформації, отриманої від різних осіб, після чого проводять взаємо доповнення та виключення неправильної інформації. До програми діагностики групи слід також віднести комплекс методики, що допоможуть у вивченні особистостей лідера групи. Лідер часто визначає спрямованість групи, її

відкритість зовнішнім контактам. Можливість переорієнтації, корекції настановлень і діяльності [5, с. 59 – 61].

Отже, соціально-педагогічну роботу з антисоціальними молодіжними об'єднаннями слід здійснювати за такими етапами: 1) ознайомлення з групою і її лідером; 2) вибір основних показників та критеріїв роботи за результатами здійснення соціального діагнозу; 3) здійснення безпосередньої профілактики роботи з неформальними; 4) корекція відхилень від соціальних норм поведінки; 5) аналіз результативності роботи соціального педагога з неформальними об'єднаннями неповнолітніх.

На нашу думку, робота соціального педагога з неформальними організаціями є дуже важливою, адже вона спрямована на орієнтацію особистості у суспільстві, попередження жорстокості, в рамках організації, пропаганди здорового способу життя, а також, попередження антисоціальності групи.

Розкриваючи суть проблеми щодо позитивного та негативного впливу цієї субкультури на свідомість, ми дійшли висновку: з одного боку це місце, де підлітки інтенсивно спілкуються з однолітками, самовиражаються, знаходять сенс життя, засвоюють, що правильно, а що – ні, а з іншого – ця субкультура часто ставала об'єктом критики. Вважається, що саме субкультура Емо підтримує депресію і пропагують самогубство. Був такий випадок: у кінці минулого року в Україні, на Полтавщині, самогубство вчинили двоє підлітків – представників субкультури Емо, одну з дівчат удалося врятувати. У 15-річної Юлії, знайшли щоденник, де було безліч малюнків черепів і сердець у крові, а також написів таких як: «Навіщо нам потрібне життя?» або «Світ мені не милий!», зі слів самої Юлії, вона жила саме під такими гаслами [5, с. 60].

Судячи з останнього, можна подумати, що дана субкультура є пропагандою знищення самого себе, але ж це не означає, що кожен, хто знаходиться в даній неформальній організації, здатен до суїциду. Перш за все, це залежить від самої людини: її світосприйняття та поглядів на власне життя, самооцінки та морального стану даної особи.

Досліджуючи субкультуру Емо, ми дійшли висновку, що Емо – це найпоширеніша субкультура на сьогоднішній день, що набула розповсюдження не тільки в Україні а й в усьому світі. Вона здійснює як позитивний, так і негативний вплив на розвиток індивіда в соціумі, але, на нашу думку, все таки, позитивного впливу більше, адже саме в групі однодумців та людей з однаковими поглядами на життя здійснюється становлення особистості як члена суспільства, засвоєння моральних норм та цінностей даного суспільства. Для розвитку особистості побувати в неформальному русі важливо і навіть корисно, через цю кризу треба

пройти, щоб зрозуміти, хто ти. Дорослішаючи, багато хто виходить із субкультур, усвідомлюючи, що ніяка група не відповідає за людину ні на жодні запитання, шукати відповідь слід самому.

Автором планується продовжувати дослідження субкультури Емо, її основних відмінностей від інших неформальних організацій та особливостей впливу на сучасне молоде покоління.

Список використаної літератури

1. Карп'як В. Молодіжні субкультури / Вадим Карп'як. – Режим доступу: <http://www.cym.org/ua/content/subcult>. **2. Волкова Л.** Неформальні молодіжні об'єднання як об'єкт соціально-психологічного дослідження / Л Волкова // Соціальний педагог. – 2013. – № 1 (73). – С. 48 – 49. **3. Яришева Я.** Молодіжні неформальні об'єднання: матеріал для загальношкільних батьківських зборів / Я. Яришева // Соціальний педагог. – 2011. – №5 (53). – С. 51 – 52. **4. Таширева Т.** Сучасне самовираження молодого покоління / Таша Таширева // Жіночий журнал «Космос». – 2004. – № 3. – С. 13 – 15. **5. Фесун С.** Організовані та неформальні групи в соціальній роботі: переваги і недоліки / С. Фесун // Соціальний педагог. – 2011. – № 7 (55). – С. 60 – 65. **6. Махній М.** Невербальні стилі самовиявлення в молодіжних субкультурах естетико-експресивного спрямування: все про субкультури / М. Махній. – К., 2001. – 345 с.

Данильченко О. С. Молодіжна субкультура Емо як чинник соціалізації молоді

У статті досліджено молодіжну субкультуру Емо як чинника, що впливає на соціалізацію сучасної молоді, розкриваються питання щодо позитивного та негативного впливу даного молодіжного руху на свідомість молодого покоління.

Ключові слова: молодіжна субкультура, соціалізація, молодіжний рух, соціально-педагогічна робота.

Данильченко О. С. Молодежная субкультура Эмо как фактор социализации молодежи

В статье исследована субкультура Эмо как фактора, что влияет на социализацию современной молодежи, раскрываются вопросы о позитивном и негативном влиянии данного молодежного движения на сознание молодого поколения.

Ключевые слова: молодежная субкультура, социализация, молодежное движение, социально-педагогическая работа.

Danilchenko O. S. Youth subculture emo as the factor of youth socialization

This article is a study of the emo subculture as a factor, that affects the socialization of modern youth considers, the questions of the positive and negative impact of youth movement in the consciousness of the young generations.

Key words: youth subculture, socialization, youth movement, socio-pedagogical work.

УДК 378.18+377.8

Н. М. Єршоміна

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

Проблема формування цінностей у студентської молоді обумовлена потребами як теоретичного значення, так і потребами практики, насамперед, необхідністю осягнення тих радикальних світоглядних змін, що відбуваються в масовій свідомості людей, потребами досягнення порозуміння між поколіннями, включення молоді в процеси активної творчості діяльності.

Ціннісні орієнтації визначають мотивацію індивідуальної поведінки, та складають цілісний світогляд людини, що формуються в процесі виховання і навчання. Причому навчання має на меті не стільки повідомити конкретні знання в певній галузі, скільки відтворити культурні і історичні нормативи, які сприяють самореалізації студентів. Через виховання здійснюється трансляція (передача) ціннісних орієнтацій від покоління до покоління як на вербальному так і на невербальному рівнях.

Проблема цінностей знайшла своє відображення як у філософських та соціальних дослідженнях (Т. Аболіна, І. Артюхова, В. Брожик, А. Здравомислов, Б. Ліхачов, В. Оссовський, Л. Печко, А. Ручка, Л. Столович, В. Тугарінов, С. Френч, Т. Фролова, П. Якобсон. Із позицій психологічної науки (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Кікнадзе, Г. Костюк, О. Леонтьєв та ін. Педагогічний аспект вивчали (І. Бех, А. Богуш, Т. Бутківська, І. Зязюн, П. Ігнатенко, Л. Крицька, В. Моляко, Р. Скульський, О. Сухомлинська, Л. Хомич та ін.).

Метою нашої статті є: обґрунтування рівня сформованості ціннісних орієнтацій у студентів педагогічного коледжу.

Цінності людини є основною максимом в структурі її особистості, індивідуально інтегрованою частиною духовних загальнолюдських принципів, тобто цінності можна визначити як духовні загальнолюдські принципи, які є складовою особистості людини.

Велике значення має формування ціннісних орієнтацій молоді, воно веде не тільки до гарного засвоєння учбового матеріалу, а і до особистісного розвитку та психологічного здоров'я, до розвитку внутрішніх цінностей особистісного зростання, прихильності і любові, служінню суспільству та творчості. Дослідження показали, що більш високий рівень розвитку автономності та саморегуляції студентів у групі сприяє більш високій мотивації та адаптації в навколишньому суспільстві.

Цінності – це узагальнені уявлення студентів про цілі і норми своєї поведінки, які втілюють історичний досвід та концентровано виражають зміст культури певної епохи, конкретного суспільства, історичного часу, людства в цілому. Вони є тим елементом структури особистості, який характеризує змістовну сторону її спрямування. Саме структура особистості й утворює серцевий пласт світогляду, центральну ланку мотивації життєвої активності, оскільки особистісне самовизначення в ранній юності має суспільно активну, ціннісно-сміслову природу [3, с. 28].

У нашому дослідженні за основу вивчення рівня сформованості ціннісних орієнтацій у студентів педагогічного коледжу взято методика, що дозволяє вивчати значимість і реалізацію зовнішніх і внутрішніх цінностей, конфліктність і атрибуцію причин їх здійснення О. Мотков, Т. Огнева.

На першому етапі нашого дослідження вивчалася ступінь значущості та здійснення десяти ціннісних орієнтацій (далі – ЦО). Вони, згідно з теорією самодетермінації Е. Дісі і Р. Руаяна, розділені на зовнішні і внутрішні цінності. Дослідження проводились серед студентів четвертого курсу: де контрольна група (КГ) це студенти спеціальності «Початкова освіта», а експериментальна (ЕГ) – студенти спеціальності «Соціальна педагогіка».

За допомогою даної методики студентам пропонувалося оцінити значимість і ступінь здійснення можливих цінностей їхнього життя за п'ятибальною шкалою: дуже низька ступінь, низька ступінь, середня ступінь, висока ступінь, дуже високий ступінь.

В якості характеристик (цінностей) були запропоновані наступні: 1 – добре матеріальне забезпечення; 2 – саморозвиток особистості; 3 – популярність; 4 – повага і допомога людям, чуйність; 5 – фізична привабливість, зовнішність; 6 – теплі, турботливі відносини з людьми; 7 – високий соціальний стан; 8 – творчість; 9 – розкішне життя; 10 – любов до природи, дбайливе до неї ставлення.

У ході обробки отриманих результатів нами було визначено головні ціннісні орієнтації студентів серед яких: значимість зовнішніх цінностей (Ср А), значимість внутрішніх цінностей (Ср Б), реалізація зовнішніх цінностей (Ср В), реалізація внутрішніх цінностей (Ср Г). Наступним кроком було проведення розрахунку показників конфліктності здійснення цінностей, тобто величини різниці між значимістю і реалізацією окремо зовнішніх і внутрішніх ЦО, а також усіх ЦО.

Конфліктність здійснення зовнішніх ЦО проводилось за формулою: $K_{\text{зовн.}} = \text{Ср А} - \text{Ср В}$; конфліктність здійснення внутрішніх ЦО: $K_{\text{внутр.}} = \text{Ср Б} - \text{Ср Г}$; конфліктність здійснення всіх ЦО: $K_{\text{заг.}} = (K_{\text{зовн.}} + K_{\text{внутр.}}) / 2$, де високим рівнем конфліктності здійснення будь-якого виду ЦО є різниця між значимістю і реалізацією цінностей в 1,5 і більше бала 1.

Результати представлені у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Показники зовнішньої та внутрішньої конфліктності

№	Контрольна (КГ) та експериментальна (ЕГ) група	Ср	Ср	Ср	Ср	К зовн.	К внутр.	К загал.
		А	Б	В	Г	А-В	Б-Г	Всі ЦО
1	КГ	5	4,4	4	3,6	0,6	0,4	0,1
	ЕГ	4,2	3,4	3,4	3,4	0,8	0	0,4
2	КГ	5	4,6	3,8	4,2	0,8	-0,4	-0,4
	ЕГ	4,2	4,2	4,4	4	0	0,4	0,2
3	КГ	5	4,2	4,4	4,4	0,8	0	0,4
	ЕГ	3,8	4,4	3,2	4	-0,6	-0,8	0,7
4	КГ	4	3,6	3,2	3,6	0,4	-0,4	0
	ЕГ	3,6	3,6	3,6	3,4	0	0,2	0,1
5	КГ	3,8	4,4	2,6	3,2	-0,6	-0,6	-0,5
	ЕГ	3,8	4,6	3,6	2,8	-0,8	1,2	-1
6	КГ	3,4	4,6	3,6	3,8	-1,2	-0,2	0
	ЕГ	3,8	4,6	4	4,2	-0,8	-0,2	-0,3
7	КГ	3,8	4,8	3,4	3,6	-1	-0,2	-0,4
	ЕГ	2	3,4	2,6	3,6	-1,4	-1	-0,2
8	КГ	4,6	4,8	4	4	4,8	-0,2	-0,8
	ЕГ	4	3,84	4,2	3,84	0,52	0,36	0,08
9	КГ	3	4,8	3,2	3	-1	2	1,5
	ЕГ	3,4	3,8	3,2	3,8	-0,4	-0,6	0,1
10	КГ	2,6	2,8	2,4	2,8	-0,2	0,2	-0,2
	ЕГ	3,6	3,4	1,6	2,6	0,2	1	0,6
11	КГ	3,6	4,4	3	3,2	-0,8	-0,2	-0,2
	ЕГ	3,2	4,2	3,8	4,2	-1	-0,4	-0,3

12	КГ	5	4,6	5	4,6	0,4	0,4	0
	ЕГ	3,4	3	3,8	3,6	0,4	0,2	0,1
13	КГ	5	5	5	5	0	0	0
	ЕГ	4,8	4,4	4,4	4,2	0,4	0,2	0,1
14	КГ	3	4	3	4	-1	-1	0
	ЕГ	4	4	3,6	3,6	0	0	0
15	КГ	3,4	4,8	3,4	3,4	-1,4	0	-1,4
	ЕГ	4,2	4	3	3,8	0,2	1	0,4
16	КГ	3,6	4,2	3,2	3,2	-0,6	0,4	-0,6
	ЕГ	3,8	3,4	3,6	4	0,4	-0,4	0,4
17	КГ	4,2	4,4	3,2	4,6	-0,2	-1,4	0,6
	ЕГ	3,4	2,8	3	3,2	0,6	-0,2	0,6
18	КГ	4,2	3,8	3,2	4,2	0,4	-1	0,7
	ЕГ	4	5	3,8	4,6	-1	-0,8	0,7
19	КГ	3,8	4,4	3,8	4,4	-0,6	-0,6	0
	ЕГ	4,2	4,6	4,4	5	-0,4	-0,6	0
20	КГ	3,8	4,2	4,2	4,6	-0,4	-0,4	0
	ЕГ	3,8	4,6	4,8	4,8	-0,8	0	-0,4

На другому етапі нашого дослідження вивчається атрибуція (приписування, оцінка) випробовуваними причин здійснення цінностей, тобто суб'єктивні оцінки ступеня впливу кожної з трьох запропонованих причин на реалізацію цінностей. Вивчався вплив наступних причин: зовнішні обставини – ЗО; мої природні дані (як фізичні, так і психологічні) – МПД; власні зусилля (з реалізації цінностей) – ВЗ. Таким чином, МПД і ЗУ складають внутрішні причини здійснення цінностей, а ЗО – зовнішні причини.

У відповідних колонках підраховали показники впливу внутрішніх причин МПД і ВЗ на здійснення зовнішніх і внутрішніх ЦО: МПДА, МПДБ, ВЗА, ВЗБ. Показник впливу зовнішніх причин ВО на реалізацію всіх цінностей А + Б визначили шляхом обчислення середнього арифметичного бала по всіх десяти цінностям: $ВОА + Б = \Sigma$ (сума балів за шкалою ВО по № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10): 10.

Аналогічно, визначили у відповідних колонках показники впливу внутрішніх причин МПД і ВЗ на реалізацію всіх цінностей, тобто показники МПДА+Б і ВЗА+Б. Додатково підраховали сумарний вплив внутрішніх причин (МПД і ВЗ) на здійснення досліджуваних видів ЦО, і було пов'язане з впливом на них ВО. Показник впливу внутрішніх причин на реалізацію зовнішніх цінностей А – це середнє арифметичне показників МПД і ВЗ / Внутр. Па = (МПДА + ВЗА) / 2. Показник впливу внутрішніх причин на реалізацію внутрішніх цінностей розраховувався так само: Внутр. Пб = (МПДб + ВЗб) / 2. Узагальнений показник впливу внутрішніх причин МПД і ВЗ на реалізацію всіх цінностей А + Б / Внутр. Па + б = (Внутр. Па + Внутр . Пб) / 2. (Таблиця 2).

Таблиця 2

Оцінка впливу причин на реалізацію ЦО

КГ, ЕГ	Внешние обстоятельства ВО – внешние причины			Мои Природные Данные МПД			Собственные усилия СУ			Внутренние Причины (МПД + СУ):2		
	А	Б	А+ Б	А	Б	А+ Б	А	Б	А+ Б	ПА	ПБ	ПА +Б
КГ	4	4	4	4	3,8	3,9	3,8	4,4	4,1	3,9	4,1	4
ЕГ	4,2	3,6	3,9	4	4,2	4,1	3,6	5	4,2	3,8	4,6	4,2
КГ	4,2	4,2	4,2	5	4	4,5	4,6	4,4	4,5	4,7	4,2	4,4
ЕГ	4,2	3,8	3,6	4,4	4	4,2	4	3,4	3,7	4,2	3,7	3,9
КГ	4,2	4,2	4,2	4,6	4,4	4,2	4,4	3,8	4,1	4,5	4,1	4,3
ЕГ	3,4	3,6	3,5	3,2	4	3,6	4	4,2	4,1	3,6	4,1	3,8
КГ	3	3,4	3,2	3,4	3,8	3,6	4,4	3,6	3,7	3,9	3,7	3,8
ЕГ	3,6	3,4	3,5	4,4	4,2	4,3	4	3,8	3,9	4,2	4	4,1
КГ	4	4,2	4,1	3,2	3,4	3,3	3,4	3,2	3,3	3,3	3,3	3,2
ЕГ	3,2	4	3,6	3,2	4,2	3,7	4	4,2	4,1	3,6	4,2	3,9
КГ	3,6	4	3,8	3,4	3,8	3,6	3,8	3,6	3,7	3,6	3,8	3,7
ЕГ	1,2	5	3,9	4,2	4,6	4,3	3,6	4	4,1	3,8	4	3
КГ	3,6	3,4	3,5	3,2	3,8	3,5	4	4,2	4,1	3,6	4	3,8
ЕГ	2	2,4	2,5	1,6	3	2,4	2,8	3,2	6,2	2,2	3,1	2,6
КГ	4	4,6	4,3	4	4,8	4,4	4	4,8	4,4	4,2	4,6	4,4
ЕГ	4	3,8	3,9	4	3,6	3,8	4,4	4,4	4,4	4,2	4	4,1
КГ	2,6	3,4	3	2,8	3,2	3	3	3	3	2,9	3,1	3
ЕГ	3,6	3,8	3,8	3,6	4,2	3,9	3,8	3,6	3,7	3,7	3,9	3,8
КГ	2,4	3,2	2,8	2,4	3,2	2,8	2,4	3,2	2,8	2,4	3,2	2,8
ЕГ	3,4	3,8	3,7	2,4	4,2	3,3	2	3,6	2,8	2,2	3,9	3,0
КГ	3,4	3,8	3,6	3,4	4,7	3,7	3,8	4,2	4	3,6	3,8	3,7
ЕГ	3	3,4	3,2	3,4	3,8	3,6	4,2	4,4	4,3	3,8	4,1	3,9
КГ	4	4,2	4,1	4	4,2	4,1	4	4,2	4,1	4	4,1	4,0
ЕГ	3,8	3	3,2	2,3	3,2	2,8	4	3,8	1,1	3,1	3,5	3,3
КГ	3,6	3,4	3,5	3,2	3,4	3,3	3,6	3,8	3,7	3,3	3,5	3,4
ЕГ	3	3	3	5	4	4	4,2	4,6	4,4	4,6	4,3	4,4
КГ	2,8	3,8	3,3	3	3,6	3,3	3,2	4	3,6	3,1	3,8	3,4
ЕГ	3,4	4	3,4	4,2	4,4	3,9	4	4,2	4,1	4,1	4,3	4,2
КГ	2,6	3,6	3,1	2,6	3,6	3,1	5	4	4,3	3,8	3,8	3,8
ЕГ	4	5	4,5	3,8	4,2	4	4	4,4	4,2	3,9	4,3	4,1
КГ	3,2	4,2	3,7	3,8	5,2	4,5	3,8	4	3,9	3,8	4,2	4
ЕГ	3,4	3,8	3,9	3,6	4,4	4,1	3,2	4,2	3,7	3,4	4,3	3,8
КГ	3,2	3,8	3,5	4	3,8	3,9	3,2	3,8	3,9	3,6	3,8	3,7
ЕГ	3,6	2,4	3	3,4	3,4	3,3	3,4	3,8	3,6	3,4	3,6	3,5
КГ	4	4,2	4,1	4,4	4	4,2	4	3,8	3,8	4,2	3,9	4,0
ЕГ	4,2	5	4,1	3,4	4,2	3,8	5	5	5	4,2	4,6	4,4
КГ	4	4,2	4,1	4,2	4,2	4,2	4,2	4,8	4,4	4,5	4,4	4,4
ЕГ	4,6	4,8	3,7	3	3,6	3,6	4,2	5	4,6	3,6	4,3	3,9
КГ	4,6	4	4,3	4,2	4,6	4,4	4,8	4	4,4	4,5	4,7	4,6
ЕГ	4,6	4,2	4,4	4	4,4	4,2	4,4	4,2	4,3	4,2	4,3	4,3

Відповідно до теорії самодетермінації особистості Е. Дісі і Р. Руаяна, велика вираженість зовнішніх або внутрішніх цінностей пов'язана зі ступенем задоволення базових, існуючих спочатку, психологічних потреб особистості: в автономії (самостійності і незалежності), в компетентності та ефективності, в значущих

міжособистісних відносинах.

Зауважимо, що під автономією можна сприймати свою поведінку відповідно власним інтересам і цінностям, в її основі лежить відсутність контролю з боку інших людей. Це поняття тяжіє до таких рис як життєвість, самопідтримка, зрілість.

У термінах Е. Фромма автономність – це позитивна «свобода для» в відміну від негативної «свободи від». А потреба в компетентності представлена в схильність до оволодіння своїм оточенням і до ефективної діяльності в ньому. Крім цього вона підтримується таким середовищем, яке висуває перед людиною завдання оптимального рівня складності і дає йому позитивну зворотний зв'язок [4, с. 36].

Отримані дані дозволяють нам зробити наступний висновок, що в цілому контрольна та експериментальна група більш орієнтована на внутрішні цінності, ніж на зовнішні. Внутрішні цінності сприяють розвитку внутрішнього особистісного світу, його самовираження в творчості, на безкорисливе і естетичне ціннісне ставлення до природи та на значимість іншого в соціальному середовищі. Конфліктність здійснення внутрішніх та зовнішніх цінностей в контрольній групі дорівнює 0,06, а в експериментальній групі: 0,08, це свідчить про те, що конфліктність здійснення всіх ЦО знаходиться на низькому рівні.

Список використаної літератури

- 1. Бурцева І. І.** Діагностика рівнів сформованості цінностей у студентів класичного університету / І. І. Бурцева // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* – 2012. – № 2. – С. 11 – 18.
- 2. Коньков А.** Ціннісні орієнтації студентів педагогічних професій: діяльнісний аспект / А. Коньков // *Вісник Львів. ун-ту.* – 2006. – №21. – С. 288 – 295.
- 3. Котова Л.** Ціннісні орієнтації у професійній спрямованості студентів / Л. Котова // *Вісник Житомир. ун-ту.* – 2008. №5. – С. 25 – 31.
- 4. Кирьякова А. В.** Теорія орієнтації особистості в світі цінностей: монографія / А. В. Кирьякова. – Оренбург : «Оренбург Б», 2001. – 188 с.

Єр'оміна Н. М. Діагностика рівня сформованості ціннісних орієнтацій у студентів педагогічного коледжу

Стаття присвячена проблемі формуванню ціннісних орієнтацій студентської молоді в педагогічному коледжі. Зокрема діагностиці рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу спеціальність: «Соціальна педагогіка» та «Початкова освіта». За допомогою методики на вивчення рівня сформованості ціннісних орієнтацій (А. Моткова, Т. Огнева) вивчити значимість і реалізацію зовнішніх і

внутрішніх цінностей, конфліктність і атрибуцію причин їх здійснення.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, рівень сформованості, внутрішні та зовнішні цінності, конфліктність цінностей.

Ерёмина Н. Н. Диагностика уровня сформированности ценностных ориентаций у студентов педагогического колледжа

Статья посвящена проблеме формированию ценностных ориентаций студенческой молодежи в педагогическом колледже. В частности диагностике уровня сформированности ценностных ориентаций студентов четвертого курса специальности «Социальная педагогика» и «Начальное образование». С помощью методики на изучение уровня сформированности ценностных ориентаций А. Моткова, Т. Огневой, что позволяет изучить значимость и реализацию внешних и внутренних ценностей, конфликтность и атрибуцию причин их осуществления.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, уровень сформированности, внутренние и внешние ценности, конфликтность ценностей.

Eromina N. M. Diagnosis of the level of formation of value orientations of students of pedagogical college

The article deals with the formation of value orientations of students in teacher training college. In particular, the diagnosis of the level of formation of valuable orientations fourth year students of the specialty "Social Pedagogy" and "Primary education". Using techniques to value orientations A. Motkova, T. Firing, allowing you to explore the relevance and implementation of internal and external values, conflict and attribution of reasons for their implementation.

Key words: values, values, level of development, internal and external values, conflicts of values.

УДК [37.013.42:316.61]-053.6-056.26

Є. Г. Кудінова

**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ІНТЕГРУВАННЯ МОЛОДІ
З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ У СОЦІАЛЬНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Кожна держава відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей формує соціальну та економічну політику щодо захисту

прав та інтересів осіб з фізичними чи розумовими вадами. В той же час сучасний розвиток українського суспільства характеризується посиленням уваги до проблем осіб з функціональними обмеженнями, здатних повноцінно сприймати, розуміти та примножувати матеріальні і духовні цінності.

В Україні проблема інтегрування людей з функціональними обмеженнями є досить актуальною, передусім, це стосується молоді з сенсорними чи руховими порушеннями. Сьогодні наше суспільство ще не готове сприймати їх як рівних. Внаслідок цього з'являється суперечність між необхідністю подолання соціальної ізоляції молоді з функціональними обмеженнями та відсутністю відповідних психологічних і соціально-педагогічних умов, необхідних для їх функціонування та життєдіяльності. Йдеться, перш за все, про створення системи забезпечення, що сприяє ефективного соціального інтегрування саме цієї категорії осіб.

Окремі аспекти означеної проблеми досліджували В. Бочарова, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик, С. Харченко та ін. Питання соціально-педагогічної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти-інваліди, та механізми психолого-педагогічної підтримки таких сімей розглядали: І. Іванова, А. Маллер, О. Мастюкова, М. Семаго, Є. Холостова та ін. Докладно характеризуються зміст, форми, види, умови, проблеми інтеграції інвалідів у соціальне середовище в роботах В. Гудоніса, Є. Речицька, Л. Шипіциной та ін. Вивченням проблеми соціального інтегрування інвалідів займалися В. Коркунов, В. Лебединський, І. Цукерман та ін.

Таким чином, значущість вирішення даної проблеми в науковому плані, недостатня розробленість її теоретична і практична значущість для обґрунтування шляхів процесу соціального інтегрування молоді з функціональними обмеженнями, обумовили вибір теми нашої статті. Мета якої є: розкрити проблеми інтегрування молоді з функціональними обмеженнями у соціальне середовище у соціально-педагогічній теорії.

Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується посиленням уваги до проблем формування особистості, здатної повноцінно сприймати, розуміти та примножувати матеріальні й духовні цінності. Серед актуальних проблем розвитку особистості особливо відчутними і гострими є питання пов'язані із інтегруванням людей з обмеженими можливостями в сучасне середовище. Постановка та розгляд питання сутності та характерних ознак інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище зумовлена тим, що поняття «інтегрування особистості», зокрема молоді з функціональними обмеженнями, є одним із тих, що засвідчує складне й багатоаспектне

явище у системі соціалізації людини, її освіти, працевлаштування та подальшого повноцінного життя. Інтегрування охоплює такі надбання особистості, як знання, вміння, навички, способи діяльності, розвинені можливості сприймання, розуміння та творчого використання матеріальних і духовних цінностей суспільства. Зазначимо, що поняття «інтегрування особистості» є предметом уваги вчених у різних галузях сучасної науки. Так, соціальні параметри зазначеної проблеми осмислюють філософи, історики, соціологи, культурологи, економісти, правознавці. З їх погляду питання інтегрування особистості слід розглядати як важливу умову її соціалізації, збереження та примноження матеріальних і духовних надбань суспільства.

Можна цілком погодитися з думкою Д. Зайцева, Н. Зайцевої, які зазначають що, інтеграція – це включення дітей і підлітків з функціональними обмеженнями в оточуюче середовище, звичайні міжособистісні стосунки з метою максимальної нормалізації їх соціокультурного статусу. На основі здійсненого аналізу наукових джерел було виділено кілька основних підходів щодо визначення сутності інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище. За визначеннями Є. Холостової, інтеграція досягається за рахунок як соціалізації, адаптації, так і реабілітації людини [5]. На нашу думку, це суперечливе твердження, бо термін соціалізація є більш ширшим поняттям, яке означає процес становлення особистості, засвоєння індивідом мов, соціальних цінностей і досвіду, культури суспільства, соціальної спільноти, групи, відтворення і збагачення нею соціальних зв'язків.

Ю. Васильєва вважає інтеграцію засобом соціальної реабілітації. Л. Шипіцина, Л. Кошельова, Н. Морова зазначають, що інтеграція є кінцевою метою соціально-педагогічної реабілітації (процесу і результату, яка показує ступінь включеності особистості з функціональними обмеженнями в оточуючий соціум в умовах цілеспрямованої педагогічної дії). Л. Кошельова, Н. Морова, Т. Карандаєва вважають, що інтеграція осіб з функціональними обмеженнями в суспільство є не що інше, як соціальна реабілітація, яка є «процесом відновлення основних соціальних функцій особистості як суб'єкта основних життєвих сфер суспільства». На нашу думку, термін «інтегрування» – це цілеспрямований процес передачі суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різних категорій інвалідів за активної їхньої участі й забезпечення адекватних для цього умов, у результаті якого відбувається включення інвалідів в усі соціальні системи, структури, соціуми й зв'язки, призначені для здорових людей, активна їх участь в основних напрямках життя й

діяльності суспільства відповідно до віку й статі, готуючи їх до повноцінного життя, найбільш повної самореалізації й розкриття як особистості. Основною метою системи підтримки для людей з функціональними обмеженнями є організація максимально можливої соціалізації. При цьому під соціалізацією мається на увазі сукупність всіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює й відтворює певну систему знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства, освоюючи соціальні ролі й культурні норми.

За визначенням А. Мудрика, людина стає повноцінним членом суспільства, якщо засвоює соціальні норми й культурні цінності одночасно з реалізацією своєї активності, саморозвитком і самореалізацією в суспільстві. Самореалізація особистості припускає можливість задоволення людиною здійснення своєї діяльності у важливих для неї сферах: у роботі, побуті, взаєминах з оточенням. При цьому необхідно, щоб успішність цієї реалізації визнавалася й схвалювалася авторитетними для неї людьми.

Для успішного інтегрування у процесі навчання й виховання людей з обмеженими функціональними можливостями необхідне зміщення акценту з принципу «нормалізації» на інший важливий принцип – «якості життя». Під останнім розуміється опора на потреби індивідуума як на центральний фактор і на права інвалідів для найбільш повного задоволення цих потреб.

Усе вище сказане дозволяє говорити про інтеграцію у двох формах: соціальну й педагогічну (навчальну та виховну). Прояв проблеми інтеграції інвалідів у суспільство обумовлений, з одного боку, наявними в них відхиленнями у фізичному й психічному розвитку, а з іншого – недостатньою досконалістю самої системи соціальних відносин, що у силу певної негнучкості вимог до своїх потенційних суб'єктів виявляється недоступною для людей з функціональними обмеженнями. Аналіз теорії та практичного досвіду засвідчує, що є два підходи до інтегрування інвалідів у суспільство. Перший підхід припускає пристосування інваліда до входження в ординарне суспільство, його адаптацію до наявних навколишніх умов. Другий підхід – це процес соціалізації. Цей підхід видається однобоким й вузьким, бо неможливо домогтися бажаних результатів, якщо зважати на те, що процес соціалізації особистості двосторонній. Крім того, інвалід у цьому процесі підготовки повинен бути не лише об'єктом інтегрування, але й обов'язково суб'єктом, активним учасником цього процесу. Крім підготовки інваліда до входження в суспільство, також треба врахувати і підготовку суспільства до прийняття інваліда. Якщо

певні аспекти першого напрямку вже розробляються, то шляхи реалізації другого напрямку лише шукаються, до них і теоретики і практики лише підступають. На наш погляд, інтегрування в суспільство людей з функціональними обмеженнями повинна включати такі обов'язкові складові: 1) вплив суспільства й соціального середовища на людей з функціональними обмеженнями; 2) активна участь у цьому процесі самої людини з функціональними обмеженнями; 3) удосконалення самого суспільства, системи соціальних відносин, що у силу певної негнучкості стосовно своїх потенційних суб'єктів виявляється недоступною для таких людей.

Отже, *інтегрування* – це універсальне поняття, що охоплює багато інших понять, пов'язаних із розвитком, об'єднанням, відновленням якоїсь цілісності, то правомірно вважати синтез інтегративним процесом. З цього погляду можна розглянути наявні механізми інтегрування.

Що ж стосується соціальної реабілітації інвалідів, то її визначено як систему відновлення соціальних зв'язків, соціального статусу, працездатності через комплекс соціально-медичних, соціально-психологічних і соціально-правових заходів, або прийнято вважати її системою заходів, що сприяють оптимізації і коригуванню становища інваліда (дитини-інваліда) в сім'ї, трудовому колективі, суспільстві. Це й зміна ставлення його до своїх вад, виховання у нього навичок самообслуговування, а також протезування, ортезування, забезпечення засобами реабілітації з метою покращання рівня його життєдіяльності.

Загалом соціальну реабілітацію для окремої людини з функціональними обмеженнями фахівці здебільшого розглядають як шлях перетворення її з об'єкта соціальної допомоги в активно діючого суб'єкта суспільства. Під соціальною реабілітацією розуміють систему заходів, які забезпечують умови для повернення особи до активної трудової діяльності, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування та забезпечення засобами реабілітації. Цей процес є, способом інтегрування осіб з функціональними обмеженнями в суспільство, повноцінним включенням інвалідів у звичайне незалежне життя, коли їхній дефект у результаті реабілітації не заважає ні їм, ні тим, хто їх оточує в процесі соціальної взаємодії.

Соціалізація особистості відбувається у трьох основних сферах: діяльності, спілкуванні та свідомості. Паралельно з процесом соціалізації, бажанням «бути як всі» у кожної особистості формується об'єктивна потреба виявити себе та свою індивідуальність. Відбувається

індивідуалізація, для якої характерні прояви соціально значимих якостей та рис особистості. Соціальна поведінка людини за всієї зовнішньої схожості з поведінкою інших людей набуває рис неповторності та індивідуальності. Процеси соціалізації та індивідуалізації взаємопов'язані [4].

У рамках вирішення проблеми інтегрування в суспільство людей з функціональними обмеженнями важливо зважати на соціальні наслідки, що проявляються в обмеженні життєдіяльності й соціальної недостатності особистості. Виділимо серед обмежень життєдіяльності ті, що є суттєвими: адекватно поводитися; ефективно спілкуватися з людьми, які оточують.

Під соціальною недостатністю особистості розуміється порушення здатності виконувати так називані «соціальні ролі». Однак обмеження життєдіяльності й соціальна недостатність однозначно не взаємозалежні з порушеннями і досить виразно визначаються соціальними умовами, суспільними нормами, ставленням до інвалідів у суспільстві й адаптивністю самого індивіда.

Одним із найважливіших факторів соціального інтегрування людей з функціональними обмеженнями є підготовка суспільства до сприйняття інвалідів. Ця підготовка включає формування відповідних правових основ держави, формування позитивного ставлення здорових членів суспільства до людей з функціональними обмеженнями в розвитку, а також пристосування середовища перебування для цієї категорії людей.

Повноцінне залучення більшості людей з функціональними обмеженнями у соціальне життя на сьогодні зустрічає значні труднощі. Це зумовлено, насамперед, обмеженнями на отримання рівноцінного загального й професійного забезпечення і, як наслідок цього, зниженням соціально-економічної незалежності, матеріальною й моральною залежністю людини з функціональними обмеженнями від держави, суспільства, родини.

Ми розглядаємо соціально-педагогічне інтегрування як діяльність, яка відноситься як до особистості спеціаліста, що сприяє процесу інтеграції, так і до особистості інваліда, включеного в процес інтеграції.

Отже, соціально-педагогічне інтегрування – це процес надання особі з функціональними обмеженнями реальних можливостей брати участь у всіх видах і формах соціального життя нарівні і разом з іншими членами суспільства в умовах, що компенсують йому відхилення в розвитку. Соціально-педагогічне інтегрування як процес являє собою динамічну систему, в ході якої здійснюється досягнення стратегічної мети – поновлення соціального статусу інваліда.

Список використаної літератури

1. **Актуальні** проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. – К.: Вид-во Університет «Україна», 2005. – 600 с.
2. **Птушкин Г. С., Дехтярева Т. Н.** Психолого-педагогическое сопровождение лиц с ограничениями по слуху в системе профессионального образования / Г. С. Птушкин, Т. Н. Дехтярева // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук. пр. – К., 2004. – №1 (3). – С. 343 – 348.
3. **Соціальна** реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю / За заг. ред. С. В. Толстоухової, І. М. Пінчук. – К.: УДЦССМ, 2000. – 184 с.
4. **Соціальна** робота в Україні. Навч. посіб. / За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр початкової літ-ри, 2004. – 256 с.
5. **Холостова Е. И., Дементьева Н. Ф.** Социальная реабилитация / Е. И. Холостова, Н. Ф. Дементьева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^О», 2003. – 238 с.

Кудинова Є. Г. Проблеми інтегрування молоді з функціональними обмеженнями у соціальне середовище в соціально-педагогічній літературі

В статті розглянуті проблеми інтегрування молоді з функціональними обмеженнями у соціальне середовище у соціально-педагогічній теорії. Розкрито сутність, ознаки та складові компоненти інтегрування молодих інвалідів в сучасне середовище.

Ключові слова: інтегрування, інтеграція та соціалізація особистості.

Кудинова Е. Г. Проблемы интеграции молодежи с функциональными ограничениями в социальную среду в социально-педагогической литературе

В статье рассмотрены проблемы интеграции молодежи с функциональными ограничениями в социальную среду в социально-педагогической теории. Раскрыта сущность, признаки и компоненты интеграции молодых инвалидов в современную среду.

Ключевые слова: интегрирование, интеграция, социализация личности.

Kudinova E. G. Problems integrating youth with disabilities in the social environment in socio-pedagogical literature

The article considers the problems of integration of youth with disabilities into the social environment in the socio-pedagogical theory. The essence, attributes and components of the integration of young people living in a modern environment.

Key words: integration, integration and socialization of personality

А. С. Меліхова

НЕФОРМАЛЬНІ ОБ'ЄДНАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі розвитку країни проблема роботи соціального педагога з неформальними молодіжними об'єднаннями є актуальною. Це пов'язане, насамперед, з тим, що в Україні на сьогодні велика кількість підлітків та молоді вступають у так звані кола неформалів, керуючись або цілями, переконаннями, гаслами того чи іншого молодіжного об'єднання, або лише уподобаннями до яскравого стилю, атрибутики чи способу життя, «незалежності» неформалів. Так чи інакше, з кожним роком чисельність молодих людей, які є членами неформальних молодіжних об'єднань різного напрямку, неухильно росте.

Неформальне об'єднання представляє собою окремий інститут соціалізації, вплив якого на соціальне становлення людини є значним, але практично не контрольованим. Це може створювати значну соціально-педагогічну проблему з огляду на те, що велика частина неформальних молодіжних об'єднань несе у собі гасла та ідеї, які мають негативне спрямування.

Саме молодь на кожному етапі розвитку суспільства була і залишатиметься завжди тією важливою ланкою соціуму, що несе відповідальність за майбутній розвиток держави, збереження її історії та самобутності. Світогляд та настрої сучасної молоді вносять вирішальний внесок у реалізацію політики держави та у формування світосприйняття майбутніх поколінь. Також реалізація молодіжної політики України неможлива без участі різноманітних молодіжних рухів. Молодь несе у собі великий потенціал та шалену активність, притаманну людині цього вікового етапу. Тому важливо просоціально спрямувати активність молодої людини, сформувавши здоровий світогляд і національну свідомість.

Серед науковців, які досліджують сучасні проблеми молоді, можна назвати С. Алещенко, В. Лутовинова, П. Бабочкіна, вони розглядають молодіжний рух в нерозривному зв'язку з молодіжними проблемами, цивільним і патріотичним вихованням молоді; В. Левичева, В. Сергєєв, А. Здравомислов та Г. Ентеліс вивчають молодіжний рух як прояв молодіжної культури (субкультури); Ю. Владимиров, Н. Герасименко, А. Шашкін розкривають явища

девіації серед представників неформальних молодіжних організацій та розглядають дані об'єднання як організовані злочинні співтовариства.

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що соціально-педагогічна проблема роботи з неформальними та самодіяльними об'єднаннями дітей та молоді є надзвичайно актуальною, що й зумовило вибір теми нашої статті, мета якої – розкрити сутність поняття «неформальне молодіжне об'єднання» та визначити особливості соціально-педагогічної роботи з представниками різних неформальних молодіжних об'єднань.

Історія виникнення та розвитку молодіжних неформальних об'єднань бере свій початок у Західних країнах у кінці 40-х на початку 50-х років ХХ ст. Метою об'єднань того часу було висловлення протесту, незадоволення нинішніми порядками та стилем життя. Деякі об'єднання формувались навколо музичних стилів або поглядів. У відчизняній педагогіці дана проблема швидко почала набирати оберти у період Хрущовської відлиги (шестидесяті роки ХХ ст.) Це, насамперед, виникнення об'єднань стиляг, бардів та інших. Пізніше популярність набирає рух хіпі (шестидесяті-семидесяті роки ХХ ст.), основним гаслом якого було «Творіть любов, а не війну». Наступна хвиля молодіжного руху виникла у кінці восьмидесятих – на початку дев'яностих років ХХ ст. Саме у цей час з'являється поняття «субкультура», розпочинається період відкритого та масового протесту проти діючого суспільного строю та способу життя. Молодь бажає змін та шукає власні шляхи до самовираження й самоствердження. З цього часу неухильно росте кількість різноманітних за своїми цілями та уподобаннями самобутніх молодіжних об'єднань, які часто мають протилежні цінності та гасла, що призводять до конфліктів та непорозумінь між малими неформальними групами. На сьогодні неформалів відрізняють одне від одного за специфічним одягом, сленгом, атрибутикою [1].

Існують багато визначень понять «неформальне молодіжне об'єднання». На думку Ф. Левичевої, неформальні об'єднання – це підліткові угруповання, самодіяльні об'єднання, що виникли навколо того чи іншого конкретного громадського проекту і цивільних ініціатив, оформлених у вигляді програм широкого демократичного руху [3]. Неформальне об'єднання – це соціальна група, об'єднання людей, яке не має офіційної регламентації чи юридичного статусу, не має контролю з боку влади. Неформальні об'єднання формуються під впливом сучасних молодіжних тенденцій та швидко набирають популярність серед молоді. Визначаючи неформальні об'єднання як соціально-педагогічну проблему, будемо користуватися визначенням

С. Поцелуєва: неформальні молодіжні об'єднання – це несанкціоновані владою молодіжні групи і рухи, які виникають автономно і спонтанно, об'єднані спільними ідеалами і інтересами, відмінними від загальноприйнятих, традиційних уявлень про престижне і корисне [4].

Ф. Мустаєва, розмірковуючи на тему молодіжних та дитячих неформальних організацій, наголошує, що за своєю суттю вони являють собою один із шляхів втілення підлітково-юнацького прагнення до розширення соціальних зв'язків, до самостійності, самоствердження [2].

Також вона визначила власну класифікацію неформальних молодіжних та дитячих об'єднань, до яких відносить 3 великі групи (типи) об'єднань, що різняться за спрямованістю інтересів та специфікою.

До *першого* типу відносяться об'єднання, які мають позитивну спрямованість, сприяють формуванню у молоді соціальної активності, розвитку творчих здібностей, екологічної та патріотичної свідомості, зацікавленість наукою тощо, це групи екологічного захисту, охорони природи; клубні об'єднання аматорської пісні; Клубні об'єднання воїнів-інтернаціоналістів; групи: «Система» («люди системи»), «Брейкери», Клуби атлетичної гімнастики (просоціальні об'єднання).

Другий тип об'єднань не має яскраво вираженого позитивного чи негативного спрямування, він орієнтований на дозвільне проведення часу у колі «собі подібних». Метою перебування у таких об'єднаннях може бути емоціональна розрядка, отримання задоволення від розваг, а саме групи «фанатів» спортивних клубів, прихильників рок-музики, «попперів» (асоціальні об'єднання).

До *третього* типу неформальних об'єднань відносяться ті, що мають кримінальну спрямованість й ознаки контркультури. Це антисоціальні угруповання, які відрізняються агресивною поведінкою, жагою до самозатвердження за рахунок інших людей, різким запереченням загальноприйнятого, а саме: групи «правих панків», «фашиків», гопників та наркоманів. Для самодіяльних об'єднань з кримінальною спрямованістю характерні жорстка регламентація соціально-рольових функцій її членів, наявність «правил гри» злочинного середовища (антисоціальні об'єднання) [2].

Неформальні об'єднання можуть бути потенційно небезпечними для суспільства у цілому, це стосується, зокрема, об'єднань, які мають антисоціальну спрямованість. У даному випадку потенційно небезпечною є не тільки діяльність неформальної групи, а й її ідеї та гасла, які пропагуються серед молоді. Зловживання наркотиками та алкоголем, що нерідко зустрічається серед представників неформальних об'єднань, пропаганда аморальної поведінки та заперечення загальноприйнятих цінностей, відсторонення «неформалів» від

суспільства, відчуження. Ці проблеми стосуються, у першу чергу, асоціальних об'єднань. Відокремлення породжує сприйняття «неформалом» несхожих на нього людей як потенційних ворогів.

Для того, щоб правильно визначити основну мету та напрямки роботи з певною неформальною молодіжною групою, слід провести діагностику даної групи задля визначення її спрямованості, складу, структури взаємин та підпорядкування, уточнення комплексу установок і орієнтації. Діагностування складається з визначення кількісних показників (соціальний і статевий склад, тривалість існування групи, частоту і тривалість зустрічей членів групи, місця їх зустрічей, криміногенна зараженість членів групи, рівень групового розвитку на основі самодіагностики, відповідальність за групову діяльність, віковий та кількісний склад групи) та якісних показників (підготовленість членів групи до спільної діяльності; характер, цілі, мотиви і спрямованість діяльності; рівень організованості, згуртованості, стійкості, конфліктності; внутригрупова структура, типи спілкування і відносин, групові інтереси, потреби і способи їх задоволення, норми і цінності; способи впливу на групу).

Серед методів, які може використовувати соціальний педагог при діагностуванні певної неформальної групи, відносяться: спостереження, тестування, аналіз продуктів діяльності, опитування, метод експертних оцінок. Вибір методу діагностики залежить від конкретних мети діяльності соціального педагога.

Також необхідно провести паспортизацію групи. Паспорт неформальної підліткової групи заповнюється після проведення аналізу результатів бесід, тестувань та опитувань, зіставлення інформації, взаємодоповнення й виключення помилкової інформації.

Важливо звернути увагу на соціальне оточення неформальної групи, провести його діагностику. необхідно уточнити місце і роль групи в структурі того чи іншого колективу та суспільства в цілому [5].

Для того, щоб процес соціально-педагогічної роботи з представниками неформальних молодіжних об'єднань був ефективний, цілеспрямований, та мав позитивний результат, необхідно налагодити контакт з батьками й співпрацювати з педагогами, проводити інформування населення з питань правильного виховання дітей у сім'ї. Також важливим є проведення профілактики антисоціальних явищ серед підлітків (здебільш у школах).

Слід зазначити, що найбільш ефективними є напрями діяльності, пов'язані з переорієнтацією асоціальних груп або деяких їхніх членів у просоціальні. Переорієнтація складається з деорганізації (руйнування структури групи) й реорганізації (змінення структури групи та її

спрямованості). Завдання соціального педагога – виявити лідера (ватажка), авторитетних осіб у групі та проведення з ними виховної роботи, орієнтованої на їх притягнення до суспільно-корисних справ, спонукання до зміни поглядів, контроль та спостереження за їх поведінкою, а також проведення виховної роботи з іншими членами групи з метою їх відриву від лідера, нейтралізації його впливу на них.

Можна виокремити такі напрями роботи, як:

- залучення неформальної групи до цікавих, та у той же час, суспільно-корисних справ;
- організація вільного часу підлітків з урахуванням їх інтересів;
- переорієнтація лідера (ватажка) групи і наступний вплив через нього на всю групу;
- штучне створення протиріч між лідером і членами групи задля зменшення його впливу на членів групи;
- висунення певних членів групи як нових лідерів та організація ситуацій, що сприяють закріпленню за новим лідером провідних офіційних ролей;
- включення декількох учасників групи в інші об'єднання підлітків з позитивною спрямованістю (спортивні команди, пошукові групи тощо) і організація подальшого їх впливу на інших учасників неформальної групи.

Визначаються 3 етапи проведення роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями:

1. Етап підготовчий. Вивчення особливостей, традицій, норм відносин неформальної групи. Важливо вивчити досвід позитивного впливу на подібні групи.

2. Етап впровадження. Отримання довіри даної групи, встановлення контакту з лідером, участь у житті групи та її діях.

3. Етап впливу. Просоціальна зміна спрямованості дій групи, позитивний вплив на її членів.

Соціальний педагог у роботі з неформальними молодіжними об'єднаннями повинен добре уявляти структуру молодіжних груп, при цьому стимулювати діяльність груп соціальної спрямованості і нейтралізувати негативні антисоціальні прояви в інших групах.

Існують педагогічні основи взаємодії з неформальними об'єднаннями. У роботі з «неформалами» акцент треба робити не на заборону діяльності групи чи цілковите заперечення її ідей та гасел, а на обговорення проблем, які хвилюють дану молодь; треба показати молодій людині істинні цінності культури, допомогти в пошуку самого себе та самореалізації, зацікавити суспільно-корисними справами. Важливо прийняти людину, яка належить до якої-небудь групи, такою,

як вона є, спілкуватися з нею в логіці «діалогу культур», підтримувати соціально-цінні ініціативи, сприяння самоствердженню підлітків у позитивному русі.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема роботи соціального педагога з неформальними молодіжними об'єднанням є актуальною. Неформальні об'єднання молоді є значним фактором соціалізації молодої людини. Дуже важливо вчасно визначити направленість неформальної групи та здійснити позитивний вплив на її членів. Тому робота соціального педагога складається з різних форм і методів, направлених на виявлення проблем неформальної групи, можливих зачатків криміногенної зараженості та на знайдення шляхів вирішення цієї проблеми.

Головними напрямками роботи соціального педагога з неформальними молодіжними об'єднаннями є діагностування, переорієнтація асоціальних груп у просоціальні (дезорганізація та реорганізація), робота з батьками, залучення членів групи до суспільно-кримінальних справ.

Список використаної літератури

1. Лисовський В. Т. Соціологія молоді / В. Т. Лисовський. – М. : Вид-во СПбГУ, 1996. – 361 с. **2. Мустаєва Ф. А.** Соціальна педагогіка: Підручник для вузів / Ф. А. Мустаєва. – М. : Академічний проект; Єкатеринбург: Ділова книга, 2003. – 528 с. **3. Левичева В. Ф.** Неформальні самодіяльні об'єднання / В. Ф. Левичева. – М. : Знання, 1989. – 63 с. **4. Лісовець О. В.** Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України: навч. посіб. / О. В. Лісовець. – К. : Академія, 2011. – 256 с. **5. Шакурова М. В.** Методика та технологія роботи соціального педагога / М. В. Шакурова. – М. : АСАДЕМА, 2004. – 250 с. **6. Грушецька І. Н.** Робота з молодіжними неформальними об'єднаннями: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / І. Н. Грушецька. – Кострома, 2007. – 20 с. **7. Малєнкова Л. І.** Теорія й методика виховання: учб. посіб. / Л. І. Масленкова. – М. : Педагогічне суспільство Росії, 2002. – 480 с.

Меліхова А. С. Неформальні молодіжні об'єднання дітей та молоді як соціально-педагогічна проблема

Стаття присвячена проблемі роботи соціального педагога з неформальними молодіжними об'єднаннями. У ній визначено сутність поняття «неформальне молодіжне об'єднання», розкрита типологія неформальних молодіжних об'єднань, серед яких визначаються простоціальні, асоціальні та антисоціальні. Розглянуто основні напрями

та етапи роботи соціального педагога з неформальними молодіжними об'єднаннями. Охарактеризовано діагностичні (якісні та кількісні) методи соціально-педагогічної діяльності з неформальними молодіжними об'єднаннями.

Ключові слова: неформальні молодіжні об'єднання, соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічна проблема, самореалізація, переорієнтація.

Мелихова А. С. Неформальные молодежные объединения детей и молодежи как социально-педагогическая проблема

Статья посвящена проблеме работы социального педагога с неформальными молодежными объединениями. В ней определена сущность понятия «неформальное молодежное объединение», раскрыта типология неформальных молодежных объединений, среди которых выделяют просоциальные, асоциальные и антисоциальные. Рассмотрены основные направления и этапы работы социального педагога с неформальными молодежными объединениями. Охарактеризованы диагностические (качественные и количественные) методы социально-педагогической деятельности с неформальными молодежными объединениями.

Ключевые слова: неформальные молодежные объединения, социально-педагогическая работа, социально-педагогическая проблема, самореализация, переориентация.

Melikhova A. Informal youth associations of children and youth as socio-pedagogical problem

The article deals with the problem of the work of social educator with informal youth associations. Here defined the essence of the concept of "informal youth association", disclosed a typology of informal youth associations, among which are pro-social, anti-social and anti-social. Examined main directions and stages of work of social pedagog with informal youth associations. Characterized diagnostic (qualitative and quantitative) methods of social and educational activities with informal youth associations

Key words: informal youth associations, socio-pedagogical work, socio-pedagogical problem, self-realization, the reorientation.

О. Є. Петухова

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕННЯ ПРО МАЙБУТНЬОГО ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА У ДІВЧАТ ВІКОМ 20-23 РОКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

Вибір шлюбного партнера зумовлений низкою чинників, серед яких можна виділити психологічну готовність особистості до створення сім'ї, очікування від майбутніх відносин, рівень вимог, що висуваються до якостей партнера. Однак вибір супутника життя визначається, перш за все, ідеальним образом шлюбного партнера. У створенні цього образу бере участь весь попередній досвід спілкування особистості, еталони батьківської сім'ї, літературні прообрази, соціальні стереотипи й ідеали найближчого оточення.

Відносини до інших тісно пов'язані з відношенням до себе. Так, позитивне ставлення до себе є необхідною умовою для позитивного ставлення до інших. Адекватна самооцінка дозволяє особистості адекватно оцінювати інших людей, зокрема, свого партнера, що сприяє побудові гармонійних взаємин з оточуючими. Від самооцінки, в певному сенсі, залежать і уявлення про ідеальний образ шлюбного партнера.

Проблема віддзеркалення образів – одна з ключових проблем психології. Образ – це суб'єктивна представленість предметів навколишнього світу, обумовлена як чуттєво сприйнятими ознаками, так і гіпотетичними конструктами. Одна з головних проблем загальної теорії образу – природа образу, відношення між ним і його джерелом. Існують різні підходи до класифікації «образів партнера» і тих чекань, які керують нашим вибором. Як приклад приведемо модифікацію моделі Сейгера: 1) «незалежний» (дістантний, владний, сильний) партнер; 2) «романтичний» партнер; 3) «раціональний» партнер; 4) «дружній» партнер; 5) «товариський» партнер; 7) «рівноправний» партнер; 8) «творчий» партнер [3, с. 275].

Так само можна виділити теорію обміну Дж. Хоманса, згідно з якою, в основі вибору (образу) шлюбного партнера знаходиться процес оцінювання якостей (особистісних і соціальних) можливого партнера і визначення його у якості «блага». В структурі такого «блага» виділяють наступні класи:

1) співвідношення на «шлюбному ринку» числа «відповідних» один для одного чоловіків і жінок. Від конкретної величини цього

співвідношення залежить «ціна», якої набувають на цьому «ринку самі по собі чоловіки і жінки, безвідносно до їх інших реальних якостей;

2) вік;

3) зовнішній вигляд, який включає не лише фізичну привабливість, але і манери поведінки, вміння поводитися, тощо;

4) соціальний статус;

5) цінності, переконання [2, с. 13].

С. Рубінштейн справедливо відмічає: «Відношення до іншої людини, до людей складає основну тканину людського життя, її серцевину. Серце людини все виткано з його людських відносин до інших людей; то з чого воно складається, цілком визначається тим, до яких людських відносин, яким відношенням до людей, до іншої людини він здатний встановлювати» [5, с. 98]. Відносини до себе та інших складають основу людського життя то саме тому самооцінка відіграє важливу роль в образі майбутнього шлюбного партнера.

Самооцінка починає виступати як найважливіший регулювальник поведінки людини, його активності в навчанні, праці, спілкуванні, самовихованні. Самооцінка може бути адекватною або неадекватною, відносно високою або низькою, стійкою або нестійкою. Самооцінка особи є основним елементом її самосвідомості, яка є необхідною умовою існування особи. Особа усвідомлює не лише навколишню дійсність, але і саму себе в своїх стосунках з тим, що оточує. С. Рубінштейн відзначав, що вивчення особи завершується розкриттям її самосвідомості. Провідна функція самосвідомості – це саморегуляція поведінки особи. Саме сукупність уявлень про себе і оцінка цих вистав представляє психологічну основу поведінки особи. Роль самооцінки у відображенні людини людиною, це базові психологічні установки нашого «Я», які формуються в результаті закріплення реакцій, що найбільш часто повторюються, позитивних або негативних, на тих, що оточують нас людей.

Виділяють чотири види установок по відношенню до тих, що оточують: 1) «Я хороший – ти хороший» (нормальний рівень самооцінки); 2) «Я хороший – ти поганий» (завищена самооцінка); 3) «Я поганий – ти хороший» (занижена самооцінка); 4) «Я поганий – ти поганий» (хвороблива самооцінка, яка може привести до психічних розладів) [4, с. 104].

На проблему взаємозв'язку стосунків до себе і стосунки до інших існують дві різні точки зору. Одна з них полягає в тому, що Е. Фромм рахував любов до себе необхідною умовою любові до інших людей. По-перше, тому, що сама людина, а не лише інші, є об'єктом власних відчуттів і установок, а по-друге, тому, що установки на себе і на інших

не протилежні, а в своїй основі тісно пов'язані. Тому, якщо виходити з того, що треба любити всіх людей, то людина повинна любити і себе самого, оскільки він теж людина.

Друга точка зору на проблему впливу відношення до себе та на відношення до тих, що оточують, представлена в роботах З. Фрейда. Позитивне відношення до себе негативно пов'язане, на його думку, з відношенням до інших людей. Для нього любов до себе означає нарцисизм, тобто звернення лібідо на самого себе. Таким чином, любов до себе і любов до інших взаємовиключні в тому сенсі, що чим більше одного, тим менше іншого.

Що стосовно відношення до себе – це досить складний феномен. К. Роджерс виділяє в ньому два компоненти: самооцінку, тобто оцінку себе як носія певних властивостей, і самоприйняття, тобто усвідомлення власних достоїнств і недоліків [1, с. 112].

Отже особливості самовідношення особистості до себе, зокрема рівень самооцінки, відіграє важливу роль у побудові взаємовідносин із оточуючими, формуванні системи домагань та очікувань щодо особистісних та фізичних якостей майбутнього шлюбного партнера. Образ майбутнього шлюбного партнера – комплексне поняття та містить у собі низку складових. Проведене дослідження присвячено розширенню уявлень щодо особливостей взаємозв'язку складових образу майбутнього шлюбного партнера та рівня самооцінки особистості (на прикладі дівчат 20-23 років).

Мета дослідження – виявити особливості образу шлюбного партнера у дівчат 20-23 років з різним рівнем самооцінки.

В роботі були використані наступні **методи дослідження**: методика дослідження самооцінки особистості М. Будасі; «Тест-опитувальник самоставлення» В. Століна і С. Пантелєєва; проективна методика «Кольоровий тест відносин» М. Еткінда; методика «Вільний опис майбутнього шлюбного партнера»; методика «Малюнок ідеального партнера», опитувальник «Рольові очікування і домагання у шлюбі» А. Волкової, методи математико-статистичної обробки даних: непараметрический U-критерій Манна-Уїтні, ф-критерій кутового перетворення Фішера і факторний аналіз (метод головних компонент, «обертання варімакс»).

Дослідження проводилися на базі кафедри психології Національного аерокосмічного університету ім. Н. Жуковського «ХАІ». У дослідженні брали участь 50 дівчат віком 20-23 років. Відповідно до мети дослідження, групи були поділені за отриманими результатами методики «Самооцінки особистості М. Будасі», основною метою якої є

провести кількісне дослідження самооцінки особистості, тобто її вимір. На підставі цього було сформовано дві групи залежно від рівня самооцінки: дівчата з високим рівнем самооцінки; дівчата з низьким рівнем самооцінки.

У групі дівчат із високим рівнем самооцінки виявлений високий рівень домагань, не відповідний їх реальним можливостям, та гіпертрофована оцінка власних якостей. Завищені самооцінка своїх можливостей та рівень домагань обумовлюють надмірну самовпевненість. В другій групі дівчат із низьким рівнем самооцінки характерна надмірна невпевненість у собі, своїх справах, силах тощо. Ця невпевненість часто є необґрунтованою, що призводить до формування у особистості таких якостей як пасивність, конформність та «комплекс неповноцінності».

На підставі результатів тесту-опитувальника самовідношення» В. Століна та С. Пантелєєва, у групі дівчат із високим рівнем самооцінки виявлено найбільш високі значення за шкалами: «самоінтерес», «саморозуміння», «самоприйняття», «самовпевненість», «очікуване відношення від інших», «самоінтерес». Для дівчат в цій групі характерні висока самооцінка, самоповага, почуття довіри собі та можливості контролю власного життя, самостійність, віра у власні сили. Також важливу роль у формуванні позитивного самовідношення відіграють, перш за все, стиль сімейного виховання та соціальні відносини у школі та інших референтних групах.

У групі дівчат з низьким рівнем самооцінки найбільш високі значення за шкалами: «аутосимпатія», «інтегральне відчуття «за» або «проти» власного «Я», «самообвинувачення». Такі показники вказують на те, що фокус уваги такої людини зосереджений на славних недоліках, тоді як позитивні риси особистості залишаються поза межею усвідомлення. Такі люди мають низький рівень самооцінки своїх дій, прагнень, цілей тощо.

За результатами методики «Рольові очікування і домагання в шлюбі» А. Волкової у групі дівчат високим рівнем самооцінки виявлено найбільш високу виразність за наступними шкалами та субшкалами: «шкала зовнішньої привабливості» (очікування та домагання); «шкала соціальної активності» (очікування та домагання); «шкала інтимно-сексуальна». А в групі дівчат з низьким рівнем самооцінки найбільш виражені наступні шкали та субшкали: «шкала емоційно-психотерапевтична» (очікування та домагання); «шкала батьківсько-виховна» (очікування та домагання); «шкала особистісної ідентифікації з шлюбним партнером». Це може вказувати на те, що у дівчата з високим рівнем самооцінки при виборі партнера керуються його

соціальною активністю, гарним зовнішнім виглядом, привабливістю партнера не тільки для себе але й для інших. Можна сказати, що партнер повинен відповідати зазначеним критеріям.

У групі дівчат з низьким рівнем самооцінки навпаки дроблять наголос на внутрішньо-сімейні відносини, тобто в цій групі важливим є внутрішні якості партнера, взаємні інтереси, цілі, комфорт та сімейні орієнтації.

За результатами методики «Вільних описів майбутнього шлюбного партнера» в групі дівчат з високим рівнем самооцінки, серед обов'язкових якостей найбільш виявлено такі критерії, як «особистісні якості», куди входять такі риси партнера: 1) впевненість у собі; 2) відповідальність; 3) уважність; 4) дбайливість; інший критерій «внутрішня привабливість», куди входять: 1) товарицькість; 2) життєрадісність; 3) чарівність; та критерій «зовнішня привабливість», куди входять: 1) краса; 2) зовнішня привабливість; 3) сексуальність. Що стосовно групи дівчат з низьким рівнем самооцінки, то серед обов'язкових якостей найбільш виявлено лише один критерій «особистісні якості» куди входять: 1) впевненість, 2) відповідальність, 3) уважність, 4) дбайливість, 5) самокритичність, 6) довірливість, 7) вміння пробачати. Дівчата в групі з високим рівнем самооцінки хочуть бачити поряд соціально активну людину, комунікативну, впевнену в собі, тобто дівчата шукають собі партнера з такими ж якостями як і у них.

В групі дівчат з низьким рівнем самооцінки орієнтовані лише на особистісні якості партнера. Можна сказати, що дівчата керуються тим, що хочуть бачити поряд людину, яка не буде завищено оцінювати їх, ставити високі цілі, які вони не зможуть виконати, а повинні сприймати їх такими як вони є.

За методикою «Кольоровий тест відносин» М. Еткінда виявлено наступні результати. У дівчат із високим рівнем самооцінки власне «Я» найчастіше асоціюється з зеленим кольором, є присутність відстоювання своєї позиції, настійливість, цілеспрямованість, прагнення до самоствердження, мають позитивне відношення до себе. «Мій реальний партнер» найчастіше асоціюється з жовтим кольором, що відображає потребу в емоційній залученості партнера, захищеності в соціальному плані, він має бути товарицьким, перспективним, відкритим до навколишнього світу. Проте сприйняття стосунків із реальним партнером є дещо поверховими, змінними. «Мій ідеальний партнер» найчастіше асоціюється з червоним кольором. Такий партнер повинен володіти якостями лідера, досягати успіху, бути цілеспрямованим, мати яскраво виражені риси мужності та активності.

Дівчата з низьким рівнем самооцінки власне «Я» найчастіше асоціюється з синім кольором, що вказує на те, що вони сприймають себе як спокійну, чуйну та раниму особистість. Такі натури дуже довірливі, віддані і можуть піти на самопожертви заради інших. «Мій реальний партнер» найчастіше асоціюється із коричневим кольором, що свідчить про відсутність нормального сприйняття партнера. У дівчат їх дійсний партнер (або майбутній) асоціюється з пасивним відношенням до нього, потребують відпочинку, який бачать в ньому, тому що партнер слугує звільненням від обов'язків, негативних зовнішніх проявів та впливів. Партнер ніби стає для дівчат чимось компенсуючим. «Мій ідеальний партнер» найчастіше асоціюється із фіолетовим кольором. Вони асоціюють партнера з тим, що до нього можна відчувати щось, але не нести за це відповідальності. Тут присутня потреба в уході від реальності, тобто переклад усіх проблем та обов'язків переходить на партнера, присутній суб'єктивізм та наявність нереальних вимог до життя, які партнер повинен реалізувати.

За допомогою методики «Малюнок ідеального партнера» в групі дівчат з високим рівнем самооцінки отримано наступні результати: 1) «Добре промальована голова», в цій групі дівчата малюють образ інтелектуально розвиненого, мужнього, з присутністю самоповаги партнера, але при цьому він має бути владним, мати сильну силу волі та хочуть бачити привабливого партнера не тільки для себе, але щоб він подобався оточуючим та мав високу самооцінку. Вони хочуть щоб їх партнер слідував за своєю зовнішністю, тобто бажають бачити поряд з собою нарцисичну особистість; 2) «добре промальоване тіло», під цим критерієм можна виділити те що партнер може контролювати свої дії та себе самого і при цьому має бути манірною людиною, має бути соціально активним, вміти встановлювати контакт, мати присутність сильного «Его» та внутрішньої сили; 3) «розташування малюнку в центрі», по розташуванню можна сказати, що партнер повинен бути значимим для дівчат та мати завищену самооцінку; 4) «присутність сторонніх елементів малюнку», такі як: машина, яхта, дім, гроші тощо. Дівчата ставлять дуже завищені вимоги до партнера в цілому за допомогою промальовування всіх важливих деталей, які вони хочуть бачити у партнера.

У групі дівчат з низьким рівнем самооцінки за результатами цієї методики були отримано наступні результати: 1) «добре промальована голова», це може свідчити про те, що описуючи образ партнера вони хотіли б бачити його з привабливою, гарною зовнішністю, щоб він подобався оточуючим. Дівчата також хочуть щоб їх партнер добре доглядав за своєю зовнішністю і при цьому був стриманий та помірний,

був інтелектуально розвинутий, мав гарні соціальні контакти з іншими; 2) «добре промальоване тіло», цей критерій підкреслює відмінності між групами дівчат, що можна спостерігати у тому, що у ідеального партнера повинна бути присутня прямолінійність, натуральність, скритність, замкнутість та нетовариськість. Тобто тут йде невелике порівняння партнера із собою. Дівчата виділяють присутності чоловічої сили для того, щоб відчувати себе захищеною поряд з таким партнером, підкреслюють наявність уваги у ідеального партнера до самого себе; 3) «розташування малюнка в центрі», тут можна виділити лише прагнення до того, щоб партнер мав напрям на зовнішній світ.

В результаті проведеного аналізу вибірки дівчат віком 20-23 роки з високим та низьким рівнем самооцінки за методиками: 1) Методика «Дослідження самооцінки особистості С. Будасі»; 2) Методика «Тест-опитувальник само відношення» В. Століна, С. Пантелєєва; 3) Методика «Рольові чекання та домагання в браку» (РЧД) А. Волкова, для виділення причинно-наслідкового зв'язку параметрів самооцінки і складових образу майбутнього шлюбного партнера було проведено факторний аналіз.

У дівчат з високим рівнем самооцінки виявлена наступна факторна структура.

Перший фактор «Вимогливість до себе» (інформативна значущість – 14,4%) – це свідчить про те, що дівчата дуже цілеспрямовані, вмють контролювати не тільки себе, своє життя, але й оточуючих людей. Вони спрямовані на перемогу, комунікативні, соціально активні, мають власну точку зору, потребують від інших позитивного ставлення до себе, але й відносяться до інших так само. Прагнуть мати такого ж вимогливого до себе партнера.

Другий фактор «Сприйняття іншими» (інформативна значущість – 12,7%) – це вказує на те, що дівчата показують себе впевненими у собі, розуміючими себе. Роблять все, щоб сподобатися іншим. Але при цьому не приймають це в собі і не керуються цим для свого власного сприйняття, це лише для оточуючих. Що говорить о таких самих вимогах до партнера.

Третій фактор «Привабливість» (інформативна значущість – 11,6%) – це свідчить про те, що наявність привабливості (як зовнішньої, так й внутрішньої) є достатньо значущою характеристикою майбутнього партнера. Дівчата з високою самооцінкою сприймають самих себе, як «ідеальних» й «правильних», і очікують цього ж від майбутнього партнера, тому що порівнюють себе з ним.

У групі дівчат з низьким рівнем самооцінки виявлена наступна факторна структура.

Перший фактор «Самоприйняття» (інформативна значущість – 15,4%) – це свідчить про те, що дівчата з низьким рівнем самооцінки більш приділяють увагу собі, своєму самоприйняттю, самопізнанню. В них є ніби головне завдання прийняти себе такими якими вони є, тому що завдяки низькому рівню самооцінки, вони не можуть себе правильно оцінювати. При цьому дівчата не спрямовані на те, щоб їх прийняв навколишній світ, головним для них є прийняття самих себе, своєї зовнішності та якостей. Не має ідентифікації з партнером, є лише установка на автономність. А від партнера вони вимагають прийняти їх такими, як вони є і у нього повинно бути нейтральне відношення до інших дівчат.

Другий фактор «Самокерівництво» (інформативна значущість – 14,7%) – можна сказати, що дівчата повинні керувати собою та своїм життям, щоб вміло та добре планувати своє подальше життя. Дівчата хочуть у чомусь досягти мети, а не віддавати всі обов'язки партнеру. Це все показує невеликий страх перед критикою та осудом інших, тому що вони хочуть бути соціально активними, відкритими, але при цьому цінують лише свої внутрішні якості, які треба контролювати. Уявлення партнера тут зводиться до того на кого можна покластися і того хто зможе взяти частину обов'язків на себе.

Третій фактор «Порівняння» (інформативна значущість – 12,6%) – можна побачити як відношення і сприйняття себе виходить на перший план. Тут відбувається зосередженість на особистісних якостях, а не на те щоб розвинути навички комунікативності та товариськості. В цій групі все йде на прийняття і розуміння себе, тобто дівчата скеровані в середину себе.

Висновки

1. Самооцінка є важливим компонентом вибору майбутнього шлюбного партнера. Це обумовлено тим, що любов до себе є необхідною умовою любові до інших людей. По-перше, тому, що сама людина, а не лише інші, є об'єктом власних відчуттів і настанов, а по-друге, тому, що настанови на себе і на інших не протилежні, а в основі своїй тісно пов'язані.

2. Для дівчат із низьким рівнем самооцінки характерна орієнтованість на особистісні якості майбутнього шлюбного партнера. Найбільш важливими якостями партнеру є самокритичність, відповідальність, впевненість, довірливість, уважність, доброта, вміння пробачати та дбайливість. Отже дівчата з низькою самооцінкою хочуть бачити поряд надійну людину, якій можна довіритися у всьому і яка буде підтримувати і приймати дівчат такими, якими вони є. Для дівчат із високим рівнем самооцінки характерна орієнтація як на особистісні

якості майбутнього партнера, так і на його привабливість та соціальну активність. Дівчата поряд з собою хочуть бачити сильну, впевнену, комунікативну, товариську, привабливу та соціально відкриту людину. Ідеальним партнером для них є така ж самовпевнена людина як і вони.

3. Факторна структура взаємозв'язку параметрів самооцінки та характеристик образу майбутнього шлюбного партнера в групі дівчат із високим рівнем самооцінки представлена факторами «вимогливість до себе», «привабливість» та «сприйняття іншими». Це вказує на те, що дівчата дуже вимогливі до себе, спрямовані на перемогу, впевнені у собі, потребують від інших гарного ставлення до себе та прагнуть всім подобатися. В цій групі дівчат важливою характеристикою партнера є привабливість як зовнішня так і внутрішня. При цьому важливу роль відіграє позитивна оцінка соціального оточення як власної особистості, так й партнера.

4. Факторна структура взаємозв'язку параметрів самооцінки та характеристик образу майбутнього шлюбного партнера в групі дівчат із високим рівнем самооцінки представлена факторами «самоприйняття», «самокерівництво» та «порівняння». Це вказує на те, що для дівчат з низькою самооцінкою важливим є набуття відчуття впевненості у собі, внутрішньої гармонії та особистісної автономії. Вони хочуть, щоб їх партнер приймав їх такими як вони, але він не повинен бути схожим на них, а має бути більш впевненою у собі, соціально активною та успішною людиною.

Список використаної літератури

1. Абалакина М. А., Агеев В. С. Романтическая любовь, полоролевые стереотипы и динамика предбрачных отношений / М. А. Абалакина, В. С. Агеев // Идеологические и психологические аспекты исследования массового сознания. – М., 1989. – 112 с.
2. Березина Т. Н. Пространственно-временные характеристики мысленных образов и их связь с особенностями личности / Т. Н. Березина // Психологический журнал. – 1998 – № 4. – С. 13 – 26.
3. Липкина А. И. Психология самооценки школьника: Автореф. докт. дис. / А. И. Липкина. – М., 1968. – 35 с.
4. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан // Психологическая энциклопедия. – К., 2002. – С. 656.
5. Савонько Е. И. Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку другими людьми / Е. И. Савонько // Изучение мотивации детей и подростков. – М., 1972. – 96 с.

Петухова О. Є. Особливості уявлення про майбутнього шлюбного партнера у дівчат віком 20-23 років з різним рівнем самооцінки

Стаття присвячена вивченню особливостей уявлень про майбутнього шлюбного партнера у дівчат з різним рівнем самооцінки. Представлений теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дослідження. Виявлені особливості уявлення про майбутнього шлюбного партнера у дівчат віком 20-23 років з високим та низьким рівнем самооцінки. Розглянутий взаємозв'язок між параметрами самооцінки і характеристиками образу майбутнього шлюбного партнера у дівчат 20-23 років.

Ключові слова: Я-концепція, рівень самооцінки, образ майбутнього шлюбного партнера.

Петухова Е. Е. Особенности представления о будущем брачного партнера у девушек 20-23 лет с различным уровнем самооценки

Статья посвящена изучению особенностей представлений о будущем брачном партнере у девушек с различным уровнем самооценки. Представлен теоретический анализ отечественной и зарубежной литературы по проблеме исследования. Выявлены особенности представления о будущем брачном партнере у девушек 20-23 лет с высоким и низким уровнем самооценки. Рассмотрена взаимосвязь между параметрами самооценки и характеристиками образа будущего брачного партнера у девушек 20-23 лет.

Ключевые слова: Я-концепция, уровень самооценки, образ будущего брачного партнера.

Petukhov O. E. Features an idea of the future spouse in girls aged 20-23 years with varying levels of self-esteem

This article is devoted to the study the value of an idea of the future spouse girls with different levels of self-esteem. Theoretical analysis of the domestic and foreign literature on the study. The features of an idea of the future spouse in girls aged 20-23 years with high and low self-esteem. Examine the correlation between the parameters of self-esteem and image characteristics of the future spouse in girls 20-23 years old.

Key words: self-concept, self-esteem, the image of the future marriage partner.

А. Г. Прищеп

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ЦСССДМ

У 1991 року Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, яку було прийнято в 1989 році. З того часу було зроблено чимало значних кроків для поширення дії цього міжнародного документу в країні. Зокрема, прийнято ряд нових законодавчих актів щодо захисту сім'ї, материнства та дитинства. Найістотніший серед них – Національна програма «Діти України». Вона увібрала в себе зобов'язання держави перед дітьми та конкретні заходи щодо їх виконання.

Однак, не дивлячись на значні зусилля держави, становище дітей в Україні погіршується. Як свідчать останні дослідження, проведені центром «Соціальний моніторинг» за сприянням представництва ЮНІСЕФ в Україні (Дитячий фонд ООН), тільки 3% серед більш ніж п'яти тисяч опитаних дітей вважають, що їх права не порушуються, а 97% відповіли, що права порушуються досить часто [1].

Таке жахливе становище підростаючого покоління в наш час диктує гостру необхідність у виробленні державної політики правового захисту дитинства, яка б спиралася, перш за все, на міцну законодавчо-правову базу та діяльність державних і громадських організацій.

Аналіз наукових праць Т. Василькової, М. Галагузової, І. Зверевої, О. Караман, Л. Кальченко, Г. Лактіонової, Л. Яковлевої та ін. дозволив нам визначити сутність і зміст правового захисту дитинства як соціально-педагогічної категорії. Вивчення літератури з соціальної педагогіки (О. Вінгловська, А. Капська, В. Нікітін, М. Шакурова, Г. Штінова та ін.) дало нам змогу узагальнити методи соціально-педагогічної роботи і скласти власну класифікацію методів стосовно захисту прав дитини.

Описання системи інституцій, які здійснюють захист дитинства на загальнодержавному та місцевому рівнях, дозволило нам, з одного боку, визначити найефективнішою базою для впровадження правозахисних технологій систему центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), а з іншого – відсутність наукового обґрунтованого, технологічно оснащеного напряму правового захисту дитинства в її діяльності. Цим був зумовлений вибір теми нашої статті, метою якої є теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити

соціально-педагогічну технологію правового захисту дитинства в діяльності ЦСССДМ.

Поняття «технологія» ґрунтується на вивченні проблеми технологізації педагогічної та соціально-педагогічної діяльності, яку достатньо повно розробили вітчизняні дослідники: А. Капська, О. Падалка, А. Нісімчук, І. Смолук, О. Шпак, О. Пехота, І. Підласий та ін.

Аналіз праць цих вчених дозволив нам визначити сутність та етапи соціально-педагогічної технології: «... технології соціально-педагогічної роботи – це сукупність способів, дій, спрямованих на встановлення, розроблення чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів» [2, с. 19].

До основних етапів соціально-педагогічної технології вчені відносять: *теоретичний*, який передбачає обґрунтування мети і об'єкта впливу, відокремлення складових компонентів (елементів) технології; *методичний*, який пов'язаний з добиранням методів, засобів впливу, обробкою інформації, її аналізом; *процедурний*, який пов'язаний з практичною діяльністю та апробацією обраного інструментарію [2, с. 17].

Теоретичний етап нашої експериментальної роботи знайшов своє відображення при розробці Тренінгової програми правового захисту дитинства у діяльності ЦСССДМ, де нами були визначені актуальність, мета, завдання, об'єкт, основні заходи щодо забезпечення програми, та очікувані результати.

Другий, *методичний етап* був присвячений розробці діагностичного інструментарію та обробці результатів діагностики; складанню пакету тренінгових занять згідно з розробленою нами тренінговою програмою.

З метою діагностики рівня початкової інформованості дітей та молоді щодо своїх прав, а також визначення стану забезпечення їхніх прав у відповідності до Конвенції ООН про права дитини нами було проведено опитування учнів у вигляді анкетування. Проведене дослідження мало за мету визначити стан справ з визначеної проблеми та підтвердити актуальність розробки та впровадження у діяльність ЦСССДМ тренінгових технологій щодо правового захисту дитинства. Опитуванням було охоплено 150 учнів 8-11 класів.

Розроблена нами анкета складається з 19 запитань, умовно розподілених на 4 блоки: 1) рівень знань дітей про свої права; 2) як дотримуються права дітей; 3) соціальне самопочуття дітей; 4) рівень задоволення базових потреб дітей і планування ними перспектив свого майбутнього.

Дослідження рівня знань дітей про свої права (*перший блок анкети*) показало, що частка дітей, які навіть не чули про ті чи інші

права, що гарантуються Конвенцією ООН, становить 30%. Приблизно третина з них взагалі нічого не знають про Конвенцію ООН, коли вона була прийнята, до якого віку особа, згідно Конвенції, вважається дитиною тощо. Найменш відомим серед респондентів було право на захист від втручання в особисте життя – про нього вперше почуло 28%. Маловідомими є права дітей на захист від інформації, що шкодить їхньому благополуччю (вперше почуло – 22%), на захист від викрадання (21%), від надмірної небезпечної праці (20%) тощо. До числа відносно відомих прав належать право на піклування з боку батьків, родичів, держави (вперше почули лише 8%). Право на освіту відомо майже 90% опитаних.

Як свідчить опитування, найчастіше діти обговорюють проблеми, пов'язанні з захистом своїх прав, перш за все, з батьками. І лише чверть опитаних дітей розмовляє про свої права з учителями.

Вивчення того, як дотримуються права дітей (*другий блок анкети*) показало наступне. Лише 5% опитаних дітей зазначили, що права дитини в Україні не порушуються, 50% вважають, що права дітей порушуються досить часто, решта – порушуються інколи. Майже кожна восьма дитина особисто відчула порушення своїх прав.

Серед основних порушень прав діти виділяли такі: «дорослі ображають, погрожують, б'ють дітей», «батьки б'ють, за погані оцінки, неслухняність», «батьки б'ють, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння», «б'ють однолітки».

На думку половини опитаних порушується право на якісну медичну допомогу, значна частина респондентів вважає, що порушуються їхні права на повноцінне харчування (40%), на отримання гідної освіти (36%), на достатній для розвитку рівень життя (43%).

51% дітей навіть не знають, до кого звертатися у разі порушення своїх прав. Рештою були названі відділи у справах сім'ї та молоді, ЦСССДМ, вчителі. 25% опитаних упевнені, що їм допоможуть батьки та друзі.

Щодо самопочуття дітей у сім'ї (*третій блок анкети*), то 70% дітей висловили задоволення тим, як до них ставляться у сім'ї. Приблизно 12% опитаних незадоволені ставленням до себе у сім'ї. Більшість з них вказують на жорстоке ставлення, бійки, сувору регламентацію життя, неможливість висловити власну думку.

Насторожує той факт, що приблизно половина респондентів украй низько оцінюють здатність отримати від вчителів допомогу щодо вирішення своїх проблем.

Більше половини (57%) респондентів вважають, що їхні ровесники ставляться до них з теплотою, але майже 34% зазнавали

жорстокого ставлення від них, вказуючи на те, що це були незнайомі або малознайомі люди.

У цілому ситуація щодо дотримання прав дітей поза школою та сім'єю склалася, на нашу думку, досить складною і суперечливою. Третина опитаних дітей (32%) вважає, що дорослі не сприймають їх як повноправних членів суспільства.

Вражає той факт, що майже 67% дітей с песимізмом дивляться у майбутнє, і не вірять у те, що всі права дитини можуть бути захищені належним чином (*четвертий блок анкети*). Серед опитаних лише 32% повністю задоволені тим, як складається їх особисте життя, 21% – частково. Найчастіше респонденти не задоволені матеріальним становищем у сім'ї – 28%, можливістю вільно висловлювати власну думку – 27%; 34% опитаних не задоволені власним творчим потенціалом щодо можливості реалізувати себе у суспільстві.

Серед проблем, що найчастіше виникають у їхньому житті, респонденти називають матеріальні проблеми – 32%, проблеми у навчанні – 24%, проблеми у спілкуванні з однолітками – 16%, з батьками – 15%.

Третина опитаних дітей визнала найголовнішим життєвим досягненням – здобуття якісної вищої освіти, на другому місці у переліку бажаних життєвих здобутків – бажання стати багатим, мати престижну, високооплачувану роботу (34%), на третій позиції – прагнення займатися улюбленою справою, стати професіоналом (28%), на четвертій – гармонійне сімейне життя.

Кількісний і якісний аналіз результатів діагностики дозволив констатувати нам про: необхідність подальшого розгортання діяльності ЦСССДМ щодо правового захисту дитинства разом із правовою освітою та вихованням; необхідність впровадження у діяльність ЦСССДМ нових соціально-педагогічних технологій правового захисту дитинства, зокрема тренінгових; залучення до тренінгової роботи сім'ї, школи й громадськості.

Другий етап дослідження – *методичний* – був присвячений розробці пакету тренінгових програм для дітей та дорослих.

Термін *тренінг* (від англ. training) має ряд значень: навчання, тренування, дресура. Відомі різні точки зору щодо змісту поняття. Ми ж дотримувалися точки зору дослідників О. Денисової, Я. Квітки, Г. Ковганича: «...тренінг – це форма навчання у групі з використанням інтерактивних методик, тобто тих, що базуються на активній участі кожного учасника й взаємодії між усіма членами групи, включаючи ведучого, який зветься тренером» [1, с. 151].

Після ретельного аналізу літератури, присвяченої тренінговим технологіям, ми вирішили включити до нашої програми матеріали

тренінгів, розроблені І. Зверєвою та Г. Лактіоною (тренінг для дорослих) та О. Денисової, Я. Квітки, Г. Ковганича (тренінг для підлітків) [1; 3; 4].

Розкриємо завдання та зміст тренінгу для підлітків 15-18 років. Актуальність цього тренінгу обумовлена тим, що реалізація прав дитини є чи не найголовнішою умовою фізичного та психічного благополуччя дитини, її розвитку. Сенс запровадження серед підлітків цього тренінгу полягає в необхідності розвивати в дитині почуття гідності, необхідності для суспільства, усвідомлення своїх прав, обов'язків, відповідальності за свої дії, стимулювання у дітей бажання реалізувати свої права.

Результатом тренінгу повинно стати: 1) формування правового світогляду підлітків; 2) активна позиція підлітків щодо реалізації себе та своїх прав у житті.

У відповідності з програмою правового захисту дитинства у діяльності ЦСССДМ ми перейшли до складання тренінгу для дорослих (представників освітніх та соціальних установ, батьків тощо).

Таким чином, ми склали пакети тренінгових занять для підлітків та дорослих, що відповідає методичному етапу соціально-педагогічної технології.

Вважаємо, що отримані результати діагностики та розроблена на цій основі тренінгова технологія правового захисту дитинства є підставою для закінчення методичного й початку процедурного етапу соціально-педагогічних технологій. Основним змістом *процедурного етапу* є впровадження тренінгової програми та аналіз його результатів. У нашому дослідженні це було проведення тренінгових занять за двома напрямками.

Після практичної реалізації Тренінгової програми правового захисту дитинства у діяльності ЦСССДМ й отримання позитивних результатів, можемо приступити до заключного етапу – аналізу результатів дослідження та підведення підсумків.

Аналітичний етап технології експериментальної роботи полягає у кількісному і якісному аналізі результатів соціально-педагогічного експерименту, інтерпретації отриманих фактів, формулюванні висновків та прогнозуванні подальшої діяльності.

Особливістю соціально-педагогічного експерименту, у порівнянні з педагогічним, є наявність труднощів, пов'язаних з отриманням кількісних характеристик як показників ефективності проведеної роботи. Дослідно-експериментальна база нашого дослідження не дозволяла нам виділити контрольну й експериментальну групи. Крім того, участь у соціально-педагогічній діяльності дітей мала вільну

основу і не дозволяла зосередити увагу на постійній групі. Але характер нашого дослідження дає нам можливість виділити ряд показників ефективності дослідницької роботи, спрямованої на правовий захист дитинства, і сформулювати критерії правової захищеності дітей.

Критерії правової захищеності дітей: обізнаність дітей щодо своїх прав – критерій 1; захищеність у сім'ї – критерій 2; задоволеність базових потреб – критерій 3; активна позиція щодо реалізації себе та своїх прав у житті – критерій 4.

Показниками ефективності дослідно-експериментальної роботи повинні стати: позитивна динаміка проблем сімейного виховання – критерій 2; сформованість правового світогляду у дітей – критерій 1; підвищення рівня задоволеності власним життям – критерій 3; наявність активної позиції щодо використання свого власного потенціалу у майбутньому житті – критерій 4.

Інструментарієм вимірювання результатів експерименту, як і на діагностичному етапі, служила розроблена анкета «Діти та молодь про свої права». Основним методом визначення ефективності дослідно-експериментальної став порівняльно-зіставний аналіз результатів первинної та підсумкової діагностики стану правової захищеності дітей.

Першим показником ефективності нашої дослідно-експериментальної роботи з розробки й впровадження технології правового захисту дитинства в діяльності ЦСССДМ є позитивна динаміка проблем сімейного виховання, що відповідає критерію правової захищеності у сім'ї (табл. 1).

Табл. 1

Динаміка проблем сімейного виховання

Проблеми сімейного виховання	Показники (у %)	
	До соц.-пед. експерим.	Після соц.-пед. експерим.
Задоволеність дітей сімейною атмосферою	70	76
Зацікавленість батьків проблемами дітей	25	36
Негативне ставлення батьків до дітей	12	6

Як бачимо, у результаті реалізації заходів, передбачених Тренінговою програмою, показники проблем сімейного виховання змінилися у позитивний бік: на 6% збільшилась кількість дітей, задоволених сімейною атмосферою, на 11% – зацікавленість батьків проблемами дітей, на 6% зменшилась проблема негативного ставлення батьків до дітей.

Другим показником ефективності дослідно-експериментальної роботи є сформованість правового світогляду у дітей. Порівняємо дані, отримані до і після соціально-педагогічного експерименту, які наведені в таблиці 2.

Табл. 2

Динаміка рівня сформованості правового світогляду у дітей

Критерії оцінки	Показники (у %)	
	До соц.-пед. експерим.	Після соц.-пед. експерим.
Кількість дітей, які навіть не чули про ті чи інші права, що гарантуються Конвенцією ООН.	30	14
Кількість дітей, які навіть не знали, до кого звертатися у разі порушення своїх прав.	51	28
Кількість дітей, які з сумнівом ставляться до можливості захистити та реалізувати свої права у суспільстві.	32	12

Таким чином, ми спостерігаємо суттєве зниження негативних чинників, що заважають формуванню правового світогляду у дітей, що свідчить про позитивну динаміку рівня сформованості правового світогляду у них.

Наступним, третім, показником ефективності дослідно-експериментальної роботи є підвищення рівня задоволеності власним життям (табл. 3).

Табл. 3

Динаміка рівня задоволеності власним життям

Критерії оцінки	Показники (у %)	
	До соц.-пед. експерим.	Після соц.-пед. експерим.
Задоволеність власним життям (повна)	32	44
Задоволеність матеріальним становищем у сім'ї	72	75
Задоволеність можливістю висловлювати власну думку	73	79
Задоволеність власним творчим потенціалом	66	75

Як бачимо, у результаті дослідно-експериментальної роботи кількість учнів, повністю задоволених власним життям, зросла на 12%, на 9% підвищився рівень задоволеності власним творчим потенціалом, що є показником правової захищеності дитини.

Четвертий показник ефективності дослідно-експериментальної роботи ми визначили як наявність у дітей активної позиції щодо використання свого власного потенціалу у майбутньому житті з метою реалізувати та захистити свої права. На нашу думку, досягнення цього і є найважливішою ознакою успішності нашої дослідно-експериментальної роботи. Якщо до соціально-педагогічного експерименту 67% дітей з песимізмом дивилися у майбутнє, то після нього цей показник знизився до 30%. Якщо серед найважливіших життєвих досягнень прагнення займатися улюбленою справою, стати професіоналом займало лише третю позицію (28%), то після відповідної роботи цей показник зріс до 33%.

Таким чином, аналіз результатів соціально-педагогічного експерименту показав істотні зміни динаміки рівня правової захищеності дітей – зменшилися проблеми сімейного виховання, наблизився до адекватного рівень сформованості правового світогляду у дітей, підвищився рівень задоволеності власним життям у дітей; не викликає сумнівів наявність активної позиції щодо використання власного потенціалу, реалізації себе та своїх прав у майбутньому житті.

Отримані результати експериментальної діяльності повинні стати основою для прогнозування подальшої соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю: розробки нових технологій правового захисту дитинства, інтеграції виховних можливостей мікросоціуму, підготовки й перепідготовки соціально-педагогічних кадрів на основі багаторівневих і варіативних навчальних програм, подальшому вдосконаленню діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у визначному напрямку.

Список використаної літератури

- 1. Права** дитини : від витоків до сьогодення : [збірник текстів, методичних та інформаційних матеріалів]. – К. : «Либідь», 2002. – 277 с.
- 2. Технології** соціально-педагогічної роботи : [навч. посіб. / заг. ред. А. Й. Капська]. – К. : ТОВ ВКВ «Аспект», 2000. – 372 с.
- 3. Знаємо** та реалізуємо свої права / О. Денисова, Я. Квітка, Г. Ковганич. – К. : Міленіум, 2002. – 164 с.
- 4. Осознанное** право-право на каждый день. – Днепропетровск : «Січ», 2001. – 313 с.

Прищеп А. Г. Соціально-педагогічні технології правового захисту дитинства в діяльності ЦСССДМ

У статті обґрунтована й експериментально перевірена соціально-педагогічна технологія правового захисту дитинства в діяльності

ЦСССДМ, яка складалася з теоретичного, методичного, процедурного, аналітичного етапів.

Ключові слова: правовий захист, дитинство, соціально-педагогічні технології, тренінг, ЦСССДМ.

Прищепя А. Г. Социально-педагогические технологии правовой защиты детства в деятельности ЦСССДМ

В статье обоснована и экспериментально проверена социально-педагогическая технология правовой защиты детства в деятельности ЦСССДМ, которая состояла из теоретического, методического, процедурного, аналитического этапов.

Ключевые слова: правовая защита, детство, социально-педагогические технологии, тренинг, ЦСССДМ.

Prischepa A. Socio-pedagogical technologies of legal protection of children in the activities of the centres

The article is substantiated and experimentally tested socio-pedagogical technology legal protection of children in the activities of the centres, which consisted of theoretical, methodological, procedural and analytical stages.

Key words: legal protection, childhood, socio-pedagogical technologies, training centres.

УДК 37.013.42:347.637

В. Ю. Стусова

**ЗАХИСТ ДИТИНСТВА
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

В Конвенції про права дитини наголошується, що «дитиною є будь-яка людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, стосовно даної дитини вона не досягає повноліття раніше».

Право – це система обов’язкових для всіх, формально визначених правил поведінки, які встановлюються або дозволяються державою, в окремих випадках – населенням держави в ході референдуму. Зазначені правила поведінки є універсальним регулятором відносин між людьми, між людьми й організаціями. Соціальна цінність права полягає в тому, що воно виступає як соціальне благо, що приносить користь суспільству

та особі шляхом упорядкування найважливіших для їх існування відносин.

Права дитини – це ті права і свободи, якими повинна володіти кожна дитина (дитиною визнається кожна людина до 18 років) незалежно від будь-яких відмінностей: раси, статі, мови, релігії, місця народження, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища [3].

Метою цієї статті є визначення та обґрунтування захисту дитинства як соціально-педагогічної проблеми.

У сучасній соціально-педагогічній літературі, таких авторів як І. Звереві, А. Капської, В. Алфімова, В. Оржеховської, Л. Волинця, А. Зінченко, С. Толстоухової, Л. Міщик, О. Беспалька, Л. Коваль, А. Мудрика, Г. Лактіонової та багатьох інших спостерігається розвиток проблеми соціально-педагогічного захисту дитинства в Україні, вітчизняних і зарубіжних концепцій соціалізації особистості, існуючих умов захисту дитинства на державному, регіональному і місцевому рівнях.

Визначення прав дитини логічно впливає з основних ідей Загальної декларації прав людини. Її окрема стаття присвячена дітям. У ній вказується, що «Материнство і дитинство мають право на особливе піклування та допомогу». Таким чином, визнаючи рівні права дітей, проголошені в декларації, міжнародне співтовариство визнає необхідність додаткової допомоги та підтримки дітям.

Для гармонійного розвитку особистості дитина має рости в атмосфері любові і добра, в сім'ї, серед близьких і люблячих людей. Завдання дорослих – допомогти дитині підготуватися до самостійного життя, стати повноправним членом суспільства, створити дитині умови для нормального фізичного та інтелектуального розвитку [2].

Вивчення дитинства в різних суспільствах є сьогодні багатоаспектним і міждисциплінарним явищем. Сьогодні досить гостро стоїть питання про положення дітей. Під цим поняттям ми розуміємо сукупність умов, які склалися у суспільстві для виживання і розвитку дітей. До цих умов можна віднести: міру матеріального забезпечення життя дітей стан охорони здоров'я дітей, розвиток мережі оздоровчих установ, систему суспільної освіти і виховання, виховні можливості сім'ї, розвиненість державної турботи про дітей і законодавчі норми які відстоюють життєво важливі права та інтереси дітей [2; 4].

Раніше люди й гадки не мали про права дітей. Дитину розглядали як другорядний матеріал, з якого повинна утворитися повноцінна людина. До думок дитини не прислухались, бо вважали їх незрілими та не раціональними. Дорослі мали повну владу над дітьми, а дітям нічого не залишалось, як сприймати все це як належне, бо необізнаність населення

про права та обов'язки дітей, необізнаність самих дітей завжди залишалась і залишається актуальною проблемою нашого суспільства.

З плином часу ситуація поступово змінювалась. На початку століття права дитини розглядались, в основному, як міри по захисту від рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми, проституції неповнолітніх, повної влади батьків, економічної експлуатації. Перші спроби створення пакету норм, які регламентували міжнародний захист дітей, зроблені Лігою націй відразу після закінчення Першої Світової війни. При цьому в самому Статуті Ліги націй не було позицій, які б безпосередньо стосувалися захисту дітей. Проте в межах правотворчої діяльності цієї міжнародної організації були підписані угоди про припинення торгівлі жінками і дітьми. Найбільш істотним актом щодо захисту дітей, прийнятим за підтримкою Ліги націй, стала Женевська декларація 1924 року.

Після Другої Світової війни, ООН (після створення у 1945 році) прийняла у 1948 році Загальну декларацію прав людини, в якій зазначалося, що діти повинні бути об'єктом особливого нагляду і допомоги [1].

У 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, яка мала 10 коротких декларативних статей, програмних положень, які призивали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права свободи й дотримуватися їх. Це були 10 соціальних й правових принципів, які значно вплинули на політику, справи уряду і людей в усьому світі. Не менш важливими у плані захисту прав дітей є створення міжнародних організацій: Дитячий фонд ООН (1946 р.), ЮНІСЕФ – міжнародна міжурядова організація, основною функцією якої стало надання матеріальної допомоги у роботі з дітьми в різних країнах та підтримка заходів щодо виховання дітей; Міжамериканський Інститут дитини в США (1919 р.); Всесвітня рада з питань обдарованих і талановитих дітей в Англії (1975 р.); міжнародна федерація дитячої співдружності в Норвегії (1948 р.); Міжнародний комітет дітей і юнаків у Женеві (1957 р.); Європейське Бюро з питань дітей і молоді (1949 р.) та інші.

Функціонування і діяльність міжнародних неурядових організацій сприяють розвитку інституційного співробітництва щодо захисту дітей. Хоча лише ЮНІСЕФ є єдиною міжнародною організацією універсального типу, яка вирішує проблеми захисту прав дитини [4].

В соціальній педагогіці багато вчених приділяли велику увагу захисту прав дитини. Зокрема Р. Овчарова бачила захист прав дітей у кардинальній реформі соціальної системи допомоги дітям. Ця система включає у собі аспекти захисту їх моральності, здоров'я й

конституційних прав, обслуговуючи загальну систему виховання й соціалізації особистості, яка входить до самотійного життя членів суспільства. Основним принципом системи є забезпечення пріоритету виховання й захисту прав та інтересів дитини перед мірами їх перевиховання й реадаптації.

Для покращення ситуації необхідно, за її думкою, змінити принципи відношення суспільства до дітей, виходячи з того, що гуманізація спільного відношення суспільства до дітей, перехід від запізненого карального реагування на різні відхилення в поведінці неповнолітніх до всебічної та своєчасної допомоги дітям, тобто відновлення пріоритету виховання перед покаранням. Гуманізація повинна охоплювати: сферу законодавства, виховання, покарання дітей, які вчинили правопорушення. В першу чергу вона повинна втілитись у закони, які визначають правовий статус та юридичний механізм захисту прав дитини [4; 5].

М. Шакурова приділяла велику увагу захисту прав дитини-сироти та дитини, яка залишилась без батьківського піклування. Розглядала перелік форм заміни сім'ї дитині [5].

І. Зверєва розглядала однією із функцій соціально-педагогічної діяльності охорону-захисту. Інструментом її реалізації на практиці вона вважала, насамперед, юридичні послуги – надання соціальним педагогом консультацій з питань чинного законодавства різним категоріям дітей, сімей та молоді; допомога потребуючим в оформленні необхідних юридичних документів; адвокатські послуги неповнолітнім; захист інтересів дітей та молоді щодо їх майнових прав; проведення юридичних процедур при влаштуванні дитини в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу тощо [1; 2].

Напрями діяльності соціального педагога щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей окреслювалися у різних дослідженнях. Проаналізувавши, можемо визначити такий основний напрям професійної діяльності соціального педагога як захист прав та інтересів дітей, який полягає у:

- захисті прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у різних інстанціях (представлення та відстоювання інтересів дитини): педагогічна рада, служба у справах дітей, кримінальна міліція у справах дітей, суд, дорадчий орган, координаційна рада);
- допомога в оформленні необхідних документів для відновлення чи встановлення соціального статусу;
- соціально-педагогічна допомога і підтримка дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, й права якої порушені: виявлення і допомога дитині, яка зазнала жорстокого поводження чи насильства; сприяння влаштуванню дитини-сироти чи дитини,

позбавленої батьківського піклування, у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу;

- допомога в притягненні до відповідальності осіб, які порушили чи допустили порушення прав дитини.

Специфіка соціально-педагогічного захисту прав дітей полягає в послабленні для дітей та молоді негативних наслідків тих процесів, що відбуваються у суспільстві та забезпеченні реалізації їх, життєво важливих потреб за допомогою створення нових соціальних інститутів та видозміні існуючих.

Реалізація прав дітей у суспільстві передбачає:

- розроблення та подальше вдосконалення національної соціально-правової політики стосовно дітей та їх сімей;

- вдосконалення та розширення сфери соціально-правового захисту неповнолітніх;

- підвищення рівня життя суспільства загалом і, насамперед, уразливих категорій, серед яких і неповнолітні;

- підвищення інформованості та навчання батьків, педагогів і вихователів;

- формування відповідного фахового рівня працівників сфери соціально-правового захисту населення;

- здійснення просвітницької, інформаційної, консультаційної, право-виховної роботи педагогів з дітьми, батьками на індивідуальному рівні [3].

Соціально-педагогічна робота, спрямована на захист прав неповнолітніх, відбувається на загальному та індивідуальному рівнях.

Загальний рівень соціально-педагогічної діяльності передбачає профілактичну роботу з усіма особами віком до 18 років, а саме:

- діагностику рівня сформованості та розвитку правосвідомості неповнолітніх;

- реалізацію заходів просвітницько-інформаційної та правовиховної діяльності;

- налагодження взаємодії працівників усіх структур, задіяних до процесу сприяння соціалізації та виховання неповнолітніх [5].

Існуючі напрямки соціально-педагогічного захисту позначають коло завдань щодо забезпечення ефективного захисту прав дітей. Загальноосвітній напрям, визначає створення умов для інтелектуального, духовного та фізичного розвитку особистості. Він розгортається у суспільстві через розгортання мережі дитячих, підліткових та молодіжних об'єднань, курсів, лекцій. Виховно-профілактичний напрям реалізується на визначенні несприятливих психолого-педагогічних та соціальних факторів що детермінують

відхилення в фізіологічному, психологічному, духовному та соціальному розвитку. Особливого захисту в цьому напрямку перебувають перш за все діти, що перебувають у низькозабезпеченому, не інтелектуальному та асоціальному прошарку суспільства. Психолого-педагогічний напрям передбачає соціальний захист з відхиленням у поведінці дітей, що зазнали насильства, перебували у несприятливих умовах, що зазначилися на зміні їх особистого розвитку та спричинило потребу дитини в соціальному захисті та надання їй допомоги у вигляді соціально-психологічної реабілітації та психокорекції [2; 5].

У педагогічній науці напрацьовано ряд концептуальних підходів до проблеми педагогічної підтримки і захисту дитинства. Зокрема, російська дослідниця Т. Піддубна визначає такі групи підходів: соціально-педагогічний; особистісно орієнтований; реабілітаційний; психолого-педагогічний. При цьому науковець визначає педагогічну підтримку і захист як «діяльність педагога, спрямовану на діагностику, виявлення проблем дітей, визначення їх інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод, що заважають їх адаптації і реабілітації в полікультурному освітньому просторі» [4].

Таким чином, в результаті проведеного аналізу проблеми захисту дитинства на соціально-педагогічному рівні, можна сказати, що проблеми соціально-правового захисту прав дитини актуальні в наш час, можемо виділити, що дитина не завжди мала права, що протягом багатьох років вона не розглядалась як особистість, яка має рівні права з усіма людьми, а в деяких випадках й ширші можливості ніж повнолітні. Великим кроком у розгляді прав дитини окремо від прав людини стала Декларація прав дитини, яку у 1959 році прийняла ООН. На основі якої було прийнято багато міжнародних нормативно-правових актів. Найкомпетентнішою в реалізації захисту прав дитини є – ЮНІСЕФ, яка утворилась у 1946 та яка діє в наш час. Міжнародним нормативно-правовим актом який мав, найбільший вплив на державну політику щодо визнання та захисту прав дитини в Україні стала Конвенція ООН про права дитини, яку Україна ратифікувала в 1991 році. Визнання найважливіших та невід'ємних прав дитини стало основою утворення великої кількості нормативно-правових актів стосовно прав дитини. Закони, підзаконні акти та інші юридичні документи в цій сфері регулюють відносини між дитиною та соціумом, що є дуже важливим, тому що в наш час дитина, в умовах своєї незахищеності страждає від багатьох видів насильства. Існують напрямки соціально-педагогічного захисту, що позначають коло завдань щодо забезпечення ефективного захисту прав дітей: загальноосвітній, виховно-профілактичний та психолого-педагогічний.

Список використаної літератури

1. Дзюбан В. А. Социальная защита детей и подростков в деятельности современной школы: дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / В. А. Дзюбан. – Брянск, 2002. – 157 с. 2. **Дитинство** в Україні: права, гарантії, захист : зб. док. – К. : АТ видавн. «Столиця», 1998. – 248 с. 3. **Караман О. Л.** Захист дитинства як соціально-педагогічна категорія, її сутність і зміст / Караман О. Л. // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2004. – № 1. – С. 10 – 18. 4. **Лактіонова Г.** Права дитини: Сучасний досвід та інновації / Г. Лактіонова. – К. : Центр навч. літер., 2005. – 252 с. 5. **Соціальний захист та охорона прав дитини: наукового-методичні рекомендації**: І. А. Серова, В. Л. Андрієнкова, С. В. Белаш та ін. – Л. : СПД Резніков, 2008. – 140 с.

Стусова В. Ю. Захист дитинства як соціально-педагогічна проблема

У цій статті визначені найважливіші та невід’ємні права дитини та основні нормативно-правові акти стосовно прав дитини, що регулюють відносини між дитиною та соціумом, що є дуже важливим, тому що в наш час дитина, в умовах своєї незахищеності страждає від багатьох видів насильства. А також показані основні напрямки соціально-педагогічного захисту, що позначають коло завдань щодо забезпечення ефективного захисту прав дітей: загальноосвітній, виховно-профілактичний та психолого-педагогічний.

Ключові слова: соціальний захист, дитинство, охорона прав дитини, соціально-педагогічна діяльність.

Стусова В. Ю. Защита детства как социально-педагогическая проблема

В этой статье определены важнейшие и неотъемлимые права ребенка и основные нормативно-правовые акты относительно прав ребенка, которые регулируют отношения между ребенком и социумом, что есть очень важным, потому что, в наше время ребенок, в условиях своей незащищенности страдает от многих видов насилия. А также показаны основные направления социально-педагогической защиты, обозначающие круг задач по обеспечению эффективной защиты прав детей: общеобразовательный, воспитательно-профилактический и психолого-педагогический.

Ключевые слова: социальная защита, детство, охрана прав ребенка, социально-педагогическая деятельность.

Stusova V. Y. Child protection as a socio-pedagogical problem

In this article the most important and inalienable rights of the child and the basic regulations concerning the rights of the child, which govern the relationship between the child and the society that there are very important because, in our time a child under his insecurity suffer from many types of violence. Also shows the main areas of social protection and educational denoting the range of tasks to ensure the effective protection of children, educational, educational-preventive psychological and pedagogical.

Key words: social protection, childhood, protection of children's rights, social and educational activities.

РОБОТА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

УДК 37.013.42-056.26-053.2/.5-048.66

А. М. Берцулевич

ПРОФІЛАКТИКА ВІДМОВИ БАТЬКІВ ВІД НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

В сучасному світі актуальною є проблема, коли батьки хочуть оформити відмову від дитини. Існують на це багато причин, які спонукають людей піти на такий крок. Згідно зі статистикою більшість батьків відмовляються від власних дітей ще в пологовому будинку.

Вивченню окремих питань щодо відмови батьків від дитини з обмеженими можливостями розкриті у працях психологів, педагогів, соціальних педагогів, вони досліджували проблеми позбавлення батьківства, соціально-педагогічної підтримки інвалідів у державних установах, патронаж дитини, яка опинилася у тяжких життєвих умовах. Основні теоретичні та методологічні, наукові напрями цієї проблеми відображені у працях І. Зверєвої, А. Капської, О. Безпалько, Л. Міщик, В. Нікітіної, Е. Мастюкової.

Велику увагу проблемам дитини з обмеженими можливостями, приділяли відомі науковці К. Девіс, Р. Мертон та Т. Парсонс.

Наразі сучасний стан досліджень і соціально-педагогічних праць в аспектах попередження відмови від дітей з обмеженими можливостями вивчений недостатньо. Це дозволило нам сформулювати тему статті «Профілактика відмови батьків від новонародженої дитини з обмеженими можливостями».

Мета статті – розробити і впровадити шляхи профілактики відмови батьків від новонародженої дитини з обмеженими можливостями.

Драматичною є доля дітей, у яких з самого народження виявляють психічні або фізичні відхилення. Близько 1% новонароджених щорічно залишаються без піклування батьків вже у пологових будинках внаслідок інвалідності.

Більшість дітей, що мають стійкі функціональні порушення, – це діти-інваліди. Інвалідність трактується як соціальна недостатність, яка відбувається внаслідок порушення здоров'я, що супроводжується стійким розладом функцій організму і що призводить до обмеження життєдіяльності та необхідності соціального захисту [1].

Інвалід-особа із стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою, або з уродженими дефектами, які обмежують її життєдіяльність. Залежно від ступеня втрати здоров'я встановлюється одна з трьох груп інвалідності: перша, друга, третя. Повторний огляд із стійкими, оборотними морфологічними змінами, порушеннями функцій органів і систем організму з метою визначення ефективності відповідного лікування та реабілітаційних заходів, стану здоров'я і ступеня соціальної адаптації проводиться через 1 рік.

Інвалідність дітей-це стійка дезадаптація обумовлена хронічними захворюваннями, які різко обмежують можливість включення дитини в адекватність її віку в соціально-педагогічні процеси у зв'язку з чим вони постійно потребують допомоги та догляду.

Комплекс заходів спрямованих на якість і надання вагітним жінкам психологічної, соціально-педагогічної та медичної допомоги. Соціально-педагогічна робота з сім'єю, яка має дитину-інваліда спрямована на те, щоб попередити розірвання шлюбу. Саме для цього до кожної такої сім'ї надають послуги соціальних педагогів.

Діяльність соціального педагога передбачає проведення широкої освітньої роботи серед батьків з таких питань: педагогічна, соціально-педагогічна і правова підготовка батьків до виховання дітей; допомога батькам у формуванні адекватної поведінки у дітей стосовно однолітків; значення особистого прикладу і авторитету батьків у вихованні дітей, ролі батька і матері, взаємини між батьками, методи педагогічного впливу на дітей, формування позитивних взаємин між дорослими і дітьми; виховання дітей у сім'ї з урахуванням статі й віку; заохочення та покарання у процесі виховання дітей у сім'ї; особливості виховання дітей з відхиленнями у фізичному і психічному розвитку; підготовка дітей до шкільного віку до занять у школі; моральне, фізичне, естетичне, статеве виховання дітей; розвиток досвіду спілкування у дитячому віці [2].

Дані показують, що в родині з дітьми-інвалідами найбільший відсоток становлять неповні материнські сім'ї. У 15% батьків сталося розлучення через народження дитини-інваліда, мати немає перспективи вторинного заміжжя. Тому до проблем сім'ї дитину поруч із обмеженими можливостями додаються проблеми неповної сім'ї.

До нашого часу залишається маловивчена і незрозуміла природа відмови жінки від своїх дітей. Повсякденна практика роботи з цими жінками і аналіз навіть нечисленної літератури з цієї проблеми свідчить про надзвичайну складність взаємодії соціальних, психологічних і патологічних чинників, що порушують формування материнства, цієї найважливішої форми соціальної поведінки жінки.

Доволі часто жінки під час вагітності в силу певних обставин (відсутність коштів, часу) відмовляються від необхідного медичного супроводження вагітності, а також своєчасної пренатальної діагностики плоду. Нажаль, наслідками такої безвідповідальності є різного роду ускладнення, які зображують собою реальну погрозу для повноцінного здорового життя, як для майбутньої дитини, так і для самої жінки.

В силу таких обставин батьки приймають рішення відмовитися від дитини, яка народжується з обмеженими можливостями. Причинами цього явища можуть бути:

- батьки-відказники живуть за межею бідності;
- батьки знаходяться в алкогольній або наркотичній залежності;
- батьки-самі колишні вихованці дитячого будинку, не мають ні житла, ні досвіду самостійного проживання;
- народилась хвора дитина.

Ми розглянемо останнє.

Є багато класифікацій відхилень у здоров'ї та розвитку дитини. Однією з найпоширеніших є британська тризіркова шкала обмежених можливостей:

- недуга-втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;
- обмежена можливість-втрата здатності (унаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини;
- недієздатність-наслідок дефекту або обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих або соціальних факторів.

Стрижнем соціальної моделі є взаємозв'язок між людиною з обмеженими можливостями та соціумом, а не відхилення у її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів, тобто інваліди розглядаються скоріше як дискримінована група, ніж аномальна.

Одним з напрямків такої роботи є соціальна реабілітація, яка набуває все більшого значення в сучасному суспільстві. Її основне завдання-відновлення соціального статусу дитини і включення його в систему суспільних відносин у ході спеціальним чином організованого навчання, виховання і створення для цього відповідних умов.

Індивідуальна програма реабілітації дитини -інваліда реалізується у формі послідовного ланцюга реабілітаційних циклів, кожен з яких включає в себе етап комплексної медико-соціальної експертизи та етап власної реабілітації, тобто набору заходів з підтримання медичної, психологічної, педагогічної та соціальної реабілітації, певними віковими і особистісними особливостями дитини і поточним рівнем тяжкості обмежень його життєдіяльності. Названа програма вважається виконаною, якщо досягнута повна соціальна адаптація суб'єкта: колишній дитина-інвалід, ставши дорослою, створивши свою сім'ю і інтегрувався в суспільство, або ж спеціалістами державної служби медико-соціальної експертизи встановлено, що весь наявний у дитини реабілітаційний потенціал повністю вичерпаний [2].

Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями:

1) ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду;

2) на основі спеціальних рекомендацій, порад і методик поступово і цілеспрямовано: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки; прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини;

3) створювати середовище фізичної та емоційної безпеки: позбавлятися небезпечних речей і предметів; вилучати предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею;

4) рідним та людям, що знаходяться в безпосередньому контакті з дитиною-інвалідом, потрібно: сприймати її такою, якою вона є; підтримувати і заохочувати до пізнання нового; стимулювати до дії через гру; більше розмовляти з дитиною, слухати її; надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації тощо; не піддаватися усім примхам і вимогам дитини; не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити; не боятися кожную хвилину за життя дитини [3].

Отже, зусилля мають бути спрямовані на соціальну реабілітацію сім'ї, з іншого боку, слід створити умови підтримки ініціативи самої сім'ї у реабілітації дитину поруч із обмеженими можливостями. З психологічного погляду лише у сім'ї можна виробити правильну установку-адекватно розглядати розумові чи фізичні відхилення у розвитку дитини.

Кожен випадок відмови від дитини потрібно розглядати і вивчати окремо. Важливо зрозуміти, що стоїть за цією відмовою, як зараз модно говорити, чому не спрацював материнський інстинкт. Можливо, жінка-мама, здатна відмовитися від дитини, і не збиралася ставати матір'ю. Відмова від дитини – проблема багатогранна. До кожної жінки, яка має намір відмовитися від дитини, приходять працівники соціальних служб, юристи, психологи, які намагаються переконати її не робити цього.

Робота соціального педагога починається з визначення соціального статусу дітей-інвалідів і батьків. І тому вивчаються їх документи, проводяться співбесіди і тестування, збирається інформація про захворювання, перевіряються умови життя. Соціальний педагог, вивчивши всі документи й проблеми, що є в дітей і батьків, шукає шляхи виходу із ситуації, становить індивідуальну програму.

Ми можемо визначити наступні особливості соціально-педагогічної підтримки дітей-інвалідів і батьків.

1. Соціально-педагогічна підтримка дітей-інвалідів і батьків повинна здійснюється комплексно, з участю представників інших професій (вчителів, соціальних педагогів, практичних психологів, логопедів, дефектологів, медиків, юристів, працівників культури та спорту, працівників соціального забезпечення, органів охорони порядку, громадських організацій).

2. Соціально-педагогічна підтримка надає дітям-інвалідам компетентну соціальну допомогу: підвищує ефективність процесу соціалізації, виховання та розвитку дітей; забезпечує діагностику, корекцію і управління широкий спектр взаємин у соціумі у сфері становлення та розвитку повноцінної, морально здорової, соціально захищеної і творчо активної особистості; організує різні види суспільно і індивідуально значимої діяльності дітей-інвалідів за принципами творчості, самоврядування самостійності.

3. Суть педагогічного компонента у соціальному захисті й підтримці дітей-інвалідів полягає в обліку індивідуальних і вікових особливостей, конкретних умов соціального розвитку, засобах виховання, у розробці й реалізації ефективної системи заходів із оптимізації виховання лише на рівні особистості; Соціально-педагогічна підтримка забезпечує педагогічну середу в організації досугової діяльності дітей-інвалідів і батьків, яка полягає у адаптації, реабілітації і інтеграції в видах життєдіяльності у сфері соціального формування особистості.

4. Висока результативність соціально-педагогічної підтримки дітей-інвалідів. У основу засобами досугової діяльності покладено народні традиції, закони використовують народну творчість і

мистецтво, як сучасну технологію виховання, соціальну реальність, і створювання у вигляді аналізу та вивчення результатів практики. Реалізація у науці й практиці соціально-педагогічної підтримки означає здійснення всієї школи соціальної роботи з дітьми-інвалідами з урахуванням регіонального проектування педагогічно-доцільних взаємин у соціумі, використання їх у практиці, форм і методів заснованих на виключно фундаментальних педагогічних закономірностях і сприяють особистісному розвитку, самовихованню, соціальної адаптації людини, створенню комфортного середовища її проживання [4].

Працюючи з хворим дітьми та дітьми-інвалідами, соціальному педагогу корисно звернутися до досвіду у лікувальній педагогіки О. Дубровського. Автор книги вважає, що велике значення для лікування хворих дітей має все, що їх оточує: інтер'єр спального приміщення, архітектура будинку, в якому проживають, навколишній ландшафт. Дитячий оздоровчий комплекс, якому він віддав чимало своїх духовних і фізичних сил, завжди уявлявся йому святковою картиною: яскраво-синім морем, золотим піском пляжу, царством барвистих квітів і зелені величезного парку, білосніжними будовами приміщень санаторію, які були подібні на готові до плавання білі кораблі з трьома рядами «палуб»-широких лоджій [5].

Дати дитині-інваліду можливість відчувати радість творчості-це означає задіяти могутній стимул для її саморозвитку.

Профілактика є одним з перспективних і важливих напрямків діяльності в соціальній роботі з подолання відмов від дітей.

Важливим напрямком роботи є створення механізмів та взаємодії організацій для здійснення ранньої профілактики та виявлення дітей, що перебувають у важкій життєвій ситуації.

Розглядаються заходи по організації системи ранньої профілактики:

- профілактика відмов від дітей – це реальна необхідність, важлива загальна організація профілактичної роботи на певній території стосовно до всього контингенту неповнолітніх та їхніх сімей;
- профілактика відмов від дітей включає в себе систему заходів, пов'язаних з вивченням і прогнозуванням бездоглядності, безпритульності і відмов від дітей неповнолітніх, направлених на припинення негативно впливавших факторів на формування і розвиток особистості;
- роботу по профілактиці відмов від дітей в підготовці підростаючого покоління до відповідального батьківства необхідно почати з формування позитивних батьківських установок через

розробку і реалізацію програм, які сприяли б формуванню правильного підходу до створення сім'ї у молодих людей [6].

Отже, профілактика відмови батьків від дитини з обмеженими можливостями потребує дуже багато уваги, як з сторони фахівців з цього питання, так і самих батьків. Адже саме відмова батьків від дитини-інваліда може спричинити більшу шкоду, чим сама хвороба. З самого народження така дитина потребує ще більше уваги й турботи, а без піклування батьків вона навряд чи її отримає.

Розглянувши проблеми відмови батьків від дитини з обмеженими можливостями, ми прийшли до висновку, що соціально-педагогічна робота профілактика дітей-інвалідів повинна будуватися на організації змістовної роботи соціального педагога з батьками. Це дозволить батькам направити в потрібне русло свої сили на допомогу дитині в її успішну соціалізацію особистості.

Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у вдосконаленні шляхів попередження відмови батьків від новонародженої дитини з обмеженими можливостями.

Список використаної літератури

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. И. Акатов. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 368 с. **2. Іванова І. В.** Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів / І. В. Іванова. – К. ДЦССМ, 2000. – 217 с. **3. Капська А. Й.** Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) [за заг. ред. А. Й. Капської] / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола. – К. : Логос, 2002. – 164 с. **4. Галагузова М. А., Мардахаев Л. В.** Методика и технологии работы социального педагога / М. А. Галагузова, Л. В. Мардахаев. – М. : Академия, 2002. – 217 с. **5.** <http://pidruchniki.ws>. **6. Трушина С.** Проблема відмов від новонароджених дітей / С. Трушина // Соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 12 – 21.

Берцулевич А. М. Профілактика відмови батьків від новонародженої дитини з обмеженими можливостями

У даній статті розглядаються основні положення, які мають вплив на успішну профілактику відмови від дитини з обмеженими можливостями. А саме, процес соціально-педагогічної підтримки батьків у зв'язку з отримання інвалідності їхньої дитини.

Ключові слова: дитина з обмеженими можливостями, соціально-педагогічна профілактика, підтримка дітей-інвалідів.

Берцулевич А. М. Профилактика отказа родителей от новорожденного ребенка с ограниченными возможностями

В данной статье рассматриваются основные положения, которые влияют на успешную профилактику отказа от ребенка с ограниченными возможностями. А именно, процесс социально-педагогической поддержки родителей в связи с получением инвалидности их ребенка.

Ключевые слова: ребенок с ограниченными возможностями, социально-педагогическая профилактика, поддержка детей-инвалидов.

Bertsulevych A. M. Prevention of refusal of parents of a newborn child with disabilities

This article discusses the key provisions that affect the successful prevention of abandonment of a child with disabilities. Specifically, the process of social and educational support parents in connection with obtaining disability of their child.

Key words: child with disabilities, socio-educational preventive measures, support for children with disabilities.

УДК 37.013.42:[316.362:159.922.76]

С. Ю. Бесполудін, Т. В. Полтавська

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З БАТЬКАМИ,
ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

В Україні спостерігається тенденція до зростання чисельності дітей з функціональними обмеженнями унаслідок зниження рівня медичного обслуговування, росту наркоманії та алкоголізму, підвищення екологічної небезпеки. Організація соціальної допомоги дітям і молоді, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного або психологічного розвитку, потребує, в першу чергу, зміни ставлення суспільства до дітей з особливими потребами та проблеми інвалідності. Внаслідок обмежень у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за своєю поведінкою розвиток цих дітей залежить від задоволення їх потреб іншими людьми, що складає багатогранний процес соціальної реабілітації [3, с. 65].

Статистичні дані свідчать про те, що чисельність дітей-інвалідів зростає з кожним роком. Основними причинами, що сприяють інвалідності дітей, є високий рівень хронічних спадкових захворювань батьків; хвороби новонароджених, викликані станом здоров'я матері;

запізніле виявлення хвороб; несприятливі умови праці жінок; погіршення екологічної обстановки та багато інших.

Різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення у наукових працях А. Венгер, З. Зайцевої, І. Іванової, А. Капської, М. Николаєва, М. Сварника, Е. Стребелевої, С. Тарасюк, Л. Яскал, які розглядали питання соціальної адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами як важливої складової загального процесу допомоги родині; О. Безпалько, А. Гонєєва, Д. Іллічева, Г. Марченко, О. Нікольської, М. Николаєва, А. Пашкова, які досліджували реабілітацію людини з особливими потребами. Різні типи сімей, особливості їх функціонування, робота з родинами були предметом дослідження Є. Артамонової, Є. Єкжанової, Л. Зіборової, О. Кононко, Т. Лодкіної, С. Толстоухової, І. Трубавіної. Технологічний аспект соціально-педагогічної роботи з сім'ями обґрунтований Н. Заверико, А. Капською, С. Харченком, Є. Холостовою. Особливості роботи з родинами, які виховують дитину з особливими потребами, висвітлювались Н. Грабовенко, В. Жмиром, І. Івановою, Д. Кизимовичем, А. Маллером, І. Ніжащою, Н. Писаренком, Т. Титаренко, Г. Цикото. Вивченням правового аспекту соціального захисту даної категорії займалися Л. Дроздова, Т. Зарембо, П. Павленок, І. Пінчук, А. Савінов. Психологічну допомогу родині дитини з особливими потребами обґрунтували Є. Волкова, Н. Пезешкіан, Л. Пінчукова, С. Шаховська та ін.

Дослідженням проблем виховання дітей з особливими потребами займаються Л. Алексєєва, М. Айшервуд, Г. Багаєва, С. Безух, Л. Грачов, Н. Дементьєва, Т. Ісаєва, Е. Кім, С. Лебедева, Г. Мельникова, А. Усиніна та інші вітчизняні вчені. Однак розглядають вони поставлену проблему, переважно, з позиції медико-профілактичних, психологічних, організаційно-управлінських вимог. У зв'язку з цим актуальність нашої теми дослідження полягає в розкритті та обґрунтуванні соціально-педагогічного підходу до роботи з сім'ями, які виховують дитину з особливими потребами.

Залежно від низки обставин, у тому числі й ступеню адаптованості членів родини до проблем інвалідності дитини, сім'я може сприяти або гальмувати процес її реабілітації. Тому особливої актуальності набуває організація соціально-педагогічної роботи з батьками, спрямованої на підвищення рівня їх адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини. Тому метою нашої роботи є: теоретичне обґрунтування соціально-педагогічних проблем сім'ї, котра виховує дитину з особливими потребами та систематизація знань про особливості таких сімей.

Сім'ї, в яких виховуються діти з відхиленнями в розвитку живуть під вантажем багато чисельних проблем, не кожен батько чи мати виявляються здатними прийняти недугу дитини, адекватно реагувати на постійно виникаючі проблеми. Відомо, що виникла психотравмуюча ситуація здійснює негативний вплив на психіку батьків та ускладнює їхнє відношення до дитини [2, с. 96 – 97].

Аналіз сімейних взаємин родин, які виховують дітей з особливими потребами показав, що часто в таких сім'ях спостерігаються: гіперопіка, негативізм, істеричні емоційні реакції, потурання одним потребам дитини й ігнорування інших, мінімізація обов'язків і заборон для такої дитини, непослідовність в процесі виховання, наявність фобій втрати дитини і проєкції на дитину власних небажаних якостей [5, с. 34].

Одна з нагальних проблем, що вимагає розв'язання – соціально-педагогічна і психологічна допомога сім'ї, яка має дитину з фізичними, розумовими та психічними вадами. Хвороба, дефект чи стан дитини породжує соціальні, педагогічні, психологічні проблеми у сім'ї. Особливо важкі для батьків перші дні й місяці з того дня, коли поставлено діагноз. Усвідомлення неповноцінності дитини, її страждання, необхідність пристосуватися до нових обставин, а іноді навіть змінювати установлений ритм життя створює психотравмуючу ситуацію. Великий душевний біль, горе, відчуття, що втрачаєш розум, глибоке розчарування охоплюють людину. Батьки намагаються віднайти в своєму минулому помилки, які нібито спричинили неповноцінність дитини: куріння під час вагітності, вживання алкоголю, хвороба тощо. Часто до цього приєднується страх за життя дитини, її майбутнє і майбутнє сім'ї.

Кожна людина, залежно від особливостей свого характеру, темпераменту, рівня культури, віку і життєвого досвіду і найближчого соціального оточення, по-різному діє в життєвій ситуації, пов'язаній з інвалідністю дитини. Часто діагноз сприймають як вирок і безвихідь. Батько і мати змиряються з вадами дитини, але нічого не роблять для того, щоб вона набула навичок самообслуговування і спілкування (звичайно, виключаючи важкі форми інвалідності). Час іде, знайомство з іншими батьками, у яких дитина у такому ж самому стані, але досягла певних успіхів у розвитку, викликає кидають сім'ю. Часто батько залишається в сім'ї, але повністю занурюється в трудову діяльність, постійно затримується на роботі, мотивуючи це необхідністю матеріально утримувати сім'ю. Таким чином він повністю відмовляється від своїх батьківських обов'язків [1, с. 89].

Характеризуючи соціально-педагогічні та психологічні умови виховання в сім'ї дітей з особливими потребами, треба мати на увазі особливості захворювання чи дефекту дитини, що впливають на організацію життєдіяльності сім'ї.

Аналіз практичної і науково-дослідної літератури, а також власні дослідження по вивченню проблем в сім'ях «особливих» дітей дозволили виявити ряд соціально-педагогічних проблем:

- взаємини в сім'ї;
- виховання і освіта;
- недостатність медико-педагогічних знань батьків;
- відношення батьків до дитини;
- відношення суспільства до «особливої» дитини;
- недостатня матеріальна забезпеченість сім'ї.

Успішність вирішення цих проблем прямо пов'язана з цілеспрямованою соціальною та соціально-педагогічною роботою, котра включає широкий спектр довгострокових заходів допомоги родині комплексного характеру – медичного, правового, психолого-педагогічного, економічного. Зміст цих заходів спрямований на:

- розширення контактів родини, подолання ізоляції, включення її в громадське життя;
- надання адекватної інформації про специфічні потреби і перспективи розвитку дитини, сприяння в організації комплексної діагностики і раннього початку освітнього процесу;
- надання повноцінної інформації про соціальні інститути допомоги, сприяння фахівцям у складанні освітнього й реабілітаційного маршруту на основі індивідуальної програми розвитку дитини;
- налагодження сімейного мікроклімату;
- організація психологічної підтримки батьків;
- організація правової підтримки сім'ї: інформування та захист законних прав і інтересів тощо [4].

Система соціально-педагогічної допомоги повинна бути спрямована саме на розвиток її власних ресурсів та ініціативи, тому що тільки перетворення родини в активного суб'єкта соціально-педагогічної діяльності є вирішальним чинником ефективності процесів реабілітації й інтеграції дитини. Багато в чому це залежить від типу внутрішньосімейних відносин і стилю сімейного виховання. За цими ознаками родини, що мають дітей зі значними відхиленнями розвитку (з інвалідністю), можна диференціювати на чотири групи.

Перша група – батьки з вираженим розширенням сфери батьківських почуттів. Характерний для них стиль виховання – гіперопіка, коли дитина є центром усієї життєдіяльності родини, у

зв'язку з чим комунікативні зв'язки з оточенням деформовані. Батьки мають неадекватні уявлення про потенційні можливості своєї дитини, в матері відзначається гіпертрофоване почуття тривожності і нервово-психічної напруги. Як головну причину порушень сімейного мікроклімату в цих родин можна назвати систематичні подружні конфлікти. Стиль поведінки дорослих членів родини (мати, бабуся) характеризується надпіклувальним ставленням до дитини, дріб'язковою регламентацією способу життя сім'ї в залежності від самопочуття дитини, обмеженням соціальних контактів. У залежності від віку дитини підвищується і рівень потураючої гіперпротекції (так звана фобія втрати дитини). Цей стиль сімейного виховання характерний для більшості родин матерів-одиначок. Такий стиль сімейного виховання негативно впливає на формування особистості дитини, що виявляється в егоцентризмі, підвищеній залежності, відсутності активності, зниженні самооцінки дитини.

Друга група сімей характеризується стилем холодного спілкування – гіпопротекцією, зниженням емоційних контактів батьків з дитиною, проєкцією на дитину з боку обох батьків чи одного з них власних небажаних якостей. Батьки акцентують зайву увагу на лікуванні дитини, пред'являючи завищені вимоги до медичного персоналу, намагаючись компенсувати власний психічний дискомфорт за рахунок емоційного відторгнення дитини. Ставлення до стресової ситуації накладає сильний відбиток на спосіб виходу з неї, котрий обирає родина. Саме в цих родин найбільш часто зустрічаються випадки латентного (прихованого) алкоголізму батьків.

Подібний стиль спілкування в родині веде до формування в особистості дитини емоційної нестійкості, високої тривожності, нервово-психічної напруженості, породжує комплекс неповноцінності, емоційну беззахисність, непевність у своїх силах.

Третю групу сімей характеризує стиль співробітництва – конструктивна і гнучка форма взаємовідповідальних стосунків батьків і дитини в спільній діяльності. Як спосіб життя, такий стиль виникає при вірі батьків в успіх своєї дитини і сильні боки її природи, при послідовному осмисленні необхідного обсягу допомоги, розвитку самостійності дитини в процесі становлення особливих способів її взаємодії з навколишнім світом.

Батьки з цієї групи сімей відзначають, що народження такої дитини не стало фактором, що погіршив відносини між подружжям – «лихо згуртувало», об'єднало в екстремальній ситуації, зміцнило взаємодопомогу, «опору один на одного». У цих родин відзначається стійкий пізнавальний інтерес батьків до організації соціально-

педагогічного процесу, щоденна співдружність і діалог у виборі цілей і програм спільної з дитиною діяльності, заохочення дитячої самостійності, постійна підтримка і співчуття при невдачах. Батьки цієї групи мають найбільш високий освітній рівень у порівнянні з представниками інших груп, мають досвід переживання стресогенних ситуацій. Такий стиль сімейного виховання сприяє розвитку в дитини почуття захищеності, впевненості в собі, потреби в активному встановленні міжособистісних відносин як у родині, так і поза домом.

Четверта група родин має репресивний стиль сімейного спілкування, що характеризується батьківською установкою на авторитарну лідируючу позицію (частіше батьківську). Як спосіб стосунків, це виявляється в песимістичному погляді на майбутнє дитини, у постійному обмеженні її прав, у твердих батьківських розпорядженнях, невиконання яких карається. У цих сім'ях від дитини вимагають неухильного виконання всіх завдань, вправ, розпоряджень, не враховуючи при цьому рівень її рухових, психічних і інтелектуальних можливостей. За відмову від виконання цих вимог нерідко вдаються до фізичних покарань.

При такому стилі виховання в дітей відзначається афективно-агресивна поведінка, плаксивість, дратівливість, підвищена збудливість. Це ще у більшій мірі ускладнює їх фізичний і психічний стан [5, с. 282 – 284].

Сім'я, котра має дитину із відхиленнями у розвитку, переживає цілу низку криз, обумовлених як суб'єктивними, і об'єктивними причинами. З народженням хворої дитини сім'ю спіткають кризові періоди:

Перший період пов'язаний з усвідомленням того, що дитина хвора, і з отриманням точного діагнозу, емоційним звиканням, інформуванням інших члени сім'ї про все це. Характером захворювання на основному диктується час, коли батьки дізнаються про неї. Генетичні відхилення (синдром Дауна) стають очевидними невдовзі після народження дитини, інші (глухота, порушення мови тощо), що неспроможні діагностуватися до того часу, поки дитина їх стане старше. З іншого боку, сім'ї можуть мати справу з інвалідністю, що сталася внаслідок від нещасного випадку чи важку хворобу. Одержання підтвердження серйозної чи хронічної проблеми здоров'я здебільшого викликає кризу, і сім'я починає активізувати наявні ресурси. Першою реакцією може бути шок, розчарування, депресія.

Другий період визначається специфікою розвитку у перші роки життя, оскільки батьки з хвилюванням спостерігають те, наскільки успішно їх дитина розвивається. Тип і рівень тяжкості захворювання можуть зіграти визначальна роль у формуванні сімейного поведінки.

Третій період випробувань родині – досягнення дитиною шкільного віку, уточнення форми і способу навчання. Відчутною кризовою точкою може бути момент, коли батьки переконуються, що їх дитина неспроможна навчатися у звичайній школі, і потребує спеціальної програми.

Четвертий період починається з досягненням дитини підліткового віку. Сім'я зникає до хронічної форми захворювання: й виникають проблеми пов'язані з сексуальністю, ізоляцією одноліткам та відчуженням, плануванням майбутньої зайнятості дитини. Цей час може бути наповненим болючими нагадуваннями про те, що підлітку вдасться успішно завершити перехід у наступний етап життєвого циклу – він продовжує залежати від батьків. Сім'я переживає дуже гостро відчуженість і ізоляцію своєї хворої дитину.

П'ятий період сімейних складнощів – початок дорослого життя, повноліття. Це чергова переоцінка цінностей із песимістичними прогнозами, переживання дефіциту можливостей. Не обнадійлива перспектива зайнятості викликає серйозну занепокоєність і тривогу.

Шостий період поширення сімейних відносин – доросле життя членів сім'ї з обмеженими можливостями. Батьки тривожаться про той час, коли самі не зможуть контролювати піклування про свою дитину.

Замкненість чи відкритість сім'ї активно впливає на те, як вона справляється зі своїми проблемами.

За даними досліджень О. Агавеляна народження дитини з відхиленнями у розвитку неодмінно приводить до батьківської кризи, динаміка якої представлена чотирма основними фазами:

Першу фазу характеризується станом розгубленості, безпорадності, страху. Постійно переслідує питання: «Чому так сталося зі мною?». Нерідко батьки виявляються просто більше не можуть приймати те що. Виникає відчуття провини і власної неповноцінності. Шоковий стан трансформується в негативізм. Спочатку пережитий глибокий шок вимагає значного часу для вибудовування певної психологічного захисту і досягнення батьками деякою емоційної стабільності.

Після випробуваного шоку від звістки про настільки страшний діагноз наступає **друга фаза** – заперечення, як природна реакція. Період такого негативізму і заперечення сприймається як друга фаза психологічного стану батьків, яка відіграє захисну функцію. Вона спрямовано те що зберегти певний рівень і надії відчуття стабільності перед факту, загрожує зруйнувати звичного життя.

Це депресивний стан, що з усвідомленням істини, характеризує **третю фазу**, що отримала назву «хронічний сум». Цей синдром є наслідком постійної залежності батьків потреб дитини, наслідком

відсутності в нього позитивних змін, «несоціалізованості» його психічного й фізичного дефекту, не вщухаючого болю від усвідомлення неповноцінності рідної людини.

Четверта фаза – фаза зрілої адаптації характеризується зменшенням переживання суму, посиленням інтересу до світу, готовності активно розв'язувати проблеми орієнтації у майбутнє. Батьки можуть правильно оцінити ситуацію. Аналізуючи цей етап важливі зусилля батьки у справі збереження сім'ї у цілому і можливостей кожного окремого її члена [4, с. 65 – 74].

Отже, сім'я, котра виховує дитину з особливими потребами, характеризується з огляду на чинники котрі впливають на нормальне функціонування такої сім'ї. На підставі цього виділяють кризові періоди, спричинені, як об'єктивними так і суб'єктивними причинами. Тому, сім'ї, які виховують дитину-інваліда, потребують продуманої, цілеспрямованої соціально-педагогічної підтримки, спрямованої на надання психологічної, медико-соціальної допомоги.

Список використаної літератури

1. Іванова І. Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів / І. Б. Іванова. – К., 2000. – 86 с. **2. Социальная работа с инвалидами:** Настольная книга специалиста / Под. ред. Е. М. Холостовой. – М. : Институт социальной работы, 1996. – 210 с. **3. Ткачева В. В.** Психолого-педагогическое изучение семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями развития / В. В. Ткачева // Психолого-педагогическая диагностика. – М. : Академия, 2003. – С. 280 – 290. **4. Ткачева В. В.** Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии: учеб. пособие / В. В. Ткачева. – М. : АСТ; Астрель, 2007. – 318 с. **5. Чигинцева Е. Г.** Типологии семей в вопросе воспитания ребёнка с отклонением в развитии / Е. Г. Чигинцева // Практическая психология и логопедия. – 2005. – № 6. – С. 74 – 80.

Бесполудін С. Ю., Полтавська Т. В. Соціально-педагогічна робота з батьками, які виховують дитину з особливими потребами

У статті розглянуто соціально-педагогічні проблеми сімей котрі виховують дітей з особливими. Проаналізовано стан сімейних стосунків та стилі виховання. Розглянуто кризові періоди та основні фази батьківської кризи пов'язані з вихованням дитини з особливими потребами на різних етапах розвитку.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, сім'я, дитина, особливі потреби.

Бесполудин С. Ю., Полтавская Т. В. Социально-педагогическая работа с родителями, воспитывающими ребенка с особыми потребностями

В статье рассмотрены социально-педагогические проблемы семей, которые воспитывают детей с особыми. Проанализировано состояние семейных отношений и стили воспитания. Рассмотрены кризисные периоды и основные фазы родительской кризиса связаны с воспитанием ребенка с особыми потребностями на различных этапах развития.

Ключевые слова: социально-педагогическая работа, семья, ребенок, особые потребности.

Bespoludin S. Yu., Poltavskaya T. V. Socio-pedagogical work with parents, are raising a child with special needs

The article considers the socio-pedagogical problems of families raising children with special. Analyzed is the state of family relationships and parenting styles. The article describes the crisis periods and the main phase of the parent crisis associated with raising a child with special needs at different stages of development.

Key words: socio-pedagogical work, family, child, special needs.

УДК 37.013.42:316.362-053.2/.5-056.26

Х. Є. Скорік

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ РОДИН, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Розвиток соціально-педагогічної роботи в Україні в наш час характеризується значними змінами та інноваціями, розвитком і удосконаленням технологій і професійних підходів у всіх її проявах. Всі вони направлені на вирішення актуальних проблем, однією з таких проблем є підтримка родин, які виховують дитину-інваліда.

В останні роки спостерігається тенденція збільшення людей з обмеженими можливостями. За даними Міністерства Охорони здоров'я України за рік чисельність дітей-інвалідів збільшилась на 2%, а в світі налічується близько 11% населення, які мають «особливість». Ця статистика дає змогу зрозуміти, що випадки інвалідності непоодинокі, і дітей та батьків, які сподіваються на допомогу більше з кожним роком.

Сім'я – найближче й перше соціальне оточення, в якому опиняється дитина. Набуття дитиною інвалідності супроводжується комплексом соціальних проблем: культурних, психологічних, економічних, педагогічних. Це труднощі, пов'язані з отриманням превентивної психологічної та педагогічної допомоги; дефіцит інформації про хворобу дитини; обмежене пересування дитини та доступу до об'єктів соціального оточення; порушення прав дитини-інваліда та інші.

Проблеми підтримки родин, які виховують дітей-інвалідів є досить актуальними в наш час, але не є новими, бо до їх розв'язання зверталися відомі вітчизняні та зарубіжні представники педагогічної думки. Розглядаються різні аспекти педагогічної підтримки дітей та молоді в рамках междисциплінарного підходу як компонента гуманістичної теорії виховання (Т. Анахіна, О. Газман, О. Іванов, А. Мудрик); вивчаються проблеми дітей-інвалідів (Л. Алексєєва, Н. Аніщенко, А. Зотова, Н. Заверико, А. Капська); розкриваються особливості впровадження технологій роботи з різними категоріями громадян України (О. Безпалько, І. Зверева, С. Харченко); висвітлюються питання організації та здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді з обмеженими можливостями (І. Іванова, О. Молчан, В. Тесленко).

Особливості роботи з родинами, які виховують дитину-інваліда висвітлювались Н. Грабовенко, І. Івановою, Н. Писаренком; соціальну адаптацію та соціалізацію дітей-інвалідів як важливу складову загального процесу допомоги родині розглядали А. Капська, С. Тарасюк, М. Николаєва.

Враховуючи соціальну та особистісну значущість актуальності проблем соціально-педагогічної підтримки родин, які виховують дітей з обмеженими можливостями нами й була обрана тема даної статті.

Мета статті: проаналізувати особливості соціально-педагогічної підтримки родин, які виховують дітей з обмеженими можливостями в Україні.

На шляху пошуку та впровадження інноваційних форм та методів роботи з сім'ями, які виховують дітей з обмеженими потребами особливої актуальності набуває такий напрям роботи як педагогічна підтримка, що виступає як принципово новий концептуальний підхід до вирішення проблем, які виникають в процесі соціального становлення як дитини-інваліда так і її найближчого оточення – сім'ї.

Для детального аналізу соціально-педагогічної підтримки вважаємо доцільно розглянути поняття «педагогічна підтримка».

У довідковій літературі педагогічна підтримка розглядається як «діяльність професійних педагогів і психологів щодо надання превентивної та оперативної допомоги дітям у вирішенні їхніх

індивідуальних потреб, ділової та міжособистісної комунікацій, з успішним просуванням у навчанні, з життєвим і професійним самовизначенням [2]. Зовсім інакше трактує це поняття Т. Анохіна: «Педагогічна підтримка являє собою систему заходів, які забезпечують допомогу дітям у самостійному індивідуальному виборі – до громадського, професійного, екзистенціального самовизначення, а також допомога у подоланні перешкод (труднощів, проблем) самореалізації в навчальній, комунікативній, трудовій і творчій діяльності» [4].

А. Мудрик розглядає педагогічну підтримку як допомогу в соціальному вихованні в процесі соціалізації [2].

М. Холодна розглядає педагогічну підтримку в процесі навчання відзначає необхідність здійснення індивідуального підходу на основі врахування індивідуальних психічних та особистісних особливостей учня індивідуалізованої педагогічної підтримки, з метою розвитку його індивідуальних психологічних ресурсів. В зв'язку з цим процес навчання будується на принципі індивідуалізації і включає в себе систему педагогічної підтримки.

О. Газман під педагогічною підтримкою розуміє «процес спільного з дитиною визначення його власних інтересів, цілей, можливостей та шляхів подолання перешкод, які перешкоджають йому зберегти людську гідність і самостійно досягти бажаних результатів в навчанні, самовихованні, спілкуванні, в способі життя» [1]. На його думку, педагогічна підтримка – це діяльність педагога, спрямована на стимулювання самоствавлення учня я індивідуальності.

Не дивлячись на деякі різниці в сучасній науковій термінології, усі формулювання, що є в літературі, так чи інакше роблять акцент на суттєвій характеристиці педагогічної підтримки, що полягає в наданні дитини допомоги в ситуації, яку дитина не в змозі вирішити, а також з тим, що вони не повинні навчитися самостійно вирішувати свої власні проблеми та справлятися з повсякденними труднощами, що припускає допомогу в пізнанні себе та адекватному сприйманні навколишнього середовища.

Педагогічний сенс підтримки, як стверджує Т. Строкова, більш адекватно відображається у двох підходах до її визначення – широкому та вузькому. В широкому сенсі підтримка пов'язується зі створенням благодатних умов для безпечного середовища, необхідних для розвитку та саморозвитку дітей, розкриття та реалізація внутрішніх сил, формування здатності до самостійної діяльності та вільного вибору. В вузькому сенсі асоціюється з допомогою педагога, його сприянням у вирішенні проблем, які пов'язані з навчанням, спілкуванням, самовизначенням [5].

Особливістю педагогічної підтримки, як елементу педагогічної діяльності є те, що вона носить загальний характер, тобто вона спрямована на всіх дітей.

Соціально-педагогічна діяльність як різновид педагогічної діяльності має як загальні риси, так і відмінні особливості. Треба зазначити, що в українській педагогіці поняття «соціально-педагогічна діяльність» з'явилося нещодавно і тільки починає досліджуватися вченими [4]. Однак це поняття вже давно зайняло своє місце в понятійному апараті соціальної педагогіки, а також педагогіки в цілому. Більшість дослідників сходяться в тому, що загальним елементом, який пов'язує ці два поняття, є тотожність основної функції, яку і педагогічна так і соціально-педагогічна діяльність виконують у суспільстві, – функції соціального наслідування, соціокультурного відтворення та розвитку людини.

Головною відмінною соціально-педагогічної діяльності від педагогічної є те, що предметом останньої є кожна дитина, тоді як потреба в соціально-педагогічній діяльності виникає тоді, коли індивід або група опиняється в складній, проблемній ситуації у відносинах з оточенням. В своєму дослідженні ми погоджуємось з думкою О. Кодратенко, яка вважає, що різниця між соціально-педагогічною та педагогічною підтримкою є досить умовною й викликана вона характером професійної діяльності вчителя і соціального педагога.

Соціально-педагогічна підтримка дітей-інвалідів та їх родин, як компонент соціально-педагогічної діяльності займає особливе місце в сучасному суспільстві. На даному етапі розвитку суспільства велику увагу приділяють визначенню педагогічного прогнозу при розробці тих чи інших законопроектів, програм, заходів, спрямованих на забезпечення і реалізацію прав дітей-інвалідів; здійснює всю соціальну роботу з ними і з їх родинами на основі принципів проектування педагогічно доцільних відносин у соціумі, використання в практиці форм і технологій, заснованих на фундаментальних, педагогічних закономірностях і сприяють особистісному розвитку, самовихованню, самореалізації, створення комфортного середовища проживання в соціумі; передбачає доцільну систему громадської допомоги підростаючому поколінню в його соціального життя.

Організація ефективної соціально-педагогічної підтримки підростаючого покоління є неможливо без об'єднання зусиль всіх зацікавлених сторін, інтеграції та координації, що повинно трансформуватися у відкриту соціально-педагогічну систему, покликану активізувати процес соціального виховання особистості.

Впровадження соціально-педагогічної підтримки стало можливим завдяки кардинальним змінам, що відбуваються на суспільному та державному рівнях. Це проявляється в підвищенні уваги до соціального середовища, як фактора різнобічного впливу на розвиток дитини; в розширенні кола соціальних інститутів виховання (школи, суспільні організації, церкви, бібліотеки та клуби, дозвіллеві центри, різні спеціалізовані центри та ін.); в збільшенні в різних освітньо-виховних закладах кількості працівників нових спеціальностей: соціальних педагогів, практичних психологів, соціальних працівників. Ці тенденції дають поштовх для розвитку педагогічної парадигми виховання, яка проявляється на макро-, мезо- та мікрорівнях [6].

Макрорівень припускає вироблення політики держави стосовно сфери виховання, яка проявляється в комплексі практичних заходів стосовно реалізації її основних напрямів і являє собою систематичну, цілеспрямовану діяльність державних органів щодо реалізації завдань розвитку та вдосконалення соціальної сфери суспільства, яка пов'язана з інтересами та життєдіяльністю дітей.

Мезорівень складається з двох структур: перша – рівень регіональних (обласних) і муніципальних (міських та районних) державних і суспільних організацій, на якому забезпечується системність, адресність заходів соціально-педагогічної підтримки; друга – рівень конкретних освітньо-виховних, спеціалізованих закладів, суспільних організацій, центрів, відділів, служб, фондів, на якому забезпечується формування педагогічно цілеспрямованого соціального середовища, де мешкає дитина, гармонійних соціальних і міжособистісних відносин у ньому.

Мікрорівень характеризує безпосередні контактні взаємини між соціальними педагогами та дітьми, які побудовані на ідеях соціально-педагогічної підтримки. На цьому рівні підтримка являє собою безпосередню дію один на одного з метою гармонізації взаємин індивідів у їхньому соціальному оточенні.

Соціально-педагогічна підтримка, як особливий вид спеціально організованої професійної соціально-педагогічної діяльності полягає у виявленні, визначенні та вирішенні проблем дитини з метою реалізації та захисту її прав на повноцінний розвиток; яка ґрунтується на індивідуально-орієнтованій допомозі та співробітництві в її життєвому самовизначенні [6].

Соціально-педагогічна підтримка – це процес, спрямований на сприяння дітям-інвалідам та їхнім близьким у подоланні їх важкій життєвій ситуації, спонування їх до активної самопомоги, особистісного розвитку, самореалізації в суспільстві. Мета соціально-педагогічної підтримки –

допомогти дітям з особливими потребами та їх родинам у соціальному становленні, не дивлячись на функціональні обмеження; не дати цим обмеженням зайняти провідне місце у становленні особистості; дати можливість дітям так організувати свій образ життя, щоб розвинути інші здібності і тим самим компенсувати інвалідність.

Таким чином, не дивлячись на те що поняття «соціально-педагогічної підтримки» до кінця не вивчено, більшість вчених акцентують увагу на наданні допомоги дитині та родині в ситуації, яку важко вирішити та допомозі в навчанні самостійно вирішувати власні проблеми. А для ефективної організації соціально-педагогічної підтримки підростаючого покоління потрібне об'єднання зусиль всіх зацікавлених сторін, інтеграції та координації, що повинно трансформуватися у відкриту соціально-педагогічну систему, покликану активізувати процес соціального виховання особистості.

Список використаної література

1. Газман О. С. Неокласическое воспитание: от авторитарной педагогики к педагогике свободы / О. С. Газман. – М. : Академия, 2003. – 320 с. **2. Мудрик А. В.** Социальная педагогика: Учебник для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр.и доп. – М. : Академия, 2000. – 200 с. **3. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами: навч.-метод. посіб. / Сост. Н. В. Заверико, Т. Г. Соловійова.** – Запоріжжя : ПП «Тандем», 2008. – 53 с. **4. Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, В. М. Пігіда, Я. І. Юрків ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка».** – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 408 с. **5. Строкова Т. А.** Педагогическая поддержка и помощь в современной образовательной практике / Т. А. Строкова // Педагогика. – 2002. – №4. – С. 20 – 27. **6. Тесленко В. В.** Теорія та практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями у промисловому районі: Монографія / В. В. Тесленко. – Вид. 2-е, доп. та перероб. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 368 с.

Скорік Х. Є. Особливості соціально-педагогічної підтримки родин, які виховують дітей з обмеженими можливостями

Стаття присвячена аналізу проблем соціально-педагогічної підтримки родин, які виховують дітей з обмеженими можливостями в Україні. Характеризуються особливості соціально-педагогічної підтримки, як особливої категорії соціально-педагогічної діяльності на даному етапі розвитку суспільства.

Ключові слова: педагогічна підтримка, родина, яка виховує дітей з обмеженими можливостями, соціально-педагогічна підтримка.

Скорик К. Е. Особенности социально-педагогической поддержки семей, воспитывающих детей с ограниченными возможностями

Статья посвящена анализу проблем социально-педагогической поддержки семей, воспитывающих детей с ограниченными возможностями в Украине. Характеризуются особенности социально-педагогической поддержки как особой категории социально-педагогической деятельности на данном этапе развития общества.

Ключевые слова: педагогическая поддержка, семья, воспитывающая детей с ограниченными возможностями, социально-педагогическая поддержка.

Skoryk K. E. Features of the socio-pedagogical support for families with children with disabilities

This article analyzes the problems of socio-pedagogical support for families with children with disabilities in Ukraine. Characterized by features of the socio-pedagogical support as a special category of social and educational activities at this stage of development of society.

Key words: pedagogical support, family, educate children with disabilities, socio-pedagogical support.

ДІТИ-СИРОТИ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.013.42:37.018.3-053.2/.5-058.862

О. Ю. Блонська

ПРОБЛЕМА СИРІТСТВА В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Останніми роками соціально-економічні причини, які обумовлюють зростання сирітства, значно загострилися. У середньому по кожному регіону щорічно виявляється від 2 до 4 тис. дітей, що з різних причин позбавлені батьківського піклування, з'являються соціальні сироти.

Число дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, в 2012 р. досягло за офіційними даними 685,1 тис. чол. При цьому щорічний приріст чисельності таких дітей складає сьогодні від 3 до 4%. Не дивлячись на те, що останніми роками стали активніше розповсюджуватися такі форми виховання, як опіка (піклування), передача в сім'ю опікунів (прийомні або патронатні батьки), як і раніше значна частина сиріт (25-30 %) знаходиться в різних державних інтернатних установах.

Втрата сім'ї – найважча трагедія в житті дитини, яка залишає глибокий слід в її долі. Та й сама доля, після втрати батьків залишається не визначеною. Виховання в державних сирітських установах, зміна установ і опікунів дитини, пізніше усиновлення – чинники, які травмують психіку дитини, кардинально міняють її долю, надовго руйнують її взаємостосунки з навколишнім світом і впливають на процес соціалізації. Разом з тим, сьогодні стало очевидно, що тільки особистість, соціально пристосована до економічної, політичної, культурно-демографічної ситуації, здатна розвиватися інтелектуально, духовно, фізично, етично. У зв'язку з цим проблема сирітства в цілому, і організації освітньо-виховного процесу, і забезпечення його оптимального соціально-педагогічного супроводу, зокрема, залишається достатньо актуальною не тільки в соціальній педагогіці, але і в психології, спеціальній педагогіці і ряді інших галузей наукового пізнання.

Наукові праці О. Безпалько, А. Капської, І. Пешої, Н. Комарової, М. Петриченко, Т. Неретіна, В. Чечет, Н. Комарової та ін. присвячені дослідженню соціального сирітства як сучасного феномену, розкриттю його сутності та причин. Особливості дітей-сиріт різносторонньо

вивчаються різними фахівцями – І. Дубровіной, С. Забрамною, Е. Казаковою, В. Мухіной, А. Прихожан, А. Рузької, Н. Товстих, Л. Шипіциной та ін. Ефективність соціальних дій у вихованні досліджується в роботах таких вчених, як М. Алемаськін, А. Асмолов, В. Ащепков, А. Беляєв, А. Бодальов, В. Бочарова, Б. Бітінас, Л. Буєва, Ю. Лобейко, А. Мудрик, Л. Новікова, В. Семенова, Д. Фельдштейн, А. Харчев, В. Шаповалов, В. Ядов та ін.

Проблеми соціально-педагогічної підтримки процесів виховання і формування особистості дитини, у тому числі дітей-сиріт розкриті в дослідженнях О. Газмана, А. Гордєєвой, В. Морозова, Л. Оліференко, Л. Сидорової та ін.

Аналіз вивченої літератури підтверджує, що проблеми сирітства недостатньо вивчена. Таким чином, у зв'язку з цим був зумовлений вибір теми статті, метою якої є розкрити поняття соціального сирітства в соціально-педагогічній науці.

Сирітство – одна з тих проблем, які украй гостро стоять перед нашим суспільством. Проблема розповсюдження сирітства є сьогодні проблемою, характерною для багатьох країн. По всьому світу таких дітей називають по-різному – «відмовні діти», «казенні немовлята», «народжені, щоб бути покинутими», «вічні новонароджені» [1].

Реальну картину сирітства в Україні визначити складно. Останніми роками в Україні спостерігається зростання числа дітей, що залишилися без піклування батьків. Їх загальна кількість щорічно збільшується приблизно на 20 тис. чол. [2]

Сирітство як чинник руйнує емоційні зв'язки дитини з навколишнім соціальним середовищем, з світом дорослих і однолітків і викликає глибокі повторні порушення фізичного, психологічного і соціального розвитку.

Система соціально-педагогічної підтримки дитинства передбачає створення спеціальних соціально-педагогічних установ для дітей, що залишилися без піклування батьків.

Потреба в таких установах обумовлена тим, що з'явилися численні категорії дітей «групи ризику», проблеми яких не вирішують типові освітні установи: діти, що залишилися без піклування батьків; діти, що не мають житла і прописки; діти-біженці; діти з неблагополучних сімей, що зазнають насильство; діти, що знаходяться в кризовій ситуації в сім'ї або суспільстві та ін. Це діти, права яких порушені, і перш за все, право на рівень життя, необхідний для їх повноцінного розвитку.

Стрімке зростання соціального сирітства в Україні продовжується. Діти, які позбавлені права жити і виховуватися в сім'ї, згідно закону знаходяться під опікою і піклуванням держави, її

захистом, що повинно гарантувати наявність умов як для нормального розвитку дитини, так і для спеціальної реабілітаційної роботи по усуненню дефектів в стані її здоров'я. Втрачаючи право мати сімейне оточення, дитина автоматично втрачає можливість не тільки реалізувати інші свої права, але і головним чином реалізувати їх в об'ємі, необхідному для її найкращого розвитку [1; 3; 4].

На сьогоднішній день умови утримання дітей в більшості установ викликають серйозну заклопотаність громадськості. Пошук більш ефективних форм соціального виховання дітей-сиріт відноситься до загальнонаціональних задач.

Велика кількість дітей стало покидати сім'ї і виховні установи через погане ставлення і утримання. Одна частина з бездоглядних дітей продовжувала підтримувати обмежені контакти з сім'єю, інші діти стали соціальними сиротами. 90 % дітей-сиріт – це соціальні сироти [3].

На сучасному етапі широко використовуються в теоретичних дослідженнях два поняття: 1) «сирота (сирітство)»; 2) «соціальна сирота (соціальне сирітство)».

Але оскільки саме поняття «сирітство» багатоаспектне, його можна розглядати виходячи з різних наукових підходів. Зокрема, Тлумачний словник дає наступне визначення: «Сирота – дитина, у якої помер один або обидва батьки. Сирітство – стан сироти: самотність» [5, с. 708].

На думку Л. Оліференко, Т. Шульги, *соціальні сироти* – це особлива соціально-демографічна група дітей від 0 до 18 років, що позбавленні піклування батьків з соціально-економічних, а також морально-етичних причин; це діти, які мають батьків, які позбавлені батьківських прав, страждаючих важкими захворюваннями, у тому числі і психічними, унаслідок алкоголізму, наркоманії і т.п.; що відмовилися від своїх дітей.

Соціальне сирітство, як указує Е. Рибінський, «усунення або неучасть великого кола осіб у виконанні ними батьківських обов'язків (спотворення батьківської поведінки)» [6].

За даними того ж автора, більше 50% дітей, що перебувають в будинку дитини із соціальних причин: позбавлення батьківських прав, погані матеріальні і житлові умови, позашлюбне положення жінки, знаходження батьків в ув'язненні. За даними досліджень, в 96% сімей, позбавлених батьківських прав, батько або мати, а частіше обидва – алкоголіки [7].

Алкоголізм як і раніше залишається провідною причиною примусового сирітства. Особливу групу складають відмовні діти. Найпоширеніші причини відмови від дитини – його важка хвороба (60%), а також скрутні матеріальні і побутові умови сім'ї (близько 20%).

Таким чином, частіше за все відмова батьків викликана необхідністю влаштування важко хворої дитини на повне державне піклування [6].

До причин соціального сирітства також відносяться: різке погіршення матеріального становища населення, його соціально-економічне розшарування, міжнаціональні конфлікти, поява біженців, урбанізація, кризовий стан систем освіти і виховання. Всі ці чинники характерні для багатьох країн і руйнівно впливають на сім'ю, внаслідок чого знижується рівень народжуваності, збільшується число неповних сімей, з'являються діти-бомжі, діти-ізгої.

Проаналізувавши літературу можна виділити загальні характеристики поняття сирітство.

Діти-сироти – це особи, у яких померли обидва батьки.

Соціальна сирота – це дитина, яка має біологічних батьків, але вони із якихось причин не займаються вихованням дитини і не піклуються про неї. В цьому випадку турботу бере на себе держава і суспільство.

Таким чином, до категорії *дітей, що залишилися без піклування батьків*, відносяться діти, у яких батьки: померли; позбавлені батьківських прав; обмежені в батьківських правах; визнані безвісті зниклими; недієздатні; відбувають покарання в місцях позбавлення волі; ухиляються від виховання дітей.

Л. Шипіцина, О. Казакова в своїх роботах звертають увагу на те, що найдраматичніший результат сирітства – це пряма шкода здоров'ю, психічному і соціальному розвитку дитини, що позбавлені піклування батьків. До 60% контингенту будинків дитини складають діти з важкою хронічною патологією, переважно центральної нервової системи. Майже 55% відстають у фізичному розвитку. Лише 4,7% дітей характеризуються як практично здорові. Крім наслідків органічної поразки мозку, у 30% наголошується хронічні захворювання [4].

Але найважчий слід соціальне сирітство залишає в психічному житті дитини. У відірваної від батьків і поміщеної в умови інтернату дитини знижується загальний психічний тонус, порушуються процеси саморегуляції, домінує знижений настрій.

У більшості дітей розвиваються відчуття тривоги і невпевненості в собі, зникає зацікавленість до навколишнього. Погіршуються емоційно-пізнавальна взаємодія і, як результат, гальмується інтелектуальний розвиток. Чим раніше дитина відривається від батьківської сім'ї, чим довше вона знаходиться в установі, тим більш виразна деформації психічного розвитку.

Дітям-сиротам і соціальним сиротам властивий інфантілізм, сповільнене самовизначення, незнання і неприйняття самої себе як особистості, нездатність до свідомого вибору своєї долі і, як наслідок,

утриманство, нерозуміння матеріальної сторони життя, питань власності, труднощі в спілкуванні там, де це спілкування довільне, де потрібне вміння будувати відносини, перевантаженість негативним досвідом, негативними цінностями і зразками поведінки.

Здавалося б, ураховуючи особливості дитячої установи, де діти мимоволі знаходяться в ситуації постійного контакту з дорослими і однолітками, було б слід чекати ефективного формування навичок спілкування, вміння вирішувати колективні задачі, знаходити вихід з конфліктів. Існує думка, що це дійсно характеризує спілкування в школі-інтернаті. Проте, вихованці інтернату менш успішні у вирішенні конфліктів у спілкуванні з дорослими і однолітками, ніж нормальні діти, що вчаться в звичайній школі. Впадають в очі агресивність, прагнення звинуватити оточуючих, невміння і небажання визнати свою вину, тобто, по суті, домінування захисних форм поведінки в конфліктних ситуаціях і відповідно нездатність конструктивно вирішити конфлікт.

Для розуміння причин виникнення описаних особливостей поведінки у вихованців школи-інтернату недостатньо вказівки лише на вузькість, обмеженість їх контактів з дорослими, з одного боку, і високу інтенсивність контактів з однолітками – з іншого, як простих кількісних характеристик; необхідний глибокий якісний аналіз специфіки спілкування дітей з дорослими і однолітками в умовах дитячої установи.

Важливо ураховувати, що в дитячій установі дитина постійно спілкується з однією і тією ж групою однолітків, причому вона сама не владна, віддати перевагу якій-небудь іншій групі, як це здатний зробити будь-який інший учень звичайної школи. Приналежність до певної групи однолітків стає як би безумовною. Це веде до того, що відносини між однолітками складаються не як приятельські, дружні, а по типу родинних – як між братами і сестрами.

Таку безумовність в спілкуванні з однолітками в дитячій установі можна, з одного боку, розглядати як позитивний чинник, сприяючий емоційній стабільності, захищеності, коли група однолітків виступає певним аналогом сім'ї. З другого боку, не можна не побачити і помітних витрат – подібні контакти не сприяють розвитку навичок спілкування з однолітками, вміння налагодити рівноправні відносини з незнайомою дитиною, адекватно оцінити свої якості, необхідні для виборчого, дружнього спілкування.

Сферу спілкування з дорослими дітьми, що виховуються зовні сім'ї, характеризує, особлива напруженість, стриманість, агресивність. Проблеми психологічного характеру частіше визначається недоліком батьківської ласки і любові, ранньої депривацією неформального спілкування з дорослими. Цей факт, як відомо, накладає відбиток на весь

подальший період формування особистості. Недорозвиток унаслідок такої депривації механізмів ідентифікації стає причиною емоційної холодності, агресивності і в той же час підвищеної уразливості вихованця дитячого будинку. У частини вихованців є психологічні проблеми протилежного плану – коли після емоційного теплого сімейного дитинства вони опиняються в державній установі. Такі діти постійно переживають стан фрустрації і схильні до невротичних зривів.

Проблеми педагогічного характеру найбільш часто пов'язані з соціально-педагогічною занедбаністю дітей-сиріт, що поступають в дитячий будинок, з девіантною поведінкою до надходження в дитячий будинок і в перші місяці після надходження, вона спостерігається у 70% дітей і підлітків. Разом з психопатологічними виявами майже у половини вихованців, що поступають, виявляється загальний психологічний недорозвиток, що гальмує реабілітаційний процес.

Сьогодні враховуються конкретні інтереси, потреби і бажання дітей. Почалася перебудова життя інтернатних закладів шляхом створення дитячих будинків сімейного типу; збільшенням витрат на утримання вихованців, створюються суспільні об'єднання, які допомагають дітям-сиротам. Почався процес реформування інтернатних закладів. В цілях забезпечення фізичного, психічного і соціального розвитку дітей був змінений віковий ценз їх перебування в дитячих будинках – від 1,5 до 18 років. Стали створюватися умови для мешкання дітей, які зберігають родинні зв'язки, невеликими групами, що полегшує їх соціальну адаптацію [8].

Сучасне сирітство як соціальна проблема повинна розглядатися комплексно на медико-психолого-педагогічному рівні, тобто певною мірою стати об'єктом міждисциплінарного дослідження.

Як показав аналіз педагогічного досвіду, все більше визнання одержує індивідуальне ведення дитини в установі, забезпечення її можливостей вийти в самостійне життя упевненою в своєму майбутньому; це відноситься до організації життя дитини в установі з урахуванням її особливостей. Керівники прагнуть зробити працю в установах не тільки розвиваючою і повчальною, але і вибрати такі її види, які дозволяють дітям забезпечити себе, бути конкурентоздатними на ринку праці [2].

Значна частина випадків відмов від дітей пов'язана не стільки з соціальними потребами або з глибокою етичною деградацією жінки, стільки з тимчасовими особистісними, соціально-психологічними і матеріальними кризами.

Також патогенним чинником, який виявляється у дітей-сиріт більш старшого віку, є комплекс соціальних, педагогічних і

психологічних вад в колишніх батьківських сім'ях. Серед форм неправильного виховання типові для соціального сирітства: бездоглядність і гіпопіклування. Більшість сімей, де діти позбавлені піклування батьків, характеризуються волаючим соціальним неблагополуччям: низький матеріальний рівень, незадовільне харчування, пияцтво батьків, аморальний спосіб їх життя, скандали і бійки в сім'ї, а також мешкання з психічно хворими родичами. Гостро в таких сім'ях стоїть проблема жорстокого поводження з дітьми (фізичне, сексуальне, емоційне насильство) [9].

Діти з цих сімей позбавлені батьківської любові, недоїдають, не відвідують дитячі колективи, піддаються катуванням, що призводить до втечі з дому.

Г. Красницка вважає, що в структурі цінностей дітей-сиріт сім'я залишається непорушною. При цьому бажання мати близьких, потреба в сім'ї і створення ідеалу сім'ї у дітей-сиріт виражається гостріше, ніж у дітей, що виховуються в нормальних умовах.

В контексті вивчення причин соціально-емоційних порушень в даний час з'явилися численні поняття, такі, як, «материнська депривація», «соціальна депривація», «емоційна депривація», «психічна депривація» та ін. Визначити поняття «материнська депривація» досить складно, оскільки воно узагальнює цілий ряд різних явищ. Це і виховання дитини в дитячих установах, і недостатня турбота матері про дитину, і тимчасовий відрив дитини від матері, пов'язаний з хворобою, і, нарешті, недолік або втрата любові і прихильності дитини до певної людини, виступаючої для неї в ролі матері [10].

Відрив дитини від батьків сприяє розвитку так званих деприваційних психічних розладів, які тим важче, чим раніше дитина відірвана від матері і чим довше впливає на неї чинник цього відриву. В ранньому дитинстві депривація призводить до характерних порушень раннього розвитку (відставання в загальному і мовному розвитку, недостатній розвиток тонкої моторики і міміки). Ці характеристики в основному відносяться до соціального сирітства.

Ізоляція немовляти від матері звичайно призводить до важких наслідків для інтелектуального розвитку і формування особистісних функцій, які не піддаються виправленню.

Групою дослідників під керівництвом К. Рубіна проводилося вивчення ранніх форм соціальної ізоляції дітей, механізмів її виникнення і зв'язок з подальшим соціально-емоційним розвитком [11].

На думку вчених прихильність до дорослої людини є біологічною необхідністю і початковою психологічною умовою для розвитку

дитини. Значущим дорослим для немовляти при становленні первинного міжособистісного зв'язку є мати [12].

До сирітських установ з сімей звичайно поступають діти, які вже давно позбавлені батьківського тепла.

Припинення тривалої депривації в ранньому дитинстві призводить до очевидної нормалізації, але лише в зовнішній поведінці і в загальних інтелектуальних функціях, проте розвиток мови може бути затриманий, навіть якщо депривація була припинена до 12-місячного віку. В цілому, як показують дослідження, чим раніше немовля (до року) позбавлять від депривації, тим ліпшим буде його подальший розвиток [1].

Не дивлячись на серйозні емоційні складнощі, які може викликати тривале перебування в дитячому будинку, потрібно відзначити, що на короткий термін передача в дитячий будинок може вважатися прийнятним рішенням, зокрема, якщо дитина потребує особливого догляду, який в конкретному випадку можна забезпечити лише там. Тому передача в дитячий будинок повинна значитися серед альтернативних рішень для знедоленої дитини, але її варто розглядати лише як тимчасову міру перед поверненням в сім'ю або усиновленням.

Травматичним для дитини-сироти може виявитися і будь-яка інша зміна звичного соціального оточення. Навіть усиновлення, передача в опікунську або прийомну сім'ю викликають низку дезадаптивних реакцій.

Не менше важким випробуванням піддається психіка дитини при переведенні із звичної установи в іншу, особливо якщо це пов'язано з відривом від братів і сестер.

В особливо важкому становищі опиняються діти-сироти з відставанням в психічному розвитку, які не забезпечені необхідною медико-психологічною допомогою: вони повністю знаходяться у владі адміністрації спеціальних установ і медико-педагогічних комісій.

Основні причини усиновлення і взяття під опіку дітей в нашій країні є наступні: неможливість мати дитину по медичних свідченнях; небажання мати власну дитину із соціальних причин; смерть або невиліковна хвороба батьків дитини, що є близькими родичами піклувальника або опікуна; позбавлення батьківських прав батьків дитини.

За словами фахівців, в кожному з цих випадків необхідна робота з прийомними батьками ще до того, як в їх будинку з'явиться дитина. Труднощі, з якими стикаються ці сім'ї, не тільки матеріальні, але й психологічні. Передача усиротілої дитини в прийомну сім'ю ставить перед ними ряд соціальних, психологічних, емоційних і педагогічних бар'єрів. Адаптація навіть здорової дитини в новій сім'ї вимагає часу. Спочатку у неї можливі гострі невротичні і поведінкові порушення. На

певному етапі можуть виявитися несумісність темпераментів, рис характеру, звичок, проблеми з пам'яттю, нерозвиненість уяви, вузькість кругозору і знань про навколишній світ, відставання в пізнавальній сфері.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що:

- сирітство – соціальне явище, що збільшується і росте з кожним днем;
- дітям цієї категорії потрібна кваліфікована допомога соціальних педагогів, медиків, психологів та інших фахівців в подоланні і компенсації їх фізичних і психічних недоліків у розвитку, а також в соціальній підтримці;
- подолання цих труднощів можливе через систему профілактичних заходів, направлених на корекцію, компенсацію, соціальну реабілітацію і адаптацію вихованців дитячого будинку.

Список використаної літератури

1. Куган Б. А. Социально-психологические требования к воспитанникам и воспитателям детских домов / Б. А. Куган. – Курган : «Исеть», 1997. – 237 с. **2. Дементьева И. Ф.** Социальная адаптация детей-сирот : проблемы и перспективы в условиях рынка / И. Ф. Дементьева // Социологические исследования. – 1992. – №10. – С. 62 – 70. **3. Довіра і надія** (наук.-метод. бюлетень) / Під ред. О. К. Шатохіна. – К. : АКАДЕМПРЕМ, 1998. – 40 с. **4. Социальная педагогика : курс лекций** / Под общ. ред. М. А. Галагузова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 415 с. **5. Социально-педагогическая** поддержка детей группы риска : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Л. Олиференко, Т. Шульга, И. Дементьева. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 256 с. **6. Горбунова О.** Детдомовский ребенок и учитель: аспекты взаимоотношений / О. Горбунова // Социальная педагогика. – 2003. – № 2. – С. 18 – 24. **7. Социальная педагогика.** – 3-е изд. / Ю. В. Василькова, Т. А. Василькова. – М. : Академия, 2003. – 287 с. **8. Про** організацію виконання Указу Президента України «Про затвердження Заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків»: Наказ Міністерства освіти України № 421 від 25.11.97 р. // Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1998. – № 6 (березень). **8. Горбушин А. Е.** Преодоление социально-психологической отчужденности воспитанников школ-интернатов / А. Е. Горбушин. – М. : Педагогика, 1993. – 176 с. **9. Преодоление** трудностей социализации детей-сирот : [учеб. пособие / ред. Л. В. Байбородова]. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 1997. – 196 с. **10. Бреева Е. Б.** Социальное сиротство. Опыт социологического

обследования / Е. Б. Бреева // Социс. – 2004. – № 4. – С. 44 – 50.
11. Проблемы социального сиротства: причины, предупреждение, пути решения / Под ред. В. Г. Боровик, С. Н. Калашниковой. – Белгород, 2002. – 91 с. **12. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы** / Под ред. Л. М. Шипицыной. – СПб : Питер, 2000. – 216 с.

Блонська О. Ю. Проблема сирітства в соціально-педагогічній науці

У статті розкривається поняття «сирітство» та «соціальне сирітство»; охарактеризовані фізичні і психічні недоліки у розвитку соціальних сиріт.

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, діти позбавлені батьківського піклування.

Блонская О. Ю. Проблема сиротства в социально-педагогической науке

В статье раскрывается понятие «сиротство» и «социальное сиротство»; охарактеризованы физические и психические недостатки в развитии социальных сирот.

Ключевые слова: сиротство, социальное сиротство, дети, лишённые родительской заботы.

Blonskaya O. Y. Problem of orphanhood in the socio-pedagogical science

The article reveals the concept of "abandonment" and "social orphanhood"; characterized physical and mental deficiencies in the development of social orphans.

Key words: orphans, social orphans, children deprived of parental care.

УДК 37.013.42:[37.018.3:316.362]

К. С. Мілютіна

**ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ
ЯК СОЦІАЛЬНО ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

В останні десять років в Україні в два рази збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що є

віддзеркаленням економічної, політичної й соціальної нестабільності країни. За офіційними даними сьогодні в Україні більше 100 тисяч дітей позбавлені батьківського піклування та виховуються у школах-інтернатах, дитячих притулках тощо. А за неофіційними даними безпритульних дітей, жебраків, дітей, що відносяться до «груп ризику», сиріт, дітей із соціально неблагополучних сімей близько мільйона. Щороку понад шість тисяч осіб позбавляють батьківських прав. Тому допомога дітям-сиротам та дітям, які позбавлені батьківського піклування, є актуальним завданням сьогодні.

Турбота про дітей, забезпечення їх добробуту, безпеки – одне із найбільш важливих завдань суспільства, яке дбає про своє майбутнє, адже діти – гарант самозбереження нації та її розвитку. Ратифікувавши в 1991 році Конвенцію ООН про права дитини, Україна зобов'язалася втілити її основні принципи і вимоги в норми життя дітей і суспільства, спрямовані на захист і гарантування прав та інтересів дитини.

Проблема соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, досліджувалася багатьма вченими. Так, термінологічні поняття, що стосуються питань сирітства, розкрито в дослідженнях Л. Волинець, І. Іванової, В. Оржеховської та ін.; технології здійснення соціально-педагогічного супроводу ДБСТ розглянуто Н. Комаровою, І. Пеша; наукові розробки І. Дубрової, А. Прихожан, В. Толстих присвячені проблемам вихованців інтернатних закладів тощо.

Актуальність теми обумовлена перш за все тим, що останнім часом в Україні зростає чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Несприятливі демографічні тенденції, деформація шлюбно-родинних процесів, криза інституту сім'ї, економічна нестабільність, безробіття, трудова міграція, соціальна незахищеність, збільшення кількості соціально-неблагополучних сімей, які не спроможні виконувати свої функції утримання та виховання дітей через алкоголізм, наркоманію, насильство в сім'ї – основні проблеми, які породжують соціальне сирітство.

Виходячи із вище зазначеного, мета статті полягає у розкритті діяльності дитячих будинків сімейного типу як соціально-педагогічної проблеми.

У відповідності до ст. 52 Конституції України, утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Це визначає соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як одне із пріоритетних завдань державної соціальної політики. Поряд з тим Україна як

демократична держава визначає першочерговим право кожної дитини на виховання в сім'ї.

У процесі реалізації даного права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чинне місце займає дитячий будинок сімейного типу (далі ДБСТ) як окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

На теоретичному рівні дослідження ДБСТ носять складний, інтегрований, багатоаспектний характер і активно реалізовується за такими основними підходами:

- історико-педагогічний – здійснення історико-педагогічного аналізу процесу становлення і розвитку ДБСТ як сімейної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- юридичний – вивчення нормативно-правових засад функціонування ДБСТ;
- соціально-педагогічний – визначення та розгляд умов, чинників, принципів, особливостей функціонування ДБСТ [2].

І. Ченбай на основі теоретичних узагальнень архівних даних, вивчення наукової літератури та статистичних даних, цілісно висвітлює історичний шлях становлення і розвитку в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому разі і ДБСТ [3].

Авторка порушує дискусію щодо визначення статусу ДБСТ. В результаті своїх досліджень вчена дійшла висновку, що ДБСТ має особливий статус, в якому поєднуються функції сім'ї та закладу, хоча він не є а ні тим, а ні іншим у чистому вигляді.

У дослідженні Ю. Ілляшенко зосереджується увага на проблемах соціально-правової захищеності дітей в Україні періоду розбудови громадянського суспільства (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.), зокрема, дотримання прав таких найбільш уразливих соціальних категорій: дітей-сиріт, дітей, що залишилися без батьківського піклування, дітей з функціональними обмеженнями, бездоглядних та безпритульних дітей. В своїй роботі авторка розглядає також питання функціонування ДБСТ як форми опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні у 90-х роках ХХ ст. [4].

Достатньо активно сьогодні вченими розбудовується правовий підхід до дослідження ДБСТ в системі наукового знання. В. Москалюк досліджує цивільно-правові засади діяльності ДБСТ. Також вчена доводить, що ДБСТ притаманні особливості як сімейної, так і інтернатної форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених

батьківського піклування і відносить ДБСТ до сімейної форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування [5].

Ю. Черновалюк у дисертації «Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу» особливий акцент робить на обґрунтуванні можливості реалізації права фізичної особи на сім'ю шляхом створення та функціонування ДБСТ, а також на дослідженні механізму його реалізації. Створення та функціонування ДБСТ є способом реалізації права на сім'ю як вихованців, так і батьків-вихователів ДБСТ. Так, ДБСТ реалізовує право дитини, яка втратила сім'ю, жити, зростати в сім'ї та мати все необхідне для повноцінного розвитку особистості. Створення ж батьками-вихователями ДБСТ є одним зі способів реалізації їх права на сім'ю. Адже кожна фізична особа має право на вільний вибір форми організації свого сімейного життя та способу реалізації права на сім'ю [6].

У своєму дослідженні Ю. Черновалюк, не погоджуючись з думкою В. Москалюк, зазначає, що ДБСТ за своєю суттю та функціями може бути визнаний багатодітною сім'єю, а не сімейною формою влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

І. Пеша зазначає, що ДБСТ є багатодітною сім'єю, в якій окрім рідних виховуються і діти-вихованці. Дослідниця розглядає процес становлення особистості дитини, позбавленої батьківського піклування, враховуючи функції ДБСТ як соціального і соціалізуючого інституту. Він виконує соціальні функції, притаманні кожній сім'ї: економічна, виховна, рекреативна, комунікативна, регулятивна, феліцитологічна [7]. Дослідниця доводить, що економічні засади функціонування ДБСТ визначаються отриманням батьками-вихователями державного фінансування на утримання дітей-вихованців. Водночас, як батьки великої родини, батьки-вихователі самотужки повинні вирішувати виробничі й економічні питання. Вчена визначає постійний і різнобічний характер виховного впливу на дитину в сімейному оточенні ДБСТ, з врахуванням батьками-вихователями індивідуальних особливостей розвитку та рис характеру вихованців, їх потреб і уподобань. Рекреативна функція ДБСТ полягає в моральній і психологічній підтримці дитини-вихованця як з боку батьків, так із боку інших членів родини та виступає компенсаційним чинником різноманітних психічних стресів, яких зазнала дитяча особистість. Також, І. Пеша визначає особливості комунікативної системи стосунків між членами ДБСТ, порівняно з біологічною сім'єю. Вони полягають в тому, що почуття любові і довіри, які є природними між біологічними батьками і дитиною, між батьками-вихователями і дітьми-вихованцями є набутими та формуються під впливом посиленого бажання дорослих

допомогти дитині та прагнення дитини знайти сім'ю. Регулятивна функція ДБСТ пов'язана з регулюванням взаємин у родині: дитина, яка була позбавлена сімейного оточення, сприймаючи родинні стосунки, набуває соціального досвіду, розширює межі спілкування, сприймає і засвоює громадянські обов'язки і права. Феліцитологічна (феліцита у перекладі означає щастя) функція задовольняє потребу дитини, позбавленої батьківського піклування, у плані емоційної підтримки, любові, відчуття захищеності, потрібності, створення умов для її щасливого життя [7].

Ж. Петрочко в рамках теоретичного узагальнення та наукового вирішення проблеми соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах особливу увагу звертає на питання соціально-педагогічного забезпечення прав дітей-вихованців ДБСТ. Дослідниця визначає пріоритетними:

- для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – вихованців інтернатних закладів, бездоглядних, безпритульних дітей – реінтеграцію у біологічну чи прийомну сім'ю/ДБСТ, ефективний взаємопідбір батьків і дітей та етапі створення ДБСТ;
- для дітей-вихованців ДБСТ – реінтеграцію у біологічну сім'ю, підготовку до самостійного життя, підвищення батьківської компетентності батьків-вихователів [8].

Отже, на даному етапі розвитку наукової думки розпочато вивчення процесу становлення і розвитку ДБСТ в історико-педагогічному ракурсі (Ю. Ілляшенко, І. Ченбай); закладені правові (В. Москалюк, Ю. Черновалюк) і соціально-педагогічні (Ж. Петрочко, І. Пеша) основи дослідження функціонування ДБСТ, проте дискусійним залишається питання щодо визначення статусу ДБСТ. Більшість дослідників, серед яких Ж. Петрочко, І. Пеша, Ю. Черновалюк, відповідно до положень задекларованих в чинному вітчизняному законодавстві визначають його як багатодітну сім'ю, а деякі вчені, такі як В. Москалюк, І. Ченбай, вважають його сімейною формою влаштування дітей-сиріт дітей, позбавлених батьківського піклування.

Список використаної літератури

1. **Сімейний** кодекс України : за станом на 17 бер. 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. в-во, 2008. – 70 с.
2. **Паламаренко Л. І.** Дослідження дитячого будинку сімейного типу в системі наукового знання. – Режим доступу: <http://intkonf.org/ponomarenko-l-i-doslidzhennya-dityachogo-budinku-simeynogo-tipu-v-sistemi-naukovogo-znannya/>
3. **Ченбай І. В.** Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. В. Ченбай. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 20 с.

4. Ілляшенко Ю. Ю. Становище дітей в Україні в період розбудови громадянського суспільства: історичний аспект (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Ю. Ю. Ілляшенко. – Черкаси, 2010. – 20 с.

5. Москалюк В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу як форма улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Ю. Москалюк. – Х., 2003. – 20 с.

6. Черновалюк Ю. Ю. Реалізація права на сім'ю шляхом створення дитячих будинків сімейного типу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю. Ю. Черновалюк. – Одеса, 2010. – 20 с.

7. Пеша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / І. В. Пеша. – К., 2000. – 20 с.

8. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05 / Ж. В. Петрочко. – К., 2011. – 582 с.

Мілютіна К. С. Діяльність дитячих будинків сімейного типу як соціально-педагогічна проблема

Дана стаття присвячена актуальній соціально-педагогічній проблемі, а саме – діяльності дитячого будинку сімейного типу. Аналізує дослідження, у яких надаються різні аспекти проблеми функціонування ДБСТ в Україні.

Ключові слова: дитячі будинки сімейного типу, влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, право дитини на виховання у сім'ї.

Милютина К. С. Деятельность детских домов семейного типа как социально-педагогическая проблема

Данная статья посвящена актуальной социально-педагогической проблеме, а именно – деятельности детского дома семейного типа. Анализирует исследования, в которых предоставляются различные аспекты проблемы функционирования ДДСТ в Украине.

Ключевые слова: детские дома семейного типа, устройства детей сирот и детей, лишенных родительской опеки, право ребенка на воспитание в семье.

Milutina K. S. Activities foster care homes as a social and educational problem

This article is devoted to the social and educational problems – namely activities foster care homes. Analyzes studies that provided various aspects of the functioning of FTH in Ukraine.

Key words: family type, placement of orphans and children deprived of parental care, the child's right to education in the family.

УДК 316.362-058.855-043.86

А. Б. Щербак

**РОЗВИТОК ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ ЯК ФОРМА
УТРИМАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

На сьогоднішній день в Україні, в умовах економічної кризи, політичної та соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації, постає проблема щодо розробки нових форм утримання та виховання дітей, які перебувають в особливо складних та дискомфортних умовах. Перш за все це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В останні десять років в нашій державі вдвічі збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними за 2012 рік в Україні нараховується 92,8 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З 92 тис. дітей у 80% є живі батьки, які відмовилися від них добровільно або були позбавлені батьківських прав. Переважна більшість цих дітей влаштовані в інтернатні заклади. Вихованці інтернатних закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистості в цілому, що підтверджено спеціальними психологічними дослідженнями. Тому постає питання щодо розвитку й удосконалення такої форми утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як прийомна сім'я.

Питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування хвилює багатьох як вітчизняних, так і

зарубіжних учених. У цьому напрямку працюють відомі науковці Г. Бевз, А. Капська, С. Мещерякова, І. Пеша, І. Трубавіна, Н. Комарова та інші. Вони досліджують питання щодо створення належних соціальних, психологічних, економічних, культурних умов для життя та розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження полягає у розгляді тенденцій розвитку прийомних сімей в Україні як форми утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У Конвенції ООН про права дитини зазначено, що дитина має рости в сімейному середовищі в атмосфері щастя, любові та розуміння. Держава створює всі умови, щоб діти, які залишилися без батьків, виховувалися в сім'ях [3, с. 31].

Однією з особливих ознак останніх двох десятиліть в Україні став розвиток прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Держава почала делегувати їм повноваження щодо забезпечення гідного розвитку та виховання дітей, які з певних причин опинилися без батьківської опіки та піклування.

Якщо станом на початок 2002 р. в Україні функціонувало тільки 102 будинки сімейного типу та 48 прийомних сімей, де виховувалося понад 1200 дітей, то починаючи з 2006 р., відбувається потужний розвиток цих закладів. Наприкінці 2010 р. у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу виховувалося понад 9 тис. дітей. Отже, впродовж 8 років кількість дітей, влаштованих у зазначені форми сімейного виховання, зросла майже у 7 разів, а кількість прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу – відповідно у 60 разів, тобто майже вп'ятеро. Ці статистичні дані свідчать не лише про потужну динаміку розвитку форм сімейного виховання дитини, але й про потребу в спеціальному навчанні прийомних батьків, успішне проходження якого є однією з вимог, зафіксованих чинним законодавством.

Наразі в Україні вже затверджено два національні стандарти програм підготовки кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі. Обидві програми базуються на кращому міжнародному досвіді. Спільним для обох програм є зміст: спрямування на знайомство із законодавчими та нормативними документами, якими регулюється діяльність сімейних форм виховання; соціально-психологічними та віковими особливостями дітей-сиріт; закономірностями й особливостями процесу їх виховання; принципами взаємодії прийомних батьків і батьків-вихователів із соціальними працівниками. Основне завдання навчання на етапі підготовки кандидатів у прийомні батьки полягає в тому, щоб допомогти усвідомити, що виховання дитини, яка

зазнала життєвих втрат, – це важка та відповідальна праця, в якій недостатньо лише одного бажання. Важливо підготувати людей до реалій прийомного виховання, враховуючи не тільки його позитивні, але й проблемні сторони [4, с. 17].

Розглянемо як закони України тлумачать терміни дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування. У ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (ст. 1) пропонується таке тлумачення даних термінів:

- дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки.
- діти, позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку із позбавленням їх батьківських прав, визнання батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також покинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [6].

У Сімейному кодексі України є ціла низка статей, що регламентують та узаконюють створення прийомних сімей.

Ст. 256 – 1. Приймна сім'я.

Приймна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ст. 256 – 2. Приймні батьки.

1. Приймні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Приймні батьки несуть відповідальність по вихованню та розвитку дітей передбачені ст. 150 Сімейного кодексу України.

3. Приймні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Ст. 256 – 3. Приймні діти.

1. Приймні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї.

2. На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини,

якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

3. Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації – до його закінчення.

4. За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї.

5. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Як ми бачимо, Сімейний кодекс України дає повне тлумачення всіх термінів, що пов'язані з утворенням прийомної сім'ї [5].

Метою створення прийомних сімей є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти оформлюються у сім'ї до досягнення 18-річного віку або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах.

Створення прийомних сімей дозволяє вирішувати питання тимчасового влаштування долі дитини, батьки якої за певних обставин (хвороба, засудження тощо) певний проміжок часу не можуть займатися вихованням. У такому випадку дитина влаштовується у прийомну сім'ю на той проміжок часу, поки родина не впорається з проблемами, які не дозволяють біологічним батькам займатися дитиною, забезпечувати необхідний рівень життя та розвитку.

Особливістю прийомної сім'ї як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування є:

1) Дитина, яка виховується в прийомній сім'ї, не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей.

2) Кандидати в прийомні батьки обов'язково проходять курс підготовки, розрахований на осмислення батьками проблем пов'язаних з приходом в сім'ю нового вихованця, опанування соціального статусу – вихователя прийомної дитини.

3) Прийомні батьки у вирішенні проблем дитини співпрацюють з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї. Соціальний працівник виступає посередником між прийомною сім'єю і державними структурами, які опікуються проблемами дітей.

4) Утримання прийомної дитини в сім'ї фінансуються державою з розрахунку витрат на утримання вихованців інтернатних закладів для дітей сиріт.

У прийомну сім'ю може бути влаштовано від однієї до чотирьох прийомних дітей. Між батьками та прийомними дітьми сімейних правовідносин не виникає. За вихованцями зберігається статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає збереження раніше призначених аліментів, пенсій. Прийомні батьки мають право використовувати ці кошти за погодженням з органами опіки та піклування тільки для спеціального лікування, придбання спеціальних інструментів для розвитку талантів дитини, спеціальних допоміжних засобів для дитини з вадами фізичного розвитку.

Прийомні батьки влаштовують дитину на власну житлову площу, ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов при оформленні прийомної сім'ї законодавством не передбачено. Однією з умов улаштування прийомної дитини є можливість виділити їй індивідуальне місце проживання в прийомній родині [1].

Аналізуючи реальну практику досліджуваної проблеми, маємо наступні результати: за даними Сватівського районного відділу у справах дітей у Сватівському районі Луганської області існує 1 дитячий будинок сімейного типу, в якому проживає 10 дітей, із них 9 дітей позбавлені батьківського піклування і 1 дитина-сирота. Також у районі є прийомні сім'ї, які взяли на виховання дітей із Сватівського дитячого будинку «Надія». Всього нараховують 5 прийомних сімей, у яких виховуються 9 дітей. Отже, як ми бачимо, ситуація не безнадійна. Люди готові зробити перший крок і взяти на виховання абсолютно чужу дитину і, навіть, не одну. Проблема у тому, що деяким потенційним батькам в умовах, що складаються у нашій державі, важко зважитися на такий серйозний крок, особливо, якщо вони вже мають власних дітей.

На сьогоднішній день в Україні гостро постає проблема утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Все більше дітей потрапляє до інтернатних установ. Але як би не намагалися вихователі цих закладів забезпечити таким дітям належне виховання та розвиток, воно все одно не зможе порівнятися з тим, що могли б дати дитині батьки, виховуючи її в сімейному колі.

Тому прийомні сім'ї є прекрасною альтернативою державним закладам для утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Держава має намагатися всіма силами сприяти створенню таких сімей, бо родина, хоч вона і прийомна, може дати дитині все те, що їй знадобиться в подальшому житті, допомогти їй адаптуватися в суспільстві.

Адже сім'я – це найважливіший інститут соціалізації підростаючих поколінь. Вона становить персональне середовище життя та розвитку дітей, підлітків та юнацтва. Саме в цьому середовищі відбувається процес засвоєння індивідом суспільних соціальних і культурних цінностей [2, с. 222].

Розвиток прийомних сімей як альтернативної форми утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є досить новим і не всебічно розвиненим напрямом. Тому в подальшому плануємо глибше вивчати питання, пов'язані з розвитком прийомних сімей та такі питання як усиновлення іноземцями дітей з України, психологічні аспекти виховання прийомних дітей, чи мають прийомні діти знати правду про свою появу у сім'ї, чи планують українські родини брати на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На нашу думку, ці питання є досить цікавими і актуальними у наш час.

Список використаної літератури

- 1. Соціальна педагогіка:** [за ред. проф. А. Й. Капської]: [Підручник]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
- 2. Соціальна педагогіка, соціальна робота /** Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик: [Навч. посібник]. – К. : «Відродження», 1997. – 392 с.
- 3. Гірман Н.** Щоб дитина адаптувалася успішно. Поради опікунам, усиновителям, вихователям / Н. Гірман // Соціальний педагог. – 2013. – №6 (78). – С. 45 – 52.
- 4. Лактіонова Г.** Навчання прийомних батьків як нова складова системи освіти дорослих / Г. Лактіонова // Соціальний педагог. – 2011. – № 11 (59). – С. 34 – 41.
- 5. Сімейний кодекс України.** – Х. : ТОВ «Одісей», 2002. – 104 с.
- 6. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».** – К. : Парламентське видання. – 2005. – 56 с.

Щербак А. Б. Розвиток прийомних сімей як форма утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

У даній статті розглядаються питання щодо розвитку прийомних сімей як альтернативи інтернатним закладам, питання про права та

обов'язки як прийомних батьків, так і прийомних дітей, про більш активний та продуктивний розвиток дітей у прийомних сім'ях у порівнянні з інтернатом.

Ключові слова: прийомні діти, прийомна сім'я, прийомні батьки, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

Щербак А. Б. Развитие приемных семей как формы удержания и воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки

В данной статье рассматриваются вопросы по поводу развития приемных семей как альтернативы интернатным учреждениям, вопросы о правах и обязанностях как приемных родителей, так и приемных детей, о более активном и продуктивном развитии детей в приемных семьях, по сравнению с интернатом.

Ключевые слова: приемные дети, приемная семья, приемные родители, дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки.

Scherbak A. B. Development of foster homes as forms of the contents and education of orphan children and the children deprived of parental guardianship

This article discusses issues regarding the development of foster care as an alternative to residential institutions, issues of rights and responsibilities as foster parents and foster children, a more active and productive development of children in foster care compared with a boarding.

Key words: adopted children, foster home, adoptive parents, orphan children, the children deprived of parental guardianship.

ІННОВАЦІЇ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

УДК 37:1”652”-051

В. В. Маркеева

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ АНТИЧНЫХ ФИЛОСОФОВ

Проблема исследования педагогических идей античных философов носит актуальный характер в современных условиях. Актуальность обусловлена тем, что значительная часть современной мировой цивилизации прямо или косвенно являются продуктом древнегреческой культуры, важнейшей частью которой является философия.

Вопросам исследования посвящено множество работ. В основном материал, изложенный в учебной литературе, носит общий характер, а в многочисленных монографиях по данной тематике рассмотрены более узкие вопросы проблемы.

Целью исследования является изучение биографии и основных идей античных философов. В рамках достижения поставленной цели автором были поставлены и решены следующие задачи: 1) изучить биографию античных философов; 2) осветить педагогические идеи античных философов в современных условиях.

В статье изложены основные педагогические идеи античных мыслителей. Особое внимание уделяется идеям античных мыслителей об образовании и воспитании.

Педагогика развивалась как часть единой тогда науки – философии и занимала видное место в учениях античных мыслителей.

Одним из первых античных мыслителей был **Сократ** (469 – 399 до нашей эры). Сам Сократ ничего не написал, поэтому о его взглядах мы можем судить только на основании их отражений в сочинениях других греческих философов (главным образом в книгах его гениального ученика Платона). Центр тяжести философских *размышлений* Сократа заключался в стремлении твердо обосновать этические понятия (добродетели, справедливости, честности и т.д.). К возможности разрешить метафизические вопросы о начале и сущности мироздания он относился скептически. Характерной особенностью философского исследования Сократа был его метод, заключавшийся в том, что, развивая свои взгляды в устной беседе, он не излагал их систематически, а ставил вопросы своим собеседникам, пробуждая в них активную работу мысли и получая правильный вывод в результате цепи положений и возражений.

Сократ был присужден к смертной казни афинскими судьями за неверие в отечественных богов и введение новых божеств. За новое божество был сочтен тот «демон», о котором часто говорил Сократ, разумея под ним внутренний голос совести, предостерегающий человека от дурных поступков. Несмотря на свое демократическое происхождение (сын бедного ремесленника-ваятеля), он был идеологом консервативной земельной аристократии, что отразилось в его философских и педагогических воззрениях. Он считал, что строение мира, физическая природа вещей непознаваемы, что люди могут познать только себя самих, что существуют всеобщие и неизменные нравственные понятия. Целью воспитания, по мнению Сократа, должно быть не изучение природы вещей, а познание самого себя, совершенствование нравственности. Сократ – философ-трибун, вел беседы по вопросам нравственности на площадях и в других общественных местах, побуждал своих слушателей путем вопросов и ответов отыскивать «истину» самим, не давая им готовых положений, выводов. Этот метод был назван сократическим, откуда позднее развилась сократическая беседа методом наводящих вопросов [3, с. 18 – 19].

Платон – ученик Сократа родился в 427 году до н.э. на острове Эгина. По происхождению Платон принадлежал к весьма знатному афинскому роду. Старинная, царского происхождения семья философа имела прочные аристократические традиции. В юности будущий философ получил всестороннее воспитание, которое соответствовало представлениям классической античности о современном, идеальном человеке. Он брал уроки у лучших учителей. Чтению и письму Платон обучался у грамматиста Дионисия, музыке – у Драконта, ученика знаменитого Дамона, а гимнастике – у борца Аристокла. Считают, что этот выдающийся борец дал своему ученику Аристоклу имя Платона, то ли за его широкую грудь и мощное сложение, то ли за широкий лоб (греч. *platys* – широкий, широкоплечий, *platos* – ширина). Так исчез Аристокл – сын Аристокла и появился Платон. Занятия борьбой были настолько успешными, что юноша принял участие в традиционных играх на Истме и даже получил там награду. В молодые годы Платон увлекался живописью, сочинял изящные эпиграммы, трагедии. Особенно он любил комиков Аристофана и Софокла, что дало повод ему самому сочинять комедии, учась у своих любимцев правдивому изображению действующих лиц.

Значительное влияние на его поэтические занятия оказало творчество знаменитого комедиографа из Сицилии пифагорейца Эпихарма (4-5 вв. до н. э). Сохранилось 25 эпиграмм, приписываемых Платону. Однажды молодой Платон стал свидетелем одной из уличных

бесед Сократа. Под сильным впечатлением от этой встречи он отказался от прежних занятий, сжёг свои поэтические произведения, примкнул к Сократу и стал одним из его «ревностных слушателей» и учеников. Встреча с Сократом произошла в 408 году до н.э. Платону тогда было 20 лет. С этого времени и вплоть до казни учителя 399 году до н.э. Платон находился в числе его «постоянных собеседников и преданных друзей». После смерти Сократа уехал в Мегару. По преданию, посетил Кирену и Египет. В 389 году отправился в Южную Италию и Сицилию, где общался с пифагорейцами. В Афинах Платон основал собственную школу – Академию платоновскую. В 361 году вновь посетил Сицилию по приглашению правителя Сиракуз Дионисия Младшего, но эта поездка, как и предыдущие попытки вступить в контакт с властью имущими, окончилась полным крахом. Остальную часть жизни Платон провёл в Афинах, много писал, читал лекции. Почти все сочинения Платона написаны в форме диалогов (беседу в большей части ведёт Сократ), язык и композиция которых отличаются высокими художественными достоинствами.

Воспитание, по мнению Платона, обозначает воздействие взрослых на детей, формирование в детях нравственность и добродетели. В понятие «учение» он включал приобретение знаний посредством изучения наук, а главное свойство науки, по Платону, состоит в том, что она «будит» душу пользоваться мышлением для истины. Платон считал, что внутренней основой воспитания маленьких, детей являются эмоции. Он утверждал, что первые детские ощущения – это наслаждение и страдание и что они окрашивают детские представления о добродетели и благе. Особое значение как средству воспитания он придавал играм, а также чтению и рассказыванию детям литературных произведений, мифов. При этом он считал необходимым установить законодательно, что именно нужно читать и рассказывать маленьким детям. Платон также требовал, чтобы взрослые следили за детскими играми: дети должны строго выполнять правила игры, не вносить в них каких-либо новшеств; иначе, приучившись к этому в игре, они захотят внести изменения и в законы рабовладельческого государства, а этого допустить нельзя. Платон считал в то же время, что все науки надо преподавать детям не насильно, играючи так как свободный человек никакой науке не должен учиться рабски. Большое место в воспитании он отводил песням и танцам [1, с. 20 – 21].

В «Государстве» Платон выдвинул идею общественного воспитания детей с самого младшего возраста и предложил определенную систему ее организации. С 3 до 6 лет всех детей всех жителей города или поселка нужно собирать в особых местах для игр.

При этом, специально назначенные стражами закона, женщины должны следить за порядком и руководить играми. С 6 до 12 лет дети в государственной школе учатся читать, писать, считать, а также петь и играть на музыкальных инструментах. С 12 до 16 лет они посещают палестру, где главное внимание уделяется разностороннему физическому воспитанию. С 16 лет юноши изучают арифметику, геометрию, астрономию, преимущественно с практическими целями (предвоенная подготовка). С 18 до 20 лет они в эфебии получают специальную военно-физическую подготовку. На этом этапе заканчивается образование тех, кто по своим возможностям должен остаться в разряде воинов, ремесленников, земледельцев и купцов. Только лица, у которых разумная часть души, до 30 лет изучают философию, развивают отвлеченное мышление, изучая в этих целях геометрию, арифметику, астрономию, теорию музыки, и готовятся к государственной деятельности. Выделившиеся в этой группе самые сильные в интеллектуальном отношении, продолжают свои занятия и, овладев философией, становятся правителями государства.

Воспитание женщин, считал Платон, должно быть таким, как было в Спарте. Дети рабов к образованию не допускаются. Как видим, Платон заботился, прежде всего, о правильном, с его точки зрения, воспитании и образовании детей рабовладельцев и свободных граждан. Воспитание должно подготовить их к выполнению определенных социальных функций и к управлению государством [2].

Необходимо отметить, что Платон впервые рассматривал вопросы воспитания маленьких детей в системе, что было очень важно для дальнейшего развития теории дошкольного воспитания. Личность учителя у Платона является ключевой в процессе воспитания. Платон считал, что личный пример наставника является важнейшим педагогическим средством. Естественно, что основу взаимоотношений учителя и ученика составляет глубокое духовное единство. Именно духовное тяготение друг к другу выделяет современное использование понятия платоническая любовь.

Многие идеи Сократа и Платона были в дальнейшем развиты Аристотелем. Отец Аристотеля – Никомах, был врачом при дворе македонских царей. Он дал сыну хорошее домашнее образование, знание античной медицины. Именно влияние отца сказалось на интересах философа и его занятиях анатомией. В возрасте семнадцати лет, **Аристотель** отправился в Афины, где стал учеником Академии Платона. Через несколько лет Аристотель сам стал полноправным, членом содружества философов-платоников. В течение двадцати лет Аристотель трудился вместе с Платоном, но был самостоятельным и

независимо мыслящим ученым, критически относился к взглядам своего учителя. После смерти своего учителя Платона в 347 Аристотель выходит из Академии и переселяется в город Атарней (Малая Азия), которым правил ученик Платона Гермий. После смерти Гермия в 344, Аристотель жил в Митилене на острове Лесбос, а в 343 македонский царь Филипп II пригласил ученого стать учителем своего сына Александра. После того как Александр вззошел на престол, Аристотель в 335 вернулся в Афины, где основал собственную философскую школу. Местом школы стал гимнасий вблизи от храма Аполлона Ликейского, поэтому школа Аристотеля получила название Ликей. Читать лекции Аристотель любил, прогуливаясь с учениками по дорожкам сада. Так возникло еще одно название Ликейя – перипатетическая школа (от перипато – прогулка). Представители перипатетической школы помимо философии занимались и конкретными науками (историей, физикой, астрономией, географией). В 323 году, после смерти Александра Македонского (ученик Аристотеля), в Афинах начался антимакедонский мятеж. Аристотеля, как македонца, не оставили в покое. Его обвинили в религиозном непочитании, и он был вынужден покинуть Афины. Последние месяцы жизни Аристотель провел на острове Эвбея [1, с. 25 – 26].

В трудах Аристотеля отразился весь научный и духовный опыт Древней Греции, он стал эталоном мудрости, оказал неизгладимое влияние на ход развития человеческой мысли. В отличие от Платона отвергал возможность существования идей отдельно от вещей. А. создал наиболее полную теорию воспитания в античном мире. Он сторонник воспитания через семью и государство, своим уважением и любовью к семейному началу обозначил одно из важнейших направлений в социальной педагогике. С этапа семейного воспитания учил различать 3 ступени в развитии человека: жизнь физическую, инстинкт и разум. С ними следует соотносить последовательность упражнений и занятий. Наиболее системно его взгляды на воспитание изложены в трактате «Политика».

Главная задача государства – воспитание в народе добродетели; нравственное и научное образование, по Аристотелю, важнее всяких войн и завоеваний. Государство, по высказыванию Аристотеля, в целом имеет одну конечную цель – «для всех граждан нужно тождественное воспитание, и забота об этом воспитании должна быть заботой государственной, а не делом частной инициативы» [1, с. 26]. Семейное и общественное воспитание должны быть взаимосвязаны. Говоря о том, что государство должно заботиться о тождественном воспитании, Аристотель не имел в виду рабов. Взгляды Аристотеля оказали большое

влияние на развитие античной педагогики. Аристотель видел цель воспитания в гармоническом развитии всех сторон души, тесно связанных природой, но особенно важным считал развитие высших сторон – разумной и волевой. При этом он полагал необходимым следовать за природой и сочетать физическое, нравственное и умственное воспитание, а также учитывать возрастные особенности детей. Опираясь на принятое в народе деление времени соответственно лунному календарю «по седмицам», он разделил время воспитания, определив его в 21 год, на три периода: от рождения до 7 лет, с 7 до 14 и с 14 до 21 года, указал на особенности каждого возраста, определил цели, содержание и методы воспитания в каждый период. Это была первая в истории педагогической мысли возрастная периодизация. Большое внимание Аристотель уделял воспитанию в дошкольном возрасте. Утверждал, что до 7 лет дети должны воспитываться в семье. Следуя своему принципу природосообразности, Аристотель дал общую характеристику дошкольного возраста. До 7 лет, считал он, в детях преобладает растительная жизнь, поэтому надо в первую очередь развивать их организм. Главное для маленьких – питание, движение, закаливание. Дети должны заниматься подходящими их возрасту играми, им полезно слушать рассказы и сказки (неприменно одобренные властями), детей следует обучать речи. С 5 лет родители должны готовить их к школе. В 7 лет мальчики переходят в государственные школы (женщинам, считал философ, не нужно давать такого образования, как мужчинам). Аристотель подчеркивал, что школы должны быть именно государственные, а не частные, потому что воспитание граждан – забота государственная. В школах дети, прежде всего, попадают к учителям гимнастики, которые заботятся об их физическом воспитании. Кроме того, в школе дети обучаются чтению, письму, счету, рисованию и музыке. В более старшем возрасте юноши изучают литературу, историю, философию, математику, астрономию. Музыке Аристотель придавал очень большое значение как средству воспитания и эстетического и нравственного. Нравственное воспитание детей, по Аристотелю, основывается на упражнении в нравственных поступках – частом повторении желательных действий, в которых не должно быть крайностей, а наоборот, которые должны быть продуманными и умеренными. Такое уравновешенное поведение можно считать добродетельным. Заниматься нравственным воспитанием детей должны главным образом родители [1, с. 26 – 30].

Характерно, что, развивая свою педагогическую теорию, Аристотель как представитель рабовладельческой аристократии заботился в первую очередь о воспитании свободнорожденных граждан,

о процветании рабовладельческого государства. Взгляды Аристотеля оказали большое влияние на античную педагогику и последующее развитие педагогической науки.

Таким образом, античные мыслители внесли в науку много нового, оказали большое влияние на ход развития человеческой мысли. Сыграли главную роль в развитии таких наук, как философия, педагогика, история и другие. Их идеи актуальны и в современности. Методами и открытиями античных философов пользуются и сегодня: «Сократический метод», «возрастная периодизация по Аристотелю» и другие.

Список использованной литературы

- 1. Социальная педагогика:** Курс лекций: Учеб. пособие для вузов / Под. общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 416 с.
- 2. Джуринский А. Н.** История зарубежной педагогики / А. Н. Джуринский. – М. : Академия, 1998. – 217 с.
- 3. История социальной педагогики / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, А. Н. Кравченко.** – М. : Академия, 2005. – 256 с.

Маркеева В. В. Педагогічні ідеї античних філософів

У статті розглядається біографія і основні педагогічні ідеї античних мислителів. Особлива увага приділяється ідеям про освіту й виховання. Акцентується увага на тому, що античні мислителі внесли в науку багато нового, зробили великий вплив на хід розвитку людської думки, відіграли головну роль у розвитку таких наук як філософія, педагогіка, історія. Аналізується педагогічна цінність таких досягнень як: «сократичний метод», ідея суспільного виховання дітей Платона, вікова періодизація Аристотеля. Ідеї античних філософів актуальні і в сучасному суспільстві. Досягненнями античного періоду користуються і сьогодні.

Ключові слова: педагогічні ідей, філософ, виховання.

Маркеева В. В. Педагогические идеи античных философов

В статье рассматривается биография и основные педагогические идеи античных мыслителей. Особое внимание уделяется идеям об образовании и воспитании. Акцентируется внимание на том, что античные мыслители внесли в науку много нового, оказали большое влияние на ход развития человеческой мысли, сыграли главную роль в развитии таких наук как философия, педагогика, история. Анализируется педагогическая ценность таких достижений как: «сократический метод», идея общественного воспитания детей Платона,

возрастная периодизация Аристотеля. Идеи античных философов актуальны и в современном обществе. Достижениями античного периода пользуются и сегодня.

Ключевые слова: педагогические идеи, философ, воспитание.

Markeeva V. Pedagogical ideas of ancient philosophers.

The article considers the biography and pedagogical ideas of the ancient thinkers. Special attention is paid to the ideas of education and upbringing. Attention is drawn to the fact that the ancient thinkers have made a contribution to science, have made a great influence on the development of human thought, and have played a major role in the development of such sciences as philosophy, history, pedagogy. The pedagogical value of such achievements as the Socratic Method, Plato's idea of public education, age periodization of Aristotle was analyzed here. Ideas of ancient philosophers are relevant in modern society. The Ancient period achievements are used even today.

Key words: pedagogical ideas, philosopher, education.

УДК 37.091.4Макаренко

Н. В. Суркіна

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ А. С. МАКАРЕНКА

Кожна сім'я рано чи пізно стикається з труднощами, що стосуються виховання дітей. Проблеми у стосунках між дітьми та їх батьками бувають і в щасливих, і в нещасних сім'ях. Деякі з них неминучі, бо пов'язані з кризами перехідного віку у дітей, та більшість з них можна уникнути. Проблеми у відносинах батьків і дітей можуть бути зумовлені нездоровим кліматом у сім'ї. Сім'я, в якій нехтують інтересами один одного, в якій царять скандали та неповажне ставлення, розв'язуються постійні конфлікти, не може бути ідеальною для дитини. У таких сім'ях діти часто хворіють, бувають більш дратівливими й агресивними, а також вони спостерігають і наслідують погані вчинки дорослих і це має негативний вплив на подальший розвиток дитини у сім'ї. Проблеми сімейного виховання займають найважливіше місце в житті кожної людини, а їх вирішення сприятиме гармонійному розвитку підростаючого покоління.

Питаннями виховання дітей у сім'ї у 20 – 30-х роках минулого століття переймався і відомий український педагог і письменник, один із засновників радянської системи соціального виховання Антон Семенович Макаренко. У працях педагога, які залишаються актуальними й сьогодні, розглянуті важливі процеси виховання дитини у сім'ї, підкреслено велике значення становлення особистості через працю і колектив, а також розглянуті принципи і методи сімейного виховання.

Проблеми сімейної педагогіки у творчості А. С. Макаренка розглядали українські педагоги-дослідники, серед яких М. Кравченко, М. Левківський, О. Любар, О. Микитюк, М. Стельмахович, Д. Федоренко та ін. Вивченню проблематики родинного виховання в педагогічній концепції А. С. Макаренка присвячені роботи Н. Бондаренко, Л. Заворотченко, Л. Ковальчук, Т. Кравченко, Л. Крайнової, О. Мальцевої, М. Рисіної, В. Сенчуріної, А. Фролова, О. Хромової, Я. Юрків, М. Ярмаченко та ін.

Мета цієї статті: проаналізувати погляди А. С. Макаренка на проблеми виховання дітей в сім'ї, батьківський авторитет і «статеве» питання сімейної педагогіки.

Величезний внесок у вивчення сімейних відносин у педагогічному аспекті вніс А. С. Макаренко, який розробив найважливіші питання щодо сімейного виховання. Антону Семеновичу траплялося спілкуватися з багатьма батьками, допомагати їм у вирішенні сімейних проблем, якщо вони цього потребували. Саме в таких ситуаціях приходило розуміння причин і наслідків сімейного виховного неблагополуччя.

У «Книзі для батьків», найбільш відомому творі із сімейної педагогіки, Антон Семенович показує, що *сім'я є первинним колективом*, де всі являються повноправними членами зі своїми функціями та обов'язками. Розмірковуючи про структуру сім'ї, Макаренко дав таке її визначення: «...сім'я – це колектив, тобто така група людей, яку пов'язують спільні інтереси, спільне життя, спільна радість, спільна турбота. Я хотів доказати, що радянська сім'я повинна бути колективом праці». У творі Макаренко навів декілька прикладів, коли члени сім'ї, не розуміючи один одного, завдають шкоду вихованню дитини: розлучення батьків, постійні сварки між батьком та матір'ю, відсутність взаємопідтримки і взаємоповаги у родині.

Крайністю є взаємини у сім'ї, заснованої на моделі «байдужого виховання». У такій сім'ї дитина стає боязливою, забитою, втрачає якість щирого та довірливого ставлення у відносинах з батьками. Надалі у дитини формується почуття непотрібності, відкинутості, переживання самотності. «Ваша власна поведінка, – писав А. Макаренко,

звертаючись до батьків, – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, або повчаєте її, або наказуєте їй. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поведетеся з друзями і ворогами, як ви смієтесь, читаете газету, – все це має для дитини велике значення...» [1, с. 293 – 294].

У сім'ї відбувається ні з чим незрівняний за своєю виховною значимістю процес соціалізації дитини, який передбачає різнобічне пізнання нею навколишньої соціальної дійсності, оволодіння навичками індивідуальної та колективної роботи, залучення до людської культури.

Внутрішньосімейні стосунки для дитини – перший специфічний зразок суспільних відносин. Як важливу особливість сімейного виховання слід зазначити те, що в умовах сім'ї дитина рано включається в систему цих відносин. У сім'ях з міцними контактами між дорослими і дітьми, шанобливим взаємним ставленням у дитини активніше формуються такі якості, як колективізм, доброзичливість, шанобливість.

Суттєве значення відіграє сім'я в привчанні дитини з наймолодших років навичок акуратності, чистоти і порядку, а передусім, прагнення до праці. Основою ефективності виховної роботи є формування навичок до зусиль. Лише через правильне виховання у сім'ї дитина в майбутньому може стати громадянином і хорошим працівником своєї країни.

Не дарма Макаренко писав: «Якщо, виростаючи, хлопчик не навчився любити батьків, братів, сестер, свою школу, Батьківщину, якщо в його характері виховані початки грубого егоїзму, то дуже важко розраховувати, що він здатен глибоко полюбити обрану їм жінку» [1, с. 343].

Важливим значенням сімейного виховання є привчання дитини до пошани своїх батьків. А. С. Макаренко приділяв значну увагу місцю і ролі батьківського авторитету в сімейному вихованні дітей. Адже у дитини відбувається активний процес успадкування соціального досвіду і вияви авторитету батька і матері можуть позитивно чи негативно впливати на збагачення дітей їхнім соціальним досвідом [2]. Макаренко виділяв два види авторитету: істинний (справжній) і фальшивий. І перший, і другий підрозділяються на підвиди. Останні мають спільне – стають причиною неправильного виховання. Детальніше розглянемо деякі з них мовою автора, кожне слово якої зберігає свою первинну педагогічну цінність.

Авторитет придушення. «Це найстрашніший сорт авторитету, хоча і не самий шкідливий. Найбільш таким авторитетом страждають

батьки. Якщо батько вдома завжди ричить, завжди сердиться, за кожну дрібницю вибухає громом, при всякому зручному і незручному випадку хапається за ціпок або ремінь, на кожне питання відповідає брутальністю, кожну провину дитини відзначає покаранням, то це і є авторитет придушення. Такий батьківський терор тримає в страху всю родину: не тільки дітей, але і мати. ... Із забитих і безвольних дітей виходять потім або слиньки, нікчемні люди, або самодури, які протягом усього свого життя мстять за пригнічене дитинство. Це самий дикий сорт авторитету буває тільки у некультурних батьків ...» [1, с. 298].

Авторитет відстані. «Є такі батьки, та й матері, які серйозно переконані: щоб діти слухалися, потрібно поменше з ними розмовляти, подалі триматися, зрідка тільки виступати у вигляді начальства. .... Бувають і такі матері: у них своє життя, свої інтереси, свої думки. Діти перебувають у віданні бабусі або навіть хатньої робітниці. Годі їй говорити, що такий авторитет не приносить ніякої користі ...» [Там само].

Авторитет чванства. «Це особливий вид авторитету відстані, але, мабуть, більш шкідливий. ... деякі люди вважають, що вони самі заслужені, найважливіші діячі, і показують цю важливість на кожному кроці, показують своїм дітям. ... Буває дуже часто, що, уражені таким видом батька, починають чванитися і діти. ... У цій атмосфері зарозумілості важливий тато вже не може розібрати, куди йдуть його діти і кого він виховує. Зустрічається такий авторитет і в матерів: якусь особливу сукню, важливе знайомство, поїздка на курорт – все це дає їм підставу для чванства, для відділення від решти людей і від своїх власних дітей» [1, с. 298 – 299].

Авторитет педантизму. «У цьому випадку батьки більше звертають уваги на дітей, більше працюють, але працюють, як бюрократи. ... Такі батьки більше всього бояться, як би діти не подумали, що тато помилився ... На кожен день вистачає для такого тата справи, в кожному русі дитини він бачить порушення порядку й законності і пристає до нього з новими законами і розпорядженнями. Життя дитини, її інтереси, його зростання проходять повз такого тата непомітно; він нічого не бачить, окрім свого бюрократичного начальства в сім'ї» [1, с. 299].

Авторитет резонерства. «У цьому випадку батьки буквально заїдають дитяче життя нескінченними повчаннями і повчальними розмовами. ... Такі батьки упевнені, що в повчаннях полягає головна педагогічна мудрість. У такій родині завжди мало радості і посмішки. Батьки щосили намагаються бути добродіями, вони хочуть в очах дітей непогрішними. ... У резонерстві батьків діти не можуть побачити ніякого авторитету» [Там само].

Авторитет любові. «Це у нас найпоширеніший вид помилкового авторитету. Багато батьків переконані: щоб діти слухалися, потрібно, щоб вони любили батьків, а щоб заслужити цю любов, необхідно на кожному кроці показувати дітям свою батьківську любов. ... Така сім'я настільки занурюється в море сентиментальності і ніжних почуттів, що вже нічого іншого не помічає. Повз увагу батьків проходять багато важливі дрібниці сімейного виховання. ... У цій лінії багато небезпечних місць. Тут виростає сімейний егоїзм. У дітей, звичайно, не вистачає сил на таку любов. ... Це дуже небезпечний вид авторитету. Він вирощує нещирих і брехливих егоїстів. І дуже часто першими жертвами такого егоїзму стають самі батьки [1, с. 299 – 300].

Авторитет доброти. «Це самий нерозумний вид авторитету. У цьому випадку дитяча слухняність також зорганізується через дитячу любов, але вона викликається не поцілунками і виливами, а поступливістю, м'якістю, добротою батьків. ... Дуже скоро в такій сім'ї діти починають просто командувати батьками, батьківське непотівлення відкриває найширший простір для дитячих бажань, примх, вимог. Іноді батьки дозволяють собі невеликий опір, але вже пізно, в сім'ї вже утворився шкідливий досвід» [1, с. 300].

Авторитет дружби. «Досить часто ще і діти не народилися, а між батьками є вже договір: наші діти будуть нашими друзями. Загалом, це, звичайно, добре. Батько і син, мати і дочка можуть бути друзями і повинні бути друзями, але все ж батьки залишаються старшими членами сімейного колективу і діти все-таки залишаються вихованцями. Якщо дружба сягає крайніх меж, виховання припиняється або починається протилежний процес: діти починають виховувати батьків. ... У цих сім'ях діти називають батьків Петром або Марічкою, потішаються над ними, грубо обривають, повчають на кожному кроці, ні про яке слухняності не може бути й мови. Але тут немає і дружби, тому що ніяка дружба неможлива без взаємної поваги» [1, с. 300 – 301].

Авторитет підкупу. «Самий аморальний вид авторитету, коли слухняність просто купується подарунками та обіцянками. ... Батьки, які прагнуть оволодіти педагогічною культурою, мають постійно аналізувати свої дії, критично ставитися до виявів фальшивого авторитету і витіснити їх з власної поведінки» [1, с. 301].

І, нарешті, справжнім авторитетом А. С. Макаренка називає сукупність трьох складових – знання, допомоги і відповідальності: «Дійсний авторитет засновується на вашій *громадянській діяльності*, на вашому громадянському почутті, на вашому *знанні* життя дитини, на вашій *допомозі* йому і на вашій *відповідальності* за його виховання» [1, с. 306].

Наступним важливим завданням у кожній сім'ї є формування у дитини *культури навичок*. Слід починати виконувати це завдання ще з наймолодшого віку дитини, коли матір на ніч читає книжку для своєї дитині. А. С. Макаренко відкидає казки, у яких присутня нещаслива кінцівка, а пропонує лише ті, в яких розповідається про віру у свої сили.

Батьки повинні завжди спостерігати за тим, чим дитина цікавиться, що полюбляє читати. Вони повинні навчати дітей стриманості, терплячості та вмінню чекати. Такі вирази емоцій, як галас, вереск, голосний плач дитини та крикливість, свідчать, на думку Макаренка, про хворобливу нервозність та неврівноваженість дитини, а не про якусь життєво важливу потребу. Без дозволу дорослих діти не повинні шукати сховані кошти, не призначені для них ліки, коштовності. Батькам потрібно пояснювати дітям, що можна робити, а що ні.

Антон Семенович негативно відносився до наявності лише однієї дитини в сім'ї. Відомо попередження А. С. Макаренка про те, що виховання єдиного сина або дочки набагато більш важка справа, ніж виховання декількох дітей. Як правило, батьки концентрують на одній дитині максимум уваги, оберігають її від всіляких труднощів, зайво опікують, перебуваючи у нерозумній любові. Труднощі виховання однієї дитини в сім'ї, за словами А. С. Макаренка, закладена у відсутності колективного впливу на його особистість. До того ж відсутність сестер і братів у сім'ї збіднює життя дитини, не благотворно позначається на розвитку його емоційної сфери, формуванні почуттів. Макаренко вважав, що навіть причина недостатності грошей у сім'ї не є приводом для виховання лише однієї дитини. У великій родині дитина буде формувати поняття «Ми», а не «Я», а батьківська любов буде кожному розподілятися рівномірно [4, с. 20].

Обов'язком батьків є також *статеве виховання* дитини. Макаренко вважав, що правильне статеве виховання дитини – це, передусім, формування культури особистості, виховання її як майбутнього сім'янина, виховання глибокої поваги до жінки.

Метою статевих виховання, на думку А. С. Макаренка є виховування дітей так, аби змолоду вони ставилися до кохання, як до серйозного й глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя змолоду реалізували в сім'ї. Культура любовного переживання неможлива без гальмування, організованого в дитинстві. Статеве виховання має полягати у вихованні тієї інтимної пошани до питань статі, яка називається цнотливістю.

Макаренко застерігав від того, щоб розкривати дітям усі деталі статевих виховання. Інтерес дитини до статевих питань побуджує їх уяву і може дати початок статевим переживанням. У період статевих

дозрівання підліткам, на думку А. С. Макаренка, особливо необхідний душевний контакт з батьками. Недопустиме «шпигування» за своїми дітьми, підозріле ставлення до різностатевої дружби. Це робить дітей скритними, замкнутими, позбавляє дорослих можливості благотворно впливати на психіку і поведінку підлітків [5].

Найкращим способом, щоб зберегти своє родинне та особисте життя є покращення особистого духовного розвитку, формування моральних принципів та підвищення духовної культури у сім'ї. А. С. Макаренко наголошував, що батьки повинні постійно підвищувати рівень своєї педагогічної культури, брати активну участь у вихованні дітей.

Велике значення праць А. С. Макаренка сучасні дослідники визнають і в розробці цілей виховання. Для кожної епохи і для кожного покоління, вважав А. С. Макаренко, мета виховання повинна визначатися діалектично, тобто її потрібно знаходити у вимогах суспільства в даний час. А. С. Макаренко з граничною точністю визначив цілі виховання через завдання формування людини-борця, трудівника з високим почуттям соціальної відповідальності і дисципліни.

Макаренко був глибоко переконаний, що найкращі діти бувають лише у щасливих батьків: «Між іншим, якщо батьки отримують задоволення, ходять в театри, ходять в гості, шують собі гарну сукню, то це добре виховання для дітей. Батьки на очах у дітей повинні жити повним радісним життям, а батьки, які самі ходять обшарпані, в стоптаних черевиках, відмовляють собі в тому, щоб піти в театр, нудно добродійно жертвують собою для дітей, це найгірші вихователі» [3, с. 41].

Отже, проаналізувавши погляди А. С. Макаренка на проблеми сімейного виховання, ми можемо зробити висновок, що в його педагогічній системі сім'я, як інститут соціалізації, займає важливе місце і залишається первинним виховним колективом. Виховання дитини в сім'ї повинно супроводжуватися громадянським почуттям батька і матері, їх обізнаністю щодо життя дитини та відповідальністю за її виховання. Першочерговим у процесі виховання А. С. Макаренко вважав заохочення дитини до праці, яке повинно починатися ще в дошкільні роки і саме в сім'ї. Розроблена Антоном Семеновичем типологія батьківського авторитету у якості хрестоматійної увійшла до наукового обігу не тільки соціальної педагогіки і теорії виховання, але і соціальної психології.

Список використаної літератури

1. Макаренко А. С. Книга для родителей / А. С. Макаренко. – М. : «Просвещение», 1968. – 359 с. **2. Отечественная социальная педагогика** : хрестоматия : учеб. пособие для студ. высш. учеб.

заведений / сост. и авт. предисл. Л. Мардахаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с. **3. Макаренко А. С.** Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. / А. С. Макаренко. – Том 2. Под ред. Каирова И. А. – М. : Педагогика, 1978. – 315 с. **4. Тафінцева С. І.** Проблема соціалізації в контексті педагогічної спадщини А. С. Макаренка / С. І. Тафінцева // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. – 2008. – №5. – С. 134. **5. Макаренко А. С.** Воспитание в семье и в школе / А. С. Макаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.makarenko.edu.ru/biblio.htm>.

Суркіна Н. В. Проблеми сімейного виховання в працях А. С. Макаренка

В статті аналізуються основні проблеми сімейного виховання, які є актуальними і сьогодні. Визначено теоретичні основи сімейного виховання за працями А. С. Макаренка: характеристика сім'ї як колективу, його особливості, роль матері та батька в житті дитини, вплив батьківського авторитету на розвиток дитини, пріоритетне значення сім'ї у статевому вихованні.

Ключові слова: сім'я, батьківський авторитет, сімейний колектив, статево виховання.

Суркіна Н. В. Проблемы семейного воспитания в трудах А. С. Макаренко

В статье анализируются основные проблемы семейного воспитания, которые актуальны и сегодня. Определены теоретические основы семейного воспитания по трудам А. С. Макаренко: характеристик семьи как коллектива, его особенности, роль матери и отца в жизни ребенка, влияние родительского авторитета на развитие ребенка, приоритетное значение семьи в половом воспитании.

Ключевые слова: семья, родительский авторитет, семейный коллектив, половое воспитание.

Surkina N. V. The problems of family education in labor A. S. Makarenko

The paper analyzes the main problems of family education that is relevant today. We have defined the theoretical foundations of family education and describe its shape from the works of A.S. Makarenko and given characteristic of the family collective, its features and the role of mother and father in a child's life and the influence of parental authority on child growth and development.

Key words: family, parental authority, family collective.

Н. М. Сутчук

НЕТРАДИЦІЙНІ УРОКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

З різними перетвореннями, що відбуваються у сфері освіти, створенням авторських програм та підручників, в останні роки значно посилюється інтерес до використання нетрадиційних уроків у початковій школі. Все активніше відбувається впровадження в уроки різних педагогічних методів і способів розвитку інтересу у дітей молодшого шкільного віку.

Організація нетрадиційного уроку передбачає створення умов для оволодіння школярами прийомами розумової діяльності. Оволодіння ними не тільки забезпечує новий рівень засвоєння, але і дає істотні зрушення у розумовому розвитку.

Аналіз та дослідження сучасної науково-методичної літератури засвідчує, що проблемі впровадження, систематичного та доцільного використання нетрадиційних уроків присвячена досить значна кількість наукових праць. Цю проблему досліджують такі вчені А. Алексюк, О. Антипова, В. Андрієвська, Т. Волобуєва, З. Друзь, Є. Ільїна, Н. Коломієць, Л. Лухтай, О. Митник, І. Мушак, О. Ноздрова, В. Онищук, В. Павелко, Е. Печерська, Т. Пономаренко, Д. Рум'янцева, О. Савченко, О. Трофимова.

Нетрадиційні уроки можна розглядати як одну з форм активного навчання. Це спроба підвищення ефективності навчання, можливість звести воедино і здійснити на практиці всі принципи навчання з використанням різних навчальних засобів і методів.

Тому метою статті є розкриття значення та використання нетрадиційних уроків в початковій школі.

Для школярів нетрадиційний урок – це перехід до іншого психологічного стану, це інший стиль спілкування, позитивні емоції, можливість відчувати себе у новій ролі (а значить, прийняти і нові обов'язки та відповідальність); такий урок – це можливість для дитини розвинути свої творчі здібності і якості своєї особистості, оцінити значення знань і побачити їх застосування на практиці, зрозуміти взаємозв'язок різних наук; це самостійність і цілком нове ставлення до своєї праці [2, с. 65 – 67].

А. Бородай підкреслює, що нетрадиційний урок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Назви уроків дають певне уявлення про цілі, завдання і методику проведення

таких занять. Нестандартні уроки не передбачають прямої залежності від змісту, методів і форм навчання. Частіше метод визначає зміст. Самостійний пошук випереджає навчання, самопізнання обдарованих дітей; творчий підхід талановитого вчителя, дозволяє вибірково ставитися до змісту, відкидати непотрібне, зайве, нецікаве [1, с. 205].

Існує кілька різновидів нетрадиційних форм уроку, кожна з яких вирішує свої освітні, розвиваючі та виховні завдання. Однак усі вони мають загальну мету: підняти інтерес школярів до навчання і тим самим підвищити ефективність навчання. Багато нетрадиційних уроків за обсягом і змістом матеріалу, який на них розглядається, часто виходять за межі шкільної програми і передбачають творчий підхід з боку вчителя і учнів. Немаловажне, що всі учасники нетрадиційного уроку мають рівні права і можливості взяти у ньому найактивнішу участь, проявити власну ініціативу [3, с. 31 – 32].

До нетрадиційних типів уроку відносяться: рольові ігри, ділова гра, круглий стіл або конференція, прес-конференція, урок відкритих думок, урок-змагання, урок-вікторина, урок-суд, аукціон знань, урок-диспут, урок-турнір, урок-еврика, між предметний інтегрований урок, урок-конкурс, урок творчості, урок-вистава, огляд знань, урок-гра, урок-залік, урок-мандрівка, урок-змагання, урок-діалог, урок-брифінг, актуальне інтерв'ю, рольова ділова гра [3, с. 31 – 32].

Розглянемо деякі нетрадиційні типи уроків.

Урок-вистава. Мета уроку вистави – поглиблення, розширення в учнів діапазону спеціальних знань, умінь та навичок спілкування, співробітництва в процесі підготовки та виконання ролей; перевтілювання, входження в образ проникнення ідеями, закладеними автором у ролях. Ролі визначено змістом та характером твору. Це можуть бути персонажі з міфів та легенд, казок, епосу, літературних творів. Оцінюється урок-вистава за якістю виконання ролей та досягнення поставленої мети.

Урок-аукціон. На дошці написано список запитань, які повинні бути «продані» на «аукціоні» і на які всі учні мають знайти відповіді. Для проведення «аукціону» обирається експертна група, керівник цієї групи – ведучий. Ведучий визначає, в якому порядку він має називати учнів, які визначатимуть запитання, що «продається». Ведучий називає першого учня, той – номер запитання. Усі очима знаходять текст запитання на дошці. Ведучий запитує: «Хто хоче купити це запитання?» (треба розуміти це питання як таке: «Хто знає відповідь на нього?»). Чекає піднятих рук. Рахує: «Один», – знову читає запитання і оголошує: «Два...». Якщо піднялася рука «покупця», надає йому слово. За відповідь нараховуються бали. Відповідь можна уточнити, розширити,

поглибити і за це також одержати бал. Коли запитання повністю куплене, ведучий називає другого продавця і так поки всі запитання не будуть з'ясовані.

Урок-диспут. Головна цінність цих уроків полягає в тому, що в них формується діалектичне мислення. Це невимушена, жива розмова учнів, яка дозволяє висловити свою точку зору, власну думку, обґрунтувавши її, виробити вміння сприймати доводи опонента, знаходячи слабкі місця, вміння ставити питання за фактичним матеріалом теми, активно перетворювати знання на переконання. Підготовка до уроку-диспуту змушує учнів опрацьовувати додаткову літературу.

На початку уроку учням пропонуються цікаві факти, докази, аргументи, котрі записуються в зошит. У процесі підготовки до диспуту клас поділяють на дві групи, два табори, які дотримуються діаметрально протилежних точок зору. У кожному таборі мають бути різні «спеціалісти». Вони задають один одному питання, вислуховують відповіді, погоджуються або не погоджуються, приходять до спільної думки. Додому учням дається завдання написати твір (своєрідний письмовий звіт із диспуту) і зробити висновок [4, с. 54 – 57].

Урок-діалог. Урок-діалог будується на основі таких принципів:

1) культурологічного (вивчення художнього тексту за багатоманітністю його культурних рівнів, сприйняття та осмислення через книгу відносин «людина – світ»);

2) історичного (розгляд просторово-часових характеристик твору в їх взаємозв'язку з сучасністю і поглядом в майбутнє);

3) гармонізації і діалогізації навчання (встановлення між учнем і книжкою рівноправного обміну духовними цінностями).

Урок-ділова гра. Це імітаційна модель навчальної діяльності учнів, що відтворюється в умовах, максимально наближених до дійсності. Мета ділової гри – поглибити та розширити діапазон знань учнів, формувати діловий стиль спілкування у практично-професійній діяльності.

Урок-ділова гра має свої різновиди: урок-«еврика», прес-конференція, урок-змагання, урок-турнір, урок-спектакль, урок-КВК, урок-аукціон.

Уроки-квк. Ці уроки дуже схожі на телевізійну гру КВК і можуть бути проведені за схемою:

«Розминка», «Домашнє завдання», «Індивідуальна робота», Конкурс «Вгадай», «Конкурс майстрів мистецтва», «Конкурс розповідачів», «Конкурс капітанів». Завдання має як репродуктивний, так і продуктивний характер, але форма висунутих завдань гумористична, цікава. Для проведення такого уроку серед учнів класу вибираються члени двох команд. Критерії для вибору в члени команд

можуть бути різні, в тому числі і від ряду парт може бути сформована команда [4, с. 58 – 63].

Урок-суд. Урок дає можливість отримати уявлення про спрощену процедуру прийняття судового рішення та провести рольову гру – судовий процес за участю 3-х осіб: судді, який буде слухати обидві сторони і приймати рішення, позивача і відповідача (можлива участь адвокатів, прокурора, свідків тощо).

Ця форма уроку приваблива тим, що в ній стикаються протилежні погляди на суть окремих питань. Вирок обґрунтовується, отже, така форма проведення заняття сприяє з'ясуванню суті проблеми. Як і на звичайному суді, тут дійовими особами є свідки, адвокати і ті, кого звинувачують.

Уроки-мандрівки. Одним із найцікавіших нетрадиційних уроків упродовж усіх етапів вивчення матеріалу є уроки-мандрівки.

Мета таких уроків: зацікавити всіх учнів; створити атмосферу невимушеності та веселий настрій у дітей; стимулювати до розвитку творчих задатків учнів: кмітливості, логічного мислення, уяви; швидко орієнтуватися в особистих знаннях, використовувати їх на практиці.

Особливість цих занять полягає в тому, що їх можна проводити як в умовах класного приміщення (заочні мандрівки: урок-екскурсія, урок-подорож, урок-картинна галерея), так і поза ним (очні мандрівки: урок-екскурсія, урок-марафон).

Урок-змагання. Урок складається із декількох конкурсів. Учнів попереджають, що в ході змагання буде враховуватись активність кожного члена команди і всієї команди в цілому.

Складаються відомості, у них журі вноситиме оцінки кожному учневі за відповідь. Перемагає команда, яка набирає більшу кількість балів [5, с. 15 – 17].

Ток-шоу. Метою такого уроку є отримання навичок публічного виступу та дискутування. Учитель на такому уроці є ведучим. Робота організовується так: 1) оголошується тема уроку; 2) слово на запропоновану тему надається «запрошеним гостям»; 3) слово надається глядачам, які можуть виступити із своєю думкою протягом 1 хвилини або поставити питання «запрошеним»; 4) «запрошені» мають відповідати лаконічно та конкретно; 5) ведучий також має право поставити своє запитання або перервати ведучого за лімітом часу.

Ця форма роботи допомагає навчитися брати участь у дискусіях, висловлювати та захищати власну позицію [6, с. 63].

Підготовка будь-якого нетрадиційного типу уроку вимагає від педагога великої витрати сил і часу, оскільки він зазвичай виступає як організатор. Тому перш ніж братися за таку роботу, слід зважити власні сили і оцінити можливості. Для успішної підготовки нетрадиційного

уроку і його проведення вчитель повинен мати низку особистісних якостей і відповідати деяким вимогам, основними з яких є: гарне знання предмета і методики; творчий підхід до роботи, винахідливість; свідоме ставлення до використання нетрадиційних форм уроку в навчальному процесі; врахування власного характеру і темпераменту.

Нетрадиційні уроки краще проводити як підсумкові при узагальнюванні і закріпленні знань, умінь і навичок учнів. Як правило, ці уроки присвячені якійсь конкретній темі, і для її розкриття потрібно уже мати певний набір знань, фундамент, на котрому базується особистісне сприйняття і розуміння проблеми, що вивчається.

Таким чином, ефективність навчального процесу багато в чому залежить від уміння вчителя правильно організувати нетрадиційний урок і грамотно вибрати той чи інший його тип. Нетрадиційні уроки дають можливість не тільки підняти інтерес учнів до предмету, що вивчається, але і розвивати у них творчу самостійність, навчати роботі з різними джерелами знань. Такі уроки «знімають» традиційність уроку, оживляють думку.

Однак необхідно відзначити, що занадто часте звертання до подібних форм організації навчального процесу недоцільно, тому що нетрадиційні уроки можуть швидко стати традиційними, що в кінцевому рахунку призведе до падіння в учнів інтересу до предмету. Подальшому нашому дослідженню підлягає детальніше вивчення особливостей впровадження нетрадиційних уроків у навчально-виховний процес початкової школи.

Список використаної літератури

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса: научное издание / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Университетское, 1990. – 559 с. **2. У пошуках нестандартного уроку** / О. Антипова, Д. Рум'янцева, В. Паламарчук // Рад. школа. – 1991. – № 1. – С. 65 – 69. **3. Лухтай Л. К.** Нестандартний урок / Л. К. Лухтай // Початкова школа. – 1992. – № 3-4. – С. 31 – 32. **4. Малафіїк І. В.** Різні види нетрадиційних уроків. Дидактика. Навч. посібник / І. В. Малафіїк. – К. : Кондор, 2009. – 406 с. **5. Митник О.** Нарис нестандартного уроку / О. Митник // Початкова школа. – 1997. – №12. – С. 11 – 22. **6. Печерська Е.** Уроки різні та незвичайні / Е. Печерська // Рідна школа. – 1995. – № 4. – С. 62 – 65.

Сутчук Н. М. Нетрадиційні уроки у початковій школі

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, зумовлена активним інтересом використання нетрадиційних уроків у початковій школі. Нетрадиційний урок є спробою підвищення ефективності

навчання, активної розумової діяльності молодшого школяра. Тому метою статті є розкриття значення та використання нетрадиційних уроків в початковій школі. Визначено, що ефективність навчального процесу багато в чому залежить від уміння вчителя правильно організувати нетрадиційний урок і грамотно вибрати той чи інший його тип. Нетрадиційні уроки дають можливість не тільки підняти інтерес учнів до предмету, що вивчається, але і розвивати у них творчу самостійність, навчати роботі з різними джерелами знань.

Ключові слова: нетрадиційний урок, типи нетрадиційних уроків, урок.

Сутчук Н. Н. Нетрадиционные уроки в начальной школе

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена активным интересом использования нетрадиционных уроков в начальной школе. Нетрадиционный урок является попыткой повышения эффективности обучения, активной мыслительной деятельности младшего школьника. Поэтому целью статьи является раскрытие значения и использования нетрадиционных уроков в начальной школе. Определено, что эффективность учебного процесса во многом зависит от умения учителя правильно организовать нетрадиционный урок и грамотно выбрать тот или иной его тип. Нетрадиционные уроки дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, но и развивать у них творческую самостоятельность, обучать работе с различными источниками знаний.

Ключевые слова: нетрадиционный урок, типы нетрадиционных уроков, урок.

Sutchuk N. N. Unconventional lessons in primary school

Relevance of the material presented in the article, due to the active interest of non-traditional lessons in elementary school. Unconventional lesson is an attempt to improve the efficiency of learning, active mental activity younger schoolboy. Therefore the aim of the article is to reveal the meaning and use of unconventional lessons in elementary school. Determined that the effectiveness of the learning process largely depends on the ability of the teacher to organize an unconventional lesson and wisely choose one or another type. Unconventional lessons give the opportunity not only to raise students' interest in the subject under study, but also to develop them in creative independence, train working with different sources of knowledge.

Key words: unconventional lesson, types of unconventional lessons, lesson.

СТАТЕВОРОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

УДК 37.013.42:343.544-053.5

К. А. Стаднік

ПРОФІЛАКТИКА ДИТЯЧОЇ ПРОСТИТУЦІЇ В РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

На сьогодні в Україні трансформаційні процеси торкнулися всіх аспектів суспільного життя. Поряд з позитивними надбаннями нашої країни, а саме: формування ринкових відносин, багатопартійність, свобода слова, з'явилися економічна криза, політична нестабільність, різке збіднення значної частини населення, втрата ціннісних орієнтирів у культурі, недоліки в стратегічних питаннях освіти та виховання. Все це впливає на моральне виховання та духовний стан молодого покоління. Поряд з такими видами девіантної поведінки як наркоманія, токсикоманія, алкоголізм «розквітає» дитяча проституція, котра поступово стає звичним і постійним явищем нашого суспільства.

Дитяча проституція є результатом глибоких соціальних, економічних і моральних деформацій суспільного розвитку. Дитяча проституція – особливе соціальне явище, що характеризується тим, що особи, які не досягли 18 років, причому як жіночої, так і чоловічої статі, вступають неодноразово (не менше двох разів) у позашлюбні статеві відносини за певну (матеріальну) винагороду через соціально-економічні чи психолого-педагогічні причини.

Дана проблема не є новою у соціально-педагогічній літературі. Спадкові фактори, які призводять до заняття проституцією розглядали В. Окорочков та В. Тарновський; Л. Іванова досліджувала зв'язок дитячої проституції з іншими девіантними проявами з метою її поступового подолання; І. Зверєва і Г. Лактіонова визначили вплив зовнішніх неконтрольованих чинників на заняття проституцією.

За даними Українського інституту соціальних досліджень в останні роки в Україні зросла дитяча проституція: серед жінок, які займаються наданням сексуальних послуг у комерційних цілях, 11% складала діти у віці від 12 до 15 років і 20% – у віці від 16 до 17 років, тобто які є учнями загально освітніх шкіл і тому об'єктами діяльності соціального педагога.

Все вище сказане зумовило вибір теми нашої статті, мета якої охарактеризувати діяльність соціального педагога з профілактики

дитячої проституції.

Однією з функцій діяльності соціального педагога є профілактична. Соціально-педагогічна профілактика – система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей та підлітків, вивчення особливостей розвитку і виховання дітей, умов їх виховання і навчання, а також використання отриманих даних в діяльності з попередження труднощів у навчанні і соціальних відхилень у вихованні [4].

Технологія профілактики дитячої проституції в діяльності соціального педагога включає наступні етапи:

1. Діагностування.

Соціальному педагогу доводиться користуватися різними методами діагностики, тобто пристосовуючи набір психодіагностичного інструментарію з даної проблеми досить різноманітний, а саме:

- тест на виявлення агресії Басса-Дарки, диференціює прояв агресії і ворожості і який виділяє різні види агресивних і ворожих реакцій;
- методика Л. Сонді – проєктивна методика дослідження особистості, що дозволяє виявити наявність задоволених і незадоволених потреб;
- методика оцінки соціально-психологічної адаптації застосовується для діагностики самоприйняття, прийняття інших, емоційного комфорту;
- методика діагностики схильності до відхилень А. Орел є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності до реалізації різних форм девіантної поведінки;
- методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич) визначає термінальні та інструментальні цінності особистості підлітка;
- патохарактерологічний діагностичний опитувальник (А. Личко) виокремлює відносини підлітка до життєвих цінностей, явищ, ситуацій, людей, виявляє схильність до девіантної поведінки;
- анкетування-метод здобуття інформації, за яким спілкування здійснюється за допомогою анкети.

2. Постановка проблеми.

На наступному етапі здійснюється постановка проблеми з огляду на певний зв'язок сексуальної активності дитини з девіантною поведінкою. Дитина, що опинилася в сфері проституції, проходить ряд етапів, що перетворюють її «нормальну» поведінку в девіантну. На першому етапі вона набуває статусу людини «нижчого» рангу з переключеними моральними та етичними нормами. На другому етапі досягаються певні сексуальні знання та вміння як теоретичного, так і практичного характеру.

Третій етап характеризується тим, що у свідомості підлітка складається переконання, що природних статевих відносин по любові між чоловіком і жінкою не існує. Четвертий етап закріплює усвідомлення негативного ставлення суспільства до заняття проституцією, внаслідок чого підліток відчуває себе людиною «другого» сорту [1].

Визначення напрямів роботи соціального педагога з підлітками, схильними до проституції.

- визначення причин, які штовхають підлітків до занять проституцією (випадкові обставини ; особливості родини чи оточення);
- планування інтегрованих заходів, спрямованих на зміну неблагополучного оточення дитини;
- розвиток психосексуальної культури потенційних жертв проституції;
- у випадку наявності матеріалів, що засвідчують втягування дорослими неповнолітніх у проституцію, ініціювати відкриття відповідної судової справи;
- на основі вивчення особистості підлітка проводити роботу опираючись на його позитивні якості, з врахуванням просоціальних нахилів та звичок, вмінь та навичок;
- соціальне загартовування дітей та підлітків [3].

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду дозволяє визначити основні причини дитячої проституції.

Генетичні теорії розглядають вплив спадкових факторів , які приводять дітей до заняття проституцією. Біофізіологічні теорії пов'язують вибір «професії повії» з певним морфоконституціональним типом людини. За даними В.Тарновського, В.Огорокова та ін., що піддали повій антропометричним і біологічним дослідженням, було встановлено, що при детальному вивченні виявляється ряд фізичних недоліків (переважання розміру обличчя над розміром голови, що йде на шкоду як розумового, так і морального розвитку людини). На підставі цих фізичних особливостей був зроблений висновок, що з біологічної точки зору повії-це категорія, яка може бути охарактеризована як хворобливі або недорозвинені істоти, обтяжені несприятливою спадковістю.

Психологічні теорії (З. Фрейд) дають різне пояснення природи проституції, насамперед дитячої. Теорії особистісних рис підкреслюють наявність у індивіда певних якостей, що призводять його до такого роду суспільної поведінки, а саме: залежність та труднощі у відносинах з однолітками, відсутність прагнення до освіти і т.ін.

Мотиваційно-потребні (К. Розенблум) теорії вважають, що заняття проституцією є другорядною потребою, на перше ж місце

висувається задоволення потреб в грошах, а також у реалізації сексуальних бажань.

Психодинамічні теорії (Е. Берн) пов'язують потяг до заняття проституцією з прагненням придушити негативні переживання підлітка, такі як почуття провини, страху, тривожності, що виникають в ранньому дитинстві в результаті спотвореного сімейного виховання. Трансактний аналіз (від лат *transactio* – угода, напрям психології, розроблений в 50-ті роки американським психологом і психіатром Е. Берном). Стверджує що людина запрограмована «ранніми рішеннями» відносно життєвої позиції. Вона проживає своє життя за «сценарієм», написаному за найактивнішої участі його близьких, перш за все батьків та приймає рішення засновані на стереотипах, які колись були необхідні для його психологічного виживання, але тепер найчастіше марні. Він розглядає заняття проституцією як одну з «ігор», яка сприяє досягненню індивідом своїх, як правило, деструктивних цілей. Ці цілі закладаються батьками в ранньому віці у формі життєвого сценарію особистості, в результаті чого виробляється певний тип сценарної поведінки, змінити який буває практично неможливо [1].

На відміну від біологічних і психологічних теорій, які розглядають проблему дитячої проституції на рівні розвитку і становлення конкретної особистості соціально-педагогічні теорії вивчають цю проблему на макрорівні (взаємозв'язок із соціальною політикою держави, культурними та етнічними нормами суспільства, економічними умовами) і на мікрорівні (взаємини дитини з різними соціальними групами).

На **макрорівні** дитяча проституція обумовлена, в першу чергу, соціально-економічними обставинами в країні, залежно від якої вона переживає свої підйоми і спади. У періоди високого безробіття або інфляції вона зростає, так як низька заробітна плата або її відсутність штовхає людину, в тому числі дуже юного віку, до надання сексуальних послуг.

На **мікрорівні** причиною дитячої проституції, в першу чергу, виступає неблагополучна сім'я. Аналіз соціологічних опитувань сімей, де були виявлені діти, які займаються проституцією, показав, що взаємини між батьками і дітьми в більшості випадках приймали форму фізичного або психічного насильства; в більшості сімей не проводився контроль за дітьми з боку батьків або контроль приймав жорсткий характер, що провокував протидію дитини встановленим вимогам, і призводив до конфліктних ситуацій; в більшості сімей спостерігалася серйозна матеріальна потреба і тривале безробіття батьків; серед членів сім'ї найчастіше виявлялися люди з кримінальним минулим; для більшості сімей характерний низький культурний рівень.

Також до причин дитячої проституції можна віднести:

- Бажання стати матеріально незалежними від сім'ї;
- Сексуальна активність підлітка, позбавленого матеріальної та сімейної підтримки;
- Недостатня інформованість підлітка про статеві стосунки;
- Безконтрольність і байдужість адміністрації освітніх установ до позашкільних занять дітей.

У науковій літературі визначаються наступні категорії дітей які займаються проституцією:

«Втікачі» – ті, хто або залишають домівку і не розшуковуються батьками, або завзято тікають всякий раз коли його знаходять і повертають батьки.

«Гуляки» – це ті, хто переважно мешкають вдома, але певні періоди часу проводять поза його межами, пропадаючи, наприклад час від часу на кілька ночей.

«Відмовники» – діти, чиї батьки байдужі до того, що вони роблять, чи активно відкидають їх [2].

«Порочні», у яких нахил до проституції закладався ще в сім'ї. Це, як правило, дочки повій. У таких сім'ях існує культ жорстокості, обману, лицемірства, повної соціальної деградації батьків, інших членів родини. Дівчата з таких сімей стають повіями, тому що, на їх думку, ця професія добре оплачується. Але, як правило, вони самі дуже швидко деградують, мають певні проблеми з психічним та фізичним здоров'ям.

«Випадкові». Ця категорія молодих людей стала на шлях проституції з незалежних від них причин. Вони морально деградовані значно менше. Бідність, злидні, безпритульність, дитяча цікавість спонукали до заняття проституцією.

Загальні причини, які обумовлюють поширення дитячої проституції в Україні, наступні:

- Низький матеріальний достаток сімей, що призводить до залучення дітей у заняття проституцією;
- Втрата провідної ролі сім'ї у вихованні дитини;
- Неготовність вчителів / вихователів обговорювати «гострі» питання.

З кожним роком діти повії, стають все більш поширеним явищем. Одним з напрямів вирішення цієї проблеми є профілактична робота. Профілактика дитячої проституції повинна здійснюватися насамперед у формах просвітницьких та виховних бесід, позакласних занять, свідомого і відвертого обговорення «гострих» тем. За допомогою доброзичливої, дружньої бесіди, аргументованої розповіді можна досягати набагато більше, ніж за допомогою тактики замовчування, або спрямованості на придушення природних статевих інстинктів.

Профілактична робота серед підлітків передбачає формування їх морально-правової культури, що дозволяє в будь-якій екстремальній ситуації чинити відповідно до закону і діючими в суспільстві моральними нормами. Профілактика дитячої проституції повинна включати в себе: діагностику рівня вихованості учнів; виділення ступеня їх педагогічної та соціальної занедбаності; вивчення сім'ї та навколишнього середовища дітей, виявлення прогалин у знаннях, уміннях і навичках учнів за навчальною програмою; планування навчально-виховної колективної та індивідуальної роботи; надання педагогічної допомоги батькам; підвищення теоретичного та методичного рівня педагогів, громадських вихователів шляхом організації лекцій, семінарів, конференцій, обміну досвідом. При проведенні різних профілактичних програм важливий облік вікових та індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Таким чином, сьогодні дитячу проституцію необхідно розглядати насамперед як найгострішу соціально-педагогічна проблему, як один з видів соціальної патології для вирішення якої потрібно докласти чимало зусиль з боку соціальних педагогів та закладів освіти.

Список використаної літератури

1. Васильєва Р. М. Профілактика девіантного поведіння невершеннолетних в умовах соціального партнерства: учебно-метод. пособие / Р. М. Васильєва. – Чебоксары : АНЧР, 2005. – 165 с.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2009. – 560 с.
4. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / За ред. І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2004. – 256 с.
5. Энциклопедия социальной работы: В 3 т. / Под ред. Л. Э. Кунельского, М. С. Мацковского. – М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1994. – Т. 2. – 420 с.

Стаднік К. А. Профілактика дитячої проституції в роботі соціального педагога

У статті розкрито основні напрями роботи соціального педагога з дітьми, схильними до проституції та форми профілактики дитячої проституції. А також наведено погляди різних дослідників щодо причин дітей до занять проституцією.

Ключові слова: дитяча проституція, соціально-педагогічна профілактика.

Стадник К. А. Профилактика детской проституции в работе социального педагога

В статье раскрыты основные направления работы социального педагога с детьми, склонными к проституции и формы профилактики детской проституции. А также приведены взгляды различных исследователей о причинах детей к занятию проституцией.

Ключевые слова: детская проституция, социально-педагогическая профилактика.

Stadnik K. A. Prophylaxis of child prostitution in the work of the social teacher

The paper discloses the main directions of work of social teacher with children, tend to prostitution and forms of prophylaxis of child prostitution. And given the different views of researchers about the causes of child prostitution.

Key words: child prostitution, socio-pedagogical prophylaxis.

УДК 159.923:176

К. М. Супруненко

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СТАТЕВИХ СТОСУНКІВ
ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

У нових умовах розвитку демократії та гуманізації суспільства виникає потреба у наповненні всіх людських відносин глибоким культурним змістом, у підвищенні культурного потенціалу особистості, формуванні культури статевиx стосунків.

Під культурою статевиx стосунків слід розуміти «моральну вихованість людини, ступінь засвоєння нею моральних норм, приписів та реалізації їх у своїх вчинках. Культура статевиx стосунків виступає показником того, наскільки глибоко і міцно моральні установки, норми, що діють на певній історичній шаблі розвитку суспільства, втілюються в почуттях, думках, у повсякденній поведінці, в життєвій позиції особистості» [2, с. 46].

Метою цієї статті є дослідження проблеми формування культури статевиx стосунків у психолого-педагогічній літературі.

Сутність культури відносин статей не може бути зрозуміла без психологічної «теорії відносин», створеної В. Мясищевим, теорії

моральних відносин, запропонованої Л. Архангельським, і психологічної структури особистості, розробленої К. Платоновим.

Відомий психолог В. Мясищев вважав, що відносини особистості – її потреби, інтереси, схильності – не є продуктом якихось абстрактних історичних умов, а перш за все результатом того, як людині вдається взаємодіяти із цілком конкретним для нього навколишнім середовищем і наскільки це середовище дає простір для прояву і розвитку його індивідуальності – і в предметній діяльності, і при взаємодії з іншими людьми.

Справжнє ставлення людини до дійсності, не раз підкреслював у своїх роботах В. Мясищев, до певного моменту є його потенційними характеристиками і виявляються повною мірою тоді, коли людина починає діяти в суб'єктивно дуже значущих для неї ситуаціях.

В. Мясищев стверджував, що основним об'єктом відносин людини є інша людина, що ставлення до людей – це взаємовідношення суб'єктів [4, с. 144].

Для розуміння сутності культури відносин статей велике значення має дефініція «психологічні відносини», розроблена В. Мясищевим: «...психологічні відносини людини в розвиненому вигляді представляють інтегральну систему виборчих свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності, що витікає із всієї історії його розвитку і внутрішньо визначає його дії і переживання» [4, с. 143].

Іншими словами, вчений представляв психологічні відносини людини як «ансамбль відносин», як цілісну систему індивідуальних виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами дійсності.

У «ансамблі відносин» слід виділити систему моральних відносин. Підкреслимо, що моральні відносини носять об'єктивно-суб'єктивний характер. Вони об'єктивні, оскільки детерміновані умовами життя людей, але водночас вони і суб'єктивні, так як складаються під впливом свідомості людей.

Пошлемося на авторитет відомого етика Л. Архангельського: «Люди, володіючи свідомістю і здійснюючи більш-менш вільний вибір поведінки, є суб'єктами моральних відносин» [1, с. 63].

Вчений зазначає, що «власне моральний зміст тих чи інших видів моральних відносин надають не суб'єкти і не об'єкти даних відносин, а реалізуються в них моральні норми» [1, с. 64].

Дуже важливо зрозуміти також, що «в моральних відносинах розкриваються певні претензії індивідів на суспільне визнання їх гідності і задоволення моральних прав. Людина як моральна особистість, має не тільки обов'язки, але і права» [1, с. 65].

Архангельський дає таку дефініцію: «Моральні відносини сукупність практичних, суб'єктивно-мотивованих залежностей між людьми, суспільством і індивідами, опосередковуваних і регульованих моральними нормами» [1, с. 67]. Дана дефініція має принципове значення для вироблення дефініції «культура відносин статей», оскільки відносин статей – вище вираження цих відносин.

Оскільки об'єктом виховання в педагогіці виступає особистість учня, для організації виховного процесу важливо знати, що собою представляє внутрішній склад особистості.

Психолог К. Платонов виділяє в структурі особистості ряд підструктур.

Для визначення сутності культури відносин статей найбільш цінними представляються підструктура спрямованості особистості і підструктура соціального досвіду особистості.

Слід мати на увазі, що у вітчизняній психології є кілька точок зору на те, що собою представляє внутрішній склад особистості. Проте всі сучасні психологи провідним компонентом структури особистості виділяють спрямованість.

Спрямованість є складним особистісним утворенням, що визначає все поведіння особистості, ставлення до себе і оточуючих.

Підструктура соціального досвіду особистості, по К. Платонову, включає знання та вміння, набуті особистістю в особистому досвіді, шляхом навчання і виховання.

Спираючись на загальні положення «психологічної теорії відносин» В. Мясищева, теорії моральних відносин Л. Архангельського і психологічну структуру особистості К. Платонова, розглянемо сутність культури відносин статей.

Культуру відносин статей слід розглядати як частину духовної культури, тому основні компоненти духовної культури в цілому є компонентами культури відносин статей.

Найважливішим компонентом духовної культури виступають цінності.

Під цінностями розуміється значимість об'єктів навколишнього світу для людини, класу, групи, суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученістю в сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; критерії та способи цієї значимості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях.

Ми будемо оперувати поняттям «моральні цінності». Специфіка моральних цінностей полягає в регуляції поведінки і відносин людей, у тому числі і в сфері відносин статей.

Моральні цінності виступають завжди в якості суспільних норм, які не тільки відіграють роль орієнтирів у складних життєвих ситуаціях, але і формують культуру поведінки, спілкування і відносин людей.

Культура поведінки – наступний структурний елемент, що формує культуру відносин статей.

Під культурою поведінки розуміється: сукупність поведінки людини (у праці, в побуті і сім'ї, в спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки [5, с. 130].

Реальний процес спілкування – це спілкування живих, діючих індивідів, що володіють індивідуальними особистісними якостями, емоціями, схильностями та бажаннями. «...У процесі спілкування виявляється спільність людських переживань, потреб та інтересів. На цій основі виникають симпатії, дружні зв'язки – словом, все, що можна об'єднати терміном «особистісні відносини» [1, с. 167, 170].

Потреба у спілкуванні – одна з найсильніших потреб людини.

«Важливою потребою людини є людина. Людина багато чого втрачає, якщо вона не може узгоджувати себе з іншою людиною, обмінюватися з ним думками, орієнтуватися на неї. Краще ненавидіти іншої людини, ніж залишатися на самоті... Байдужість, неувага, а також відсутність уваги до вас самих рівносильно смерті» [1, с. 187].

Основою формування культури відносин статей виступає культура спілкування. Роль спілкування у становленні культури відносин статей важко переоцінити. М. Бахтін писав: «Тільки у спілкуванні, взаємодії людини з людиною розкривається «людина в людині», як для інших, так і для самого себе».

Найважливішою функцією спілкування є обмін інформацією, передача емоцій. Спілкування втілює і створює взаємини між окремими людьми. Спілкування завжди цілеспрямовано, нормативно (підпорядковується певним нормам) і результативно (має той чи інший ефект).

Дефініція «культура відносин статей» передбачає не тільки виявлення і констатацію її формальних ознак, але і розкриття її власного змісту, тобто того, заради чого, в ім'я якої мети люди самовдосконалюються у своїх відносинах з іншими людьми, який той предмет, на який спрямовані зусилля людей, і той специфічний спосіб, яким суб'єкти відносин осмислюють його для себе, якими засобами вони при цьому користуються і яке місце займає моральна культура в їх житті.

Культура відносин статей повинна включати в себе вдосконалення не тільки індивідуальних ціннісних орієнтації, а й здатності знаходити відповідні засоби для їх реалізації. Проблема

реалізації найбільш важка, бо необхідно реалізувати моральний принцип там, де слід, по відношенню до того, до кого необхідно, заради благородної мети і таким способом, який має.

Культура відносин статей передбачає свідоме і цілеспрямоване самоформування і саморозвиток морального способу думок, почуттів і морального способу дій суб'єктів відносин, у нашому випадку індивідів протилежної статі, відповідно до норм моралі, що діють у цьому суспільстві і що розвиваються по шляху прогресу.

Можна запропонувати таку дефініцію: культура відносин статей – це система, сукупність практичних, свідомих взаємозалежностей між індивідами протилежної статі, регульованих нормами моралі, відповідними загальнолюдської тенденції морального прогресу.

Основою культури відносин статей виступають завжди моральні цінності, вироблені протягом історії розвитку цивілізації.

Культура відносин статей показує, яким чином здійснюються у відносинах статей моральні вимоги, якою мірою органічно моральні вимоги стали повсякденними життєвими правилами відносин статей, наскільки глибоко засвоєно культурну спадщину людства в цій області.

Оскільки об'єктом виховання в педагогіці виступає особистість, для організації процесу виховання важливо знати, що собою представляє особистість і які ті моральні якості, які формують культуру.

Словник з етики дає таке визначення поняття особистість»:

- 1) «Особистість, людина як суб'єкт відносин і свідомої діяльності.
- 2) Стійка система соціально-значущих рис, що характеризують індивіда як члена суспільства» [5, с. 718].

В ході виховання культури відносин статей провідним є така якість особистості, як людська гідність.

Слід розрізняти поняття «людської гідності» та «гідності людини». Людина може володіти багатьма достоїнствами (здоров'я, сила, краса, освіченість, розумність, смак, культура, моральність). Всі ці позитивні властивості вважаються і називаються «достоїнствами». Коли говорять про «достоїнства людини», мають на увазі конкретну людину з певними ознаками зверхності, тобто достоїнствами.

Людську гідність слід виховувати. Вихована людська гідність буде протистояти будь-яким порокам, які ущемлюють гідність людини.

Виховуючи людську гідність, слід спиратися на такі найважливіші принципи виховання: «пробудити і розвинути в людині основний феномен її соціальної природи – почуття гідності і самолюбства; надати їй якомога більше можливостей вільної дії, вибору і бажання; створити ситуацію свідомості і необхідності і цим самим забезпечити для неї внутрішню особистісну активність, тобто створити

їй сприятливі умови вільного прояву творчих сил, самореалізації та самоствердження її соціальної природи. Другий дуже важливий принцип виховання: надати довіру людині, дати їй можливість проявити свою соціальну природу вільно, без обмеження і примусу; якнайчастіше залишати її наодинці зі своєю совістю, нехай сама вирішує, як діяти, сама буде відповідальною за свої вчинки...» [2, с. 82 – 83].

Найважливішою якістю, яке пов'язане з гідністю людини, є повага прав і гідності інших людей, у тому числі й осіб протилежної статі.

Повага – найважливіша вимога моральності, заснована на принципі гідності іншої особистості. Повага передбачає: справедливість, рівність прав, більш повне задоволення інтересів людей, надання їм свободи, довіру до людей, чуйність, ввічливість, делікатність, скромність [5, с. 323].

Принципово важливим видається виховання шанобливого ставлення один до одного осіб протилежної статі у зв'язку з корінними якісними змінами, що відбуваються сьогодні в інституті сім'ї.

Сьогодні сім'я будується на основі рівності статей, ось чому в нових умовах найважливішою якістю спрямованості особистості виступає повага. Сім'я повинна ґрунтуватися на взаємній довірі й повазі, на оберіганні і захист гідності всіх членів сім'ї.

Належить сформувати відповідну етику поведінки осіб протилежної статі в новій формі сім'ї. Іншими словами, виховання культури відносин статей лежить через виховання поваги прав та гідності особи протилежної статі.

Вирішальне місце у вихованні культури відносин статей повинна зайняти потреба в моральному виборі супутника життя.

Наявність морального вибору – відмінна риса морального вчинку, що припускає свободу особистого рішення, здатність людини вибрати між добром і злом» [5, с. 46].

Сьогодні, в умовах свободи вибору шлюбного партнера, виникає і проблема морального вибору. Тому одне із завдань виховання культури відносин статей – сформувати в учнів потребу вибрати гідного супутника життя.

Володіючи почуттям власної гідності і поважаючи гідність особи протилежної статі, учні зможуть зробити правильний моральний вибір.

Культура відносин статей не може бути сформована без знань про мужність і жіночність. Величезну роль у вихованні культури відносин статей грають знання про істинну мужність і жіночність, вироблення відповідного зразка чоловічого і жіночого «Я» у свідомості учнів. Дуже важливо, щоб соціальний тип мужності і жіночності був обраний з позиції знання і морального вибору. Інакше може

сформуватися «негативна ідентичність», відмова від самовизначення і вибір негативних зразків для наслідування.

Щоб виховати в учнів культуру відносин статей, необхідно дати їм відповідні знання про фізіологію статі та психологію взаємин статей. Ці знання необхідні перш за все для того, щоб вміти правильно побудувати взаємини з особами протилежної статі, уникнути багатьох помилок в процесі статевого дозрівання та емоційної незрілості.

Пройшовши шлях від знання через усвідомлення і присвоєння, ці знання будуть впливати на підвищення культури відносин статей і створять відповідну базу для сімейних відносин, для позитивного морального клімату сім'ї.

Список використаної літератури

- 1. Архангельский Л. М.** Социально-этические проблемы теории личности / Л. М. Архангельский. – М. : Педагогика, 1974. – 127 с.
- 2. Бандзеладзе Г. Д.** О понятии человеческого достоинства / Г. Д. Бандзеладзе. – Тбилиси, 1979. – 217 с.
- 3. Ковальчук І. А.** Статеве виховання дітей і учнівської молоді: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / І. А. Ковальчук. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – 125 с.
- 4. Мясичев В. Н.** Проблема отношений человека и его место в психологии / В. Н. Мясичев // Вопросы психологии. – 1957. – № 5. – С. 10 – 15.
- 5. Словник по этике.** – М. : Педагогика, 1975. – 481 с.

Супруненко К. М. Формування культури статевиx стосунків як психолого-педагогічна проблема

У цій статті визначається сутність дефініції «культура відносин статей», яка передбачає систему, сукупність практичних, свідомих взаємозалежностей між індивідами протилежної статі, регульованих нормами моралі, відповідними загальнолюдської тенденції морального прогресу. Виховання культури відносин статей лежить через виховання поваги прав та гідності особи протилежної статі. Величезну роль у вихованні культури відносин статей грають знання про істинну мужність і жіночність, вироблення відповідного зразка чоловічого і жіночого «Я» у свідомості учнів.

Ключові слова: стать, культура відносин статей, цінності, людська гідність.

Супруненко К. Н. Формирование культуры отношений полов как психолого-педагогическая проблема

В этой статье раскрывается сущность дефиниции «культура отношений полов», которая предполагает систему, совокупность

практических, сознательных взаимозависимостей между индивидами противоположного пола, регулируемых нормами морали, в соответствии с общечеловеческой тенденцией морального прогресса. Воспитание культуры отношений полов осуществляется через воспитание уважения прав и достоинства лица противоположного пола. Огромную роль в воспитании культуры отношений полов играют знания об истинной мужественности и женственности, выработка соответствующего образца мужского и женского «Я» в сознании учащихся.

Ключевые слова: пол, культура отношений полов, ценности, человеческое достоинство.

Suprunenko K. N. The creation of a culture of gender relations as a socio-pedagogical problem

In this article, is determined by the nature of a definition of «culture of gender relations», which provides for a system, a set of practical, conscious of interdependencies between individuals of the opposite sex, regulated by the norms of morality, relevant universal trends of moral progress. Foster a culture of gender relations is through the development of respect for the rights and dignity of persons of the opposite sex. Huge role in raising the culture of gender relations play a knowledge of true masculinity and femininity, elaboration of an appropriate sample of male and female «I» in the minds of students.

Key words: gender, culture of gender relations, values, human dignity.

УДК 37.013.42:[316.61:159.938.363.2]

Н. Г. Цюпка

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Проблема статево ролювої соціалізації дітей та молоді на сьогоднішній день є однією з актуальних проблем суспільства. Процеси які відбуваються зараз у соціокультурному середовищі, не тільки ускладнюють, але й часто негативно впливають на процес статево ролювої соціалізації старших підлітків. Сучасні підлітки в процесі соціалізації потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Своєчасна допомога соціального педагога, його порада,

настанови про те, як необхідно поводитись хлопчикам і дівчаткам в різних ситуаціях сприяють ефективному засвоєнню норм статевої поведінки, позитивно впливають на процес становлення особистості старшого підлітка.

Мета статті – розглянути організаційно-педагогічні умови соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.

Проблемами статевої соціалізації підлітків займалися такі науковці як В. Каган, І. Кон, Д. Ісаєва, Д. Колесова, В. Кочеткова, Н. Сельверової, А. Хрипкової, В. Кравець, Л. Столярчук.

Розкриваючи сутність організаційно-педагогічних умов соціально педагогічної підтримки старших підлітків, перш за все необхідно дати визначення поняттю «соціально-педагогічна підтримка» та «педагогічна умова».

Одним із видів соціальної підтримки є *соціально-педагогічна підтримка*, яка тлумачиться як надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей. Соціально-педагогічна підтримка орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблем, що допомагає досягати бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності. Здійснюється за допомогою певних педагогічних методів [3, с. 161].

Слід відзначити, що у сучасній педагогічній науці не існує єдиного підходу до визначення та тлумачення терміна «педагогічна умова». На думку В. Андрєєва, педагогічна умова – «це обставина процесу навчання, яка є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення визначених педагогічних цілей» [1, с. 124].

Під соціально-педагогічними умовами ми розуміємо сукупність об'єктивних можливостей, взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів (змісту, форм та методів), які складають оптимальне середовище, в якому протікають педагогічне явище, процес [4, с. 95 – 96].

Аналіз наукової літератури з проблем статевої соціалізації, статевого виховання підлітків, практичного досвіду виховної роботи шкіл надали нам підстави для визначення організаційно-педагогічних умов соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.

Першу умову ми пов'язуємо із організацією виховної діяльності школи у процесі статевої соціалізації старших підлітків,

спрямованої на формування позитивних якостей мужності/жіночості, культури стосунків статей; орієнтацію на цнотливість, шлюбно-сімейні відносини.

Другу умову ми розглядаємо в контексті корекції статевої поведінки старших підлітків на основі особистісно-орієнтованого підходу й з урахуванням особливостей розвитку дітей старшого підліткового віку.

Третю умову ми пов'язуємо із взаємодією шкільного соціального педагога з соціальними інститутами соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації (сім'я, соціальні, психологічні і медичні, православна церква, громадські організації).

Розпочинаючи змістовну характеристику *першої організаційно-педагогічної умови*, визначаємо, що провідну роль у виховній діяльності має відігравати шкільний соціальний педагог, але ж до своєї роботи він може прилучати й інших педагогів та психолога школи.

Повноцінне формування, розвиток індивідуальності кожної дівчинки/дівчини й кожного хлопчика/юнака неможливе без їх цілеспрямованого комплексного виховання в процесі статевої соціалізації, яке передбачає оволодіння вміннями й навичками статевої поведінки, набуття культури ставлень одної статі до іншої, формування власного статевого репертуару й розвиток здатності до його реалізації. Аналіз реальної педагогічної практики свідчить, що в сучасних школах виховання такого типу здійснюється вкрай слабо, оскільки соціальні педагоги не отримують необхідної професійної підготовки. Процес статевої соціалізації підростаючого покоління сьогодні контролюється дорослими недостатньо.

Виховна діяльність у процесі статевої соціалізації старших підлітків повинна враховувати й позитивні, і негативні особливості сучасного соціокультурного середовища. Це передбачає розуміння того, що зміни, які відбуваються в житті суспільства, ускладнюють статевою соціалізацію підростаючого покоління. Спостерігається переоцінка цінностей, змінюється ставлення людей до деяких гендерних проявів. Те, що ще зовсім недавно засуджувалось і заборонялось, сьогодні не вважається непристойним і трактується як відхилення в межах загальної норми. Ситуація складається таким чином, що, з одного боку, треба формувати у старших підлітків терпимість до окремих явищ, конкретних людей і вчинків, а з іншого – створювати умови для нормального розвитку хлопчиків і дівчаток, юнаків і дівчат, виховувати з них повноцінних чоловіків і жінок, орієнтувати на цнотливість, навчити їх контролювати свої бажання, нести відповідальність за власні вчинки.

Аналізуючи зміни, що відбуваються в галузі статевої соціалізації, і враховуючи тенденції розвитку сучасної школи, можна припустити, що:

а) посилюється інтерес педагогів до ідеї статевої виховання старших підлітків, усвідомлюється необхідність її реалізації в шкільних умовах;

б) у зв'язку із часто негативним впливом засобів масової інформації на статевою соціалізацію дітей, зростаючими вимогами до статевої поведінки сучасних чоловіків і жінок та їх взаємин виникає нагальна потреба формувати у старших підлітків почуття власної гідності, усвідомлення своєї чоловічої/жіночої самоцінності, виховувати позитивні якості мужності/жіночості, поважливе ставлення до представників своєї й протилежної статі, культуру взаємин статей;

Виховна діяльність у процесі статевої соціалізації старших підлітків передбачає: *індивідуальну, групову, та масову* роботу зі старшими підлітками.

Методи виховної діяльності у процесі статевої соціалізації старших підлітків передбачають:

1. *Методи формування свідомості особистості*: бесіди, лекції, дискусії, переконання, приклад.

2. *Методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки*: громадська думка, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування.

3. *Методи стимулювання діяльності і поведінки*: змагання, заохочення, гра.

4. *Методи самовиховання*: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

Використання їх забезпечує формування у старших підлітків практичних умінь і навичок самовиховання як найвищої форми виховання й подальшого самовдосконалення [2, с. 128].

Перейдемо до розкриття *другої організаційно-педагогічної умови*, яку ми розглядаємо в контексті корекції статевої поведінки старших підлітків на основі особистісно-орієнтованого підходу й з урахуванням особливостей розвитку дітей старшого підліткового віку.

Корекційна діяльність шкільного соціального педагога у процесі статевої соціалізації старших підлітків – це процес особистісно-орієнтований, направлений на зміну, виправлення статевої поведінки старших підлітків удосконалення їх індивідуальних особливостей.

Н. Тимощук під особистісно орієнтованим вихованням розуміє «цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес особистісної, суб'єктно-суб'єктної взаємодії вихователя і вихованця, спрямований на створення соціокультурного середовища для саморозвитку й самостановлення особистості як суб'єкта активної діяльності та суспільних відносин, здатного до самовизначення, самореалізації й самовдосконалення» [4, с. 111].

Особистісний підхід передбачає відношення до кожного вихованця як до самоцінної особистості, незалежно від властивих їй особливостей.

Корекція статевої поведінки старших підлітків повинна здійснюватися соціальним педагогом з урахуванням особливостей розвитку дітей старшого підліткового віку.

Основними формами корекційної роботи є корекція та соціальна терапія.

Корекція – діяльність, спрямована на виправлення тих особливостей розвитку, які за певними критеріями не відповідають прийнятним стандартам. Задачі корекції тісно пов'язані з поняттям «норма», що і є основною метою корекційного впливу, тобто «підтягування» або «повернення» підлітка до норми. Психокорекційний вплив необхідний, якщо є відхилення від норми.

Соціальна терапія – метод «соціального лікування», соціального контролю та комунікації – систематичні, цілеспрямовані заходи, спрямовані на допомогу особистості або групі в регуляції почуттів, імпульсів, думок, стосунків. Завданнями соціальної терапії є: корекція поведінки, забезпечення нормального соціального розвитку підлітка, самоствердження особистості.

Розглянемо *третю організаційно-педагогічну умову соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації*, яку ми пов'язуємо із взаємодією шкільного соціального педагога з соціальними інститутами такими як: сім'я, соціальні і медичні служби, православна церква, громадські організації.

Ця умова передбачає організацію сумісних виховних та дозвіллевих заходів старших підлітків та їх батьків; залучення спеціалістів різних установ та організацій, представників православної церкви, активістів громадських організацій, волонтерів до процесу соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, ми можемо зробити такі висновки:

Розроблені нами організаційно-педагогічні умови спрямовані на більшу ефективність процесу соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.

Організаційно-педагогічні умови соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації нами були сформульовані таким чином: організація виховної діяльності школи у процесі статевої соціалізації старших підлітків, спрямованої на формування позитивних якостей мужності/жіночості, культури стосунків статей; орієнтацію на цнотливість, шлюбно-сімейні відносини; корекція статевої поведінки старших підлітків на основі особистісно-орієнтованого підходу й з урахуванням особливостей розвитку дітей старшого підліткового віку; взаємодія шкільного соціального педагога з соціальними інститутами соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.

Список використаної літератури

1. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности / В. И. Андреев. – М., 1981. – 240 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник./ Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 575 с.
3. Кузнецов М. Т. К основам нравственно-полового воспитания / М. Т. Кузнецов // Сов. педагогика. – 1990. – № 6. – С. 32 – 36.
4. Підготовка дітей-сиріт до сімейного життя в умовах інтернатного закладу: монографія / С. Я. Харченко, Г. Д. Хархан. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – 248 с.

Цюпка Н. Г. Організаційно-педагогічні умови соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації

В статі розглянуто організаційно-педагогічні умови соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації. Які передбачають: організацію виховної діяльності школи у процесі статевої соціалізації старших підлітків, спрямованої на формування позитивних якостей мужності/жіночості, культури стосунків статей; орієнтацію на цнотливість, шлюбно-сімейні відносини; корекцію статевої поведінки старших підлітків на основі особистісно-орієнтованого підходу й з урахуванням особливостей розвитку дітей старшого підліткового віку; взаємодію шкільного соціального педагога з соціальними інститутами соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у процесі їх статевої соціалізації.

Ключові слова: статі, старші підліткі, статева соціалізація, статева поведінка.

Цюпка Н. Г. Организационно-педагогические условия социально-педагогической поддержки старших подростков в процессе их полоролевой социализации

В статье рассмотрены организационно-педагогические условия социально-педагогической поддержки старших подростков в процессе их полоролевой социализации. Которые предполагают: организацию воспитательной деятельности школы в процессе полоролевой социализации старших подростков, направленной на формирование положительных качеств мужества / женственности, культуры взаимоотношений полов; ориентацию на целомудрие, брачно-семейные отношения; коррекцию полоролевого поведения старших подростков на основе личностно-ориентированного подхода и с учетом особенностей развития детей старшего подросткового возраста; взаимодействие социального педагога с социальными институтами социально-педагогической поддержки старших подростков в процессе их полоролевой социализации.

Ключевые слова: пол, старшие подростки, полоролевая социализация, полоролевое поведение.

Tsiupko N. G. Organizational and pedagogical conditions of social and educational support older teenagers in the process of sex-role socialization

The article deals with pedagogical conditions of social and educational support to older teens in the process of sex-role socialization. What peregachayut: organization of educational activities in the school sex-role socialization of older adolescents aimed at developing positive qualities of masculinity / femininity, culture, relationship articles, focus on chastity, marriage and family relations, correction sex-role behaviors in older adolescents from person-centered approach and allowing for the development of children older adolescents; school social teacher interaction with social institutions, social and educational support for older teens in the process of sex-role socialization.

Key words: gender, older teens, sex socialization, sex-role behavior.

К. В. Шиндєр

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ МАСКУЛІНОСТІ/ФЕМІНІНОСТІ У ДІВЧАТ-СПОРТСМЕНОК

У сучасному спорті рівень жіночих рекордів безперервно підвищується і в ряді видів спорту навіть перевищує рівень чоловічих досягнень. Емансипація жінок у спорті йде повним ходом (т.к. на Олімпійських іграх дівчата беруть участь практично у всіх видах спорту), багато спортивних занять мають шкідливий вплив на жіночий організм, не говорячи вже про естетичне сприйняття суспільством таких спортсменок. В останні роки все більше вчених висловлюють думку, що серед спортсменок всіх вікових груп (дівчатка, дівчата, жінки) виражені ознаки, що свідчать про більшу маскуліність, ніж у жінок, які не займаються спортом [1, с. 33].

На даний момент обмежити участь жінок в спорті неможливо, можна лише мінімізувати негативні наслідки заняттям спортом на жіночий організм та психіку, тому ця тема являється актуальною на пострадянському просторі, так як в рамках зарубіжної психології спорту вивчення гендерних характеристик спортсменів вже давно стало одним з пріоритетних напрямів. Такі дослідники як П. Мерфі, Дж. Кретті, Р. Колкер Дж. Кейн, М. Еншел та ін. вивчали гендерні особливості спортсменів різних видів спорту. Проте дані, отримані на іноземних спортсменах, можуть не зовсім об'єктивно відображати реальність вітчизняного спорту, в силу специфічності соціальних процесів всередині нашої країни і світового спортивного руху [5, с. 7].

Статеворольова ідентичність і симптомокомплекс маскуліності/фемініності – це два нерозривно пов'язаних між собою поняття. Як стверджує О. Кочарян і Н. Терещенко для розуміння причин формування певних статево рольових структур особистості, необхідно знати прояви її маскуліного/фемініного симптомокомплексу.

О.Кочаряном була побудована психодіагностична карта симптомокомплексу маскуліності/ фемініності, де було виділено три рівня структурної організації симптомокомплексу «маскуліність/ фемініність»: «соціогенний», поведінковий і «біогенний» рівень [4, с. 31].

На рівні анатомії та фізіології (особливостей статури, показників морфології серця і механізмів адаптації кардіогемодинаміки, типів кровообігу, пропорцій і розмірів м'язових волокон і т.д.) У

висококваліфікованих спортсменок відбувається зниження статевих відмінностей у процесі багаторічного відбору в умовах спортивної діяльності.

Відмінності в силових можливостях жінок і чоловіків головним чином залежать від різниці в розмірах тіла, а точніше, в обсязі м'язової тканини. Силове тренування у жінок, відносно більше впливає на зменшення жирової тканини і менше на вагу тіла і збільшення м'язової маси у порівнянні з чоловіками.

У жінок в порівнянні з чоловіками максимальна аеробна продуктивність (витривалість) нижче, що зумовлює і більш низькі результати жінок у видах спорту, що вимагають прояву витривалості [3, с. 43].

Такі дослідники, як Я. Коц, Б. Никитюк, П. Радзієвський і т.д. стверджують, що гендерна ідентичність спортсменки має певний зв'язок з характером протікання менструальної функції, впливає на психологічне ставлення до виконання тренувальних навантажень під час тієї чи іншої фази менструального циклу, а також визначає особливості прояву динаміки рухових здібностей протягом специфічного циклу.

Згідно з дослідженням Г. Горської, віднесення спорту до чоловічих занять підвищує ймовірність статерольового конфлікту у спортсменок, які прагнуть одночасно до відповідності стереотипу жіночності і до високих спортивних досягнень, що вимагає прояви «чоловічих» особистісних якостей і стратегій поведінки [2, с. 242].

У міру зростання спортивної майстерності у дівчаток-спортсменок починають проявлятися, властиві чоловікам риси характеру: лідерство, воля до перемоги, агресивність, самоконтроль, жорсткість. Фемініні види спорту, у дівчат сприяють зниженню домінантності, формуванню тривожності, збільшенню стереотипних поглядів на якості, властиві чоловікам і жінкам у суспільстві. Фізіологи пояснюють зміни в статевому поведінці дівчаток порушеннями в процесі диференціації мозку, які викликають маскулінізацію статевого центру, що в деяких випадках може привести до порушення статеворольової поведінки, сексуальної орієнтації і, що особливо важливо, материнського інстинкту [3, с. 45].

Спорт накладає істотний відбиток на процес гендерної соціалізації, особливо помітний в «маскуліних» видах спорту. У процесі соціальної активності спортсменки у спорті набувають такі цінності як: внутрішня дисципліна, швидкість оцінки ситуації та прийняття рішення, наполегливість у досягненні поставленої мети, уміння спокійно пережити невдачу, нарешті, просто знайти вихід зі складної ситуації [5, с. 10].

Також певний вплив на процес гендерної соціалізації надає чинник «класу» спортсменки (рівня її досягнень). Так, наприклад, Б. Дж. Кретті встановив, що спортсменки високого класу в порівнянні з жінками, не займаються спортом, проявляють відчуженість, стриманість у спілкуванні, холоднокровність, стриманість у вираженні почуттів, більш високий рівень інтелекту. Завдяки заняттям спортом жінки стають більш комунікабельними, цілеспрямованими, зібраними.

Є. Джеронон вважає, що в ряді спеціальностей (плавання, баскетбол), маскулінізація особистості жінки у спорті може мати позитивний ефект. Їм було виявлено, що, на відміну від неспортсменок, спортсменки характеризуються як малоімпульсивні, не дратівливі, краще пристосовуються і проявляють нормативні поведінкові установки [3, с. 45].

Спортивна діяльність підвищує стійкість до складних ситуацій, формуються конструктивні способи реагування на проблему, що виражається в більш низьких значеннях показників копінг-стратегій. Для незаймаючихся спортом характерно більш активне використання стратегій совладання в силу відсутності специфічних умов діяльності зі своєчасно зворотнім зв'язком, де відображена результативність власної діяльності. Спорт у дівчат формує тенденцію до пошуку захисного поведінкового усунення проблеми менш ворожого і агресивного у своїх способах совладання. Спортсмени чоловічої статі, переносять акцент з проблеми на особистісний розвиток, прагнуть до спортивного вдосконалення [1, с. 38].

Тому **метою** роботи стало вивчення особливостей статевої ідентичності та симптомокомплексу маскулінності/фемінінності у дівчат-спортсменок у різних видах спорту.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання:

1. Проаналізувати літературу з проблеми дослідження;
2. Визначити рівневі особливості симптомокомплексу маскулінності/фемінінності на соціо-генному, біо-генному та поведінковому рівнях у дівчат в різних видах спорту;
3. Визначити структурні особливості симптомокомплексу маскулінності/фемінінності у дівчат-спортсменок з різних видів спорту;
4. Дослідити відмінності у психосемантичній структурі статевої ідентичності у дівчат спортсменок з різних видів спорту.

В роботі були використані наступні методи: методика ACL А. Нейлбун, методика «Маскуліність-фемінінність» Сандри Бем, 5-а шкала «маскуліності-фемінінності» тесту СМДО в адаптації

Л. Собчик, проективний метод портретних виборів Сонді в адаптації Л. Собчик та психосемантичний метод репертуарних грат

Келлі. Математична обробка результатів дослідження проводилась за допомогою: факторний та кластерний аналіз, U-критерій Манна – Уїтні.

Дослідницьку вибірку склали 60 спортсменок, з яких було виділено 2 дослідницькі групи: до першої вибірки увійшли 30 дівчат жіночого виду спорту (художньої гімнастики) юнацького віку (18-21 року), до другої вибірки увійшли 30 дівчат чоловічого виду спорту (самбо та дзюдо) юнацького віку (18-21 року).

На підставі отриманих результатів 5-ї шкали методики СМДО в адаптації Л.М.Собчик, на поведінковому рівні симптомокомплексу маскулінності / фемінінності (за О. Кочаряном), можна сказати, що у спортсменок, які займаються жіночим та чоловічим видом спорту підвищуються невимушеність і впевненість у собі, властиві підприємливість і послідовність внутрішньої мотивованої поведінки, домінантність. Для дівчат спортсменок двох груп показники за 5-ою шкалою СМДО в адаптації Л. Собчик відображають риси мужності, прагнення до емансипації, самостійності прийняття рішень, схильності до вибору чоловічих професій та занять.

За методикою «Маскулінність-фемінінність» Сандри Бем, яка орієнтована на соціогенний рівень симптомокомплексу маскулінності / фемінінності було визначено що: для групи дівчат, які займаються жіночим та чоловічим видом спорту, важливо проявити чоловічі риси, які сформувалися в процесі соціалізації, виховання і розвитку особистості. При порівнянні двох груп спортсменок, які займаються різними видами спорту було припущення, що чоловічі риси більш властиві дівчатам які займаються самбо та дзюдо, ніж дівчатам які займаються художньою гімнастикою.

Для достовірності дослідження було використано дві методики направлені для виявлення соціогенного рівня симптомокомплексу маскулінності / фемінінності у дівчат, які займаються різними видами спорту. Так за методикою ACL А. Neilbrun були отримані результати, де можна говорити про те, що в групі дівчат, які займаються чоловічим видом спорту більш виражена маскулінність, ніж у дівчат які займаються жіночим видом спорту. Отже, дана методика діагностує особистісну компенсаторику, або захисну «Я»-концепцію, а не актуальний біогенний детермінований рівень маскулінності / фемінінності.

З метою дослідження біогенного рівня симптомокомплексу маскулінності / фемінінності у дівчат які займаються різними видами спорту, була використана методика Сонді в адаптації Л. Собчик (за факторами h та s).

Згідно отриманим результатам, можна сказати наступне: значення по фактору h (фемінінність) являються значимими для двох

груп спортсменок, які займаються чоловічим та жіночим видом спорту. Це може свідчити про те, що у дівчат спортсменок з художньої гімнастики, самбо і дзюдо виражені якості, як сентиментальність, вразливість, настрій значною мірою залежить від ставлення оточуючих.

З метою виявлення структурних взаємозв'язків симптомплексу маскулінності/фемінінності у дівчат-спортсменок різних видів спорту був проведений факторний аналіз.

В ході дослідження внутрішньоструктурних зв'язків у дівчат, які займаються жіночим видом спорту, були отримані 3 фактора: «Компенсаторна соціальна андрогінність» – свідчать проте, що у дівчата, які займаються художньою гімнастикою рівноправно виражені маскулінні та фемінінні риси, які представлені гармонійно і взаємодоповнюють, що підвищує адаптаційні можливості таких дівчат; «Конфліктна фемінінність» – показники фемінінності на соціальному рівні та фемінінності на біогенному рівні знаходяться у зворотній залежності, то теплота, ніжність, сентиментальність, довірливість, підверженість зовнішньому впливу характерні на біогенному рівні, тоді чутливість, сором'язливість, співпереживання знижується на соціогенному рівні, і навпаки, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам; «Стержева маскулінність» – свідчить про те, що дівчата, які займаються художньою гімнастикою мають вираженість таких рис як: активність, самостійність, працьовитість, незалежність, напористість, мужність, сила, витривалість, відкритість, самовпевненість, відчуття реальності, більш висока самооцінка своєї зовнішності – фізичного Я та ін.

В ході дослідження внутрішньоструктурних зв'язків у дівчат, які займаються чоловічим видом спорту, були отримані 3 фактора: «Континуально-альтернативний» – показниками фемінінності на біогенному рівні у дівчат, які займаються самбо та дзюдо, вираженість таких жіночих рис як: теплота, сердечність, ніжність, сентиментальність, підверженість зовнішньому впливу, тим менше проявляються типічно чоловічі риси: доміантності, агресивності, самостійності, схильності до ризику на соціогенному рівні, і навпаки; «Біполярно-альтернативний» – свідчить проте, що чим більше проявляються чоловічі риси: активності, самозбереження, самовпевненості, почуття реальності, прагнення захищати інших – на біогенному рівні, тим менше проявляються традиційні жіночі риси такі, як м'якість, чутливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття на соціогенному рівні, і навпаки; «Проміжна статева роль» – свідчить, що на патерних засадах представлені істотні риси як маскулінності так і

фемінінності, при цьому передбачається, що риси представлені гармонійно і взаємодоповнюючи.

Психосемантичне дослідження статевої ролі ідентичності у дівчат спортсменок різних видів спорту здійснювалось за допомогою методики «Репертуарних грат Келлі», обробка результатів методики проводилась за допомогою кластерного ієрархічного аналізу. В якості елементів були використані такі як: «Я-реальна», «Я-ідеальна», «спортсменка», «чемпіонка», «професіонал», «донька», «пацанка», «жінка», «мама», «дружина», «домогосподарка», «тренер», «авторитет», «лідер», «суперниця», «стерва», «актриса», «жертва», «кохана», «манекенниця», «бізнесвумен», «політик», «суддя», «гроші», «слава», «успіх», «спорт».

Для першої групи спортсменок, які займаються жіночим видом спорту, було виділено сім кластерів.

Кластер «кохана – спорт – чемпіонка-професіонал». Семантична близькість даних перемінних можна пояснити тим, що в уявленні спортсменок, тільки ставши чемпіонкою, та досягнувши професіоналізму в спорті чоловіки будуть звертати на них увагу і будуть кохати їх.

Кластер «дружина – тренер – донька». Цей конструкт можна пояснити тим, що дівчата з художньої гімнастики спортивний колектив являється другою сім'єю. Так в спорті тренер – це людина, яка направляє, допомагає, піклується за спортсменок, як за доньок.

Кластер «Я-ідеальна та успіх – спортсменка». Семантичний зв'язок цих конструктів говорить проте, що для дівчат з художньої гімнастики являється важливим бачити себе як ідеальну спортсменку, яка досягла успіху в спортивній діяльності тому, що спорт це сфера реалізації себе.

Кластер виділяє поняття «Я-реальна – мама». Цей конструкт, може говорити проте, що дівчата спортсменки жіночого виду вже зараз готові прийняти на себе в роль матері, тому спорт для них знаходиться на другому плані.

Кластер «гроші – слава – авторитет». Дівчата-спортсменки бачать перспективи в спорті, якщо буде високий заробіток, та признання їх досягнень.

Кластер це «актриса – лідер – жінка». Зв'язок цих конструктів може говорити проте, що дівчата, які займаються художньою гімнастикою, демонстративні, потребують уваги, хочуть домінувати над людьми та якимось чином впливати на них.

Кластер «стерва-політик». Ці конструкти можна пояснити, тим, що спортсменки об'єднуючи ці ролі вони можуть досягти поставлених цілей, маніпулюючи людьми для досягнення цілі та виконання поставлених задач.

Результати кластерного ієрархічного аналізу методики «Репертуарних грат Келлі» для другої групи (дівчат спортсменок самбо та дзюдо) було виділено сім кластерів.

Кластер «Я-реальна – чемпіонка». Семантичний зв'язок можна пояснити тим, що, досягнення поставлених цілей в спорті являється важливим для спортсменок які займаються чоловічим видом спорту, при цьому інші можливості їх не цікавлять.

Кластер «спортсменка – жінка – мама – успіх – спорт». Зв'язок цих понять пояснюється тим, що дівчата які займаються чоловічим видом спорту успішно реалізують соціальні ролі: успішної спортсменки, жінки, у майбутньому мами.

Кластер «професіонал – кохана». Зв'язок цих конструктів може свідчити проте, що дівчата, вважають, що чоловіки по кохають їх тільки за професійність у спорті.

Кластер «актриса – суддя – бізнесвумен – гроші». Семантичний зв'язок цих конструктів можна пояснити тим, що дівчата-спортсменки з самбо та дзюдо не бачать перспективи заробітку в спорті, тому після закінчення спортивної кар'єри, скоріше за все перекваліфікуються на іншу професійну діяльність.

Кластер «Я-ідеальна – дружина». Це може свідчити проте, що дівчата бажають себе бачити та реалізуватись, як ідеальні дружини. Однак роль дружини для них являється другорядною, так як всі сили йдуть на досягнення звання чемпіонки. Кластер «стерва – жертва». Семантичний зв'язок цих конструктів можна пояснити, тим, що ці ролі важливі для спортивної діяльності, а не для соціального життя. Спортсменки які займаються чоловічим видом спорту, можливо використовують в протистоянні проти суперниці, що дає змогу виграти.

Кластер «пацанка – манекещиця». Для них притаманно бути пацанкою, що є рівнозначним, бути манекенницею, а значить сприймати себе гарною, привабливою, стрункою.

Висновки.

1. Кочарян О. С. виділяє три рівні структурної організації сиптомокомплексу маскулінності/фемінінності, що цілісно характеризують статево-рольовий розвиток дівчат-спортсменок, а саме: соціогенний, поведінковий та біогенний. Аналіз досліджень гендерної диференціації та соціалізації особистості у спорті не дозволив виявити загальні закономірності прояву маскулінності або фемінінності, але Б. ДЖ. Кретті, Н. Цикунова, Дж. Кейн припускають, що спорт сприяє маскулінізації особистості жінок.

2. Виявлення відмінності на різних рівнях існування симптомокомплексу маскулінності/фемінінності, показало, що на

соціогенному та поведінковому рівнях у дівчат, які займаються різним видом спорту притаманні чоловічі риси. Це дозволяє думати, про особистісну компенсаторику, або захисну «Я-концепцію», а не актуальний біогенний детермінований рівень маскулінності/фемінінності. На біогенному рівні у дівчат-спортсменок з різних видів спорту, можна говорити про вираженість жіночих рис.

3. У дослідженні структури симптомокомплексу маскулінності/фемінінності у дівчат, які займаються різними видами спорту за отриманими факторами, було виявлено зворотній зв'язок між проявом маскулінності на соціогенному та біогенному рівні, такою ж тенденцією проявляється фемінінність. Це свідчить, що для дівчат, які займаються художньою гімнастикою характерна вираженість самозбереження, твердості, самовпевненості, при цьому, про меншу вираженість незалежності, домінантності, самостійності. Структура симптомокомплексу маскулінності/фемінінності для дівчат, які займаються самбо та дзюдо пояснюється тим, що домінування одного рівню, говорить про меншу вираженість іншого. Чим більше у таких дівчат проявляється чутливість, сором'язливість, ніжність, співпереживання, бажання подобатись тим менше проявляється завзятість, твердість, почуття реальності, тяга до об'єктивності та критикування.

4. В психосемантичній структурі симптомокомплексу маскулінності/фемінінності виявлено феномен амбівалентності жіночих ролей у дівчат, які займаються різними видами спорту, що говорить, про внутрішнє суперечливе відношення до жіночих ролей, та інтересу до фрагментації, множинності і мінливості конструктів «пацанка-манекенщиця», «кохана-професіонал», «дружина-тренер-донька» та ін.

Список використаної літератури

1. Дамадаева А. С. Гендерные исследования в спортивной психологии / А. С. Дамадаева // Психологический журнал. – 2012. – № 1. – С. 30 – 45. **2. Ильин Е. П.** Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин // СПб. : Питер, 2003. – 366 с. **3. Иорданская Ф. А.** Морфофункциональные возможности женщин в процессе долговременной адаптации к нагрузкам современного спорта / Ф. А. Иорданская // Теория и практика физической культуры. – 1999. – № 6. – С. 43 – 45. **4. Кочарян А. С.** Личность и половая роль (симптомокомплекс маскулинности/феминности в норме и патологии) / А. С. Кочарян // Отв. ред. член-кор. АПН Украины Бурлачук Л. Ф. – Х., 1996. – 139 с. **5. Цикунова Н.С.** Гендерные

характеристики личности спортсменов в маскулинных и фемининных видах спорта: дис. на соис. степ. канд. психол. наук: 13.00.04 / Цикунова Наталья Сергеевна. – Санкт-Петербург, 2003. – 230 с.

Шиндер К. В. Особливості статевої ідентичності та симптомокомплексу маскулінності/фемінності у дівчат-спортсменок

У статті представлені результати аналізу структурних та рівневих особливостей симптомокомплексу маскулінності/фемінності: жіночі риси виражені на біогенному рівні та чоловічі риси на соціогенному та поведінковому рівнях. У психосимантичній структурі симптомокомплексу маскулінності/фемінності виявлено феномен абівалентності жіночих ролей: «манекенщиця-пацанка», «кохана-професіонал», «дружина-тренер-донька» та інші у дівчат-спортсменок різних видів спорту.

Ключові слова: статева ідентичність, симптомокомплекс маскулінності/фемінності, дівчата-спортсменки.

Шиндер К. В. Особенности полоролевой идентичности и симптомокомплекса маскулинности/феминности у девушек-спортсменок

В статье представлены результаты анализа структурных и уровневых особенностей симптомокомплекса маскулинности/феминности: женские черты выражены на биогенном уровне и мужских черт на социогенного и поведенческом уровнях. В психосимантичній структурі симптомокомплекса маскулинности/феминности виявлен феномен абівалентності жіночих ролей: «манекенщица-пацанка», «любимая-профессионал», «жена-тренер-дочь» и другие, у девушек-спортсменок различных видов спорта.

Ключевые слова: полоролевая идентичность, симптомокомплекс маскулинности/феминности, девушки-спортсменки.

Shyndier K. Features of gender role identity and symptom masculinity / femininity girls athletes

The results of the analysis of the structural features of level and symptom maskulinosti / femininosti: expression of female traits to biogenic levels and display of masculine traits in sotsiogennyh and behavioral levels. In psyhosymantychniy symptom structure maskulinosti / femininosti discovered phenomenon abivalentnosti female roles, "mannequin-patsanka", "professional lover," "wife, daughter-coach" and other women athletes in different sports.

Key words: sex-role identity, symptom of masculinity / femininity, female athletes.

Я. Ю. Яковенко

ГЕНДЕРНА СЕГРЕГАЦІЯ В СФЕРІ ОСВІТИ ТА НАУКИ

Проблема професійної сегрегації міцно вкоренилася у сферах, які визначають сучасний етап розвитку суспільства (політика, бізнес, управління, наука). Сучасні реалії вимагають зростання кількості високоосвічених фахівців, у тому числі науковців, здатних здійснювати відкриття у різних галузях знань. Більшість розвинених країн визначили стратегічним завданням на найближчу перспективу ширше залучення жінок до науки. Важливість дослідження гендерної рівності в сфері освіти та науки підкреслюється прагненням сучасного суспільства до демократизації та гуманізації. Тому дана тема є досить *актуальною* і потребує подальшого дослідження.

Питанню забезпечення гендерної рівності у сфері освіти та науки присвячена велика кількість праць зарубіжних та вітчизняних авторів. Серед них слід відзначити роботи таких дослідників як Є. Слепникова [6], М. Девіс. [2], С. Хардінг і М. Хінтікка [7] та багатьох ін. Однак ще безліч питань, пов'язаних із забезпеченням гендерної соціалізації жінок залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає в дослідженні та обґрунтуванні необхідних заходів з подолання сегрегації жінок в освіті та науці, реалізація яких забезпечить пришвидшення гендерної соціалізації.

Україну варто охарактеризувати як країну, що намагається додержуватися гендерної демократії. Однак у професійному середовищі продовжує існувати гендерна дискримінація жінок. Вона найчастіше проявляється у вигляді існуючих у суспільстві бар'єрів для жінок під час просування службовою драбиною. Гендерна нерівність для жінок небезпечна тим, що негативно впливає на статус жінки в суспільному сприйнятті та ряд інших показників (оплату праці, соціальну та майнову нерівність тощо).

Для здійснення оцінки масштабу даного явища розраховується індекс гендерної нерівності (ІГН), який відображає втрату в людському розвитку, причиною якої стала нерівність досягнень чоловіків та жінок. За результатами 2012 року [4] ІГН України становив 0,338, завдяки чому наша держава посіла 57 місце серед 148 країн (для порівняння: Росія та Казахстан на 51 місці). Такий результат зумовлений високою часткою жінок з середньою та вищою освітою (91,5%), при цьому

частка місць у парламенті, зайнятих жінками склала лише 8%, у той час як середній показник для країн Європи та Азії більш ніж удвічі вищий – 16,7%.

Це свідчить про існування значної диспропорції між сприятливими можливостями отримання освіти та доступу жінок до роботи у політиці та сфері державного управління. За величиною гендерного розриву [5], який застосовується до 4 найважливіших галузей – економіки, політики, освіти, охорони здоров'я, Україна у загальному рейтингу посіла 64 місце серед 135 країн світу, проте у галузі політики – лише 119 місце.

Аналогічна ситуація прослідковується у сфері освіти та науки. У вузах, так само як і у органах управління освітою серед керівного складу переважають чоловіки. Серед начальників управлінь освіти жінки становлять менше 8%, серед керівного складу Міністерства освіти і науки України жінок немає. Тобто жінки найменше представлені саме на тому рівні, на якому приймаються відповідальні рішення в даній галузі.

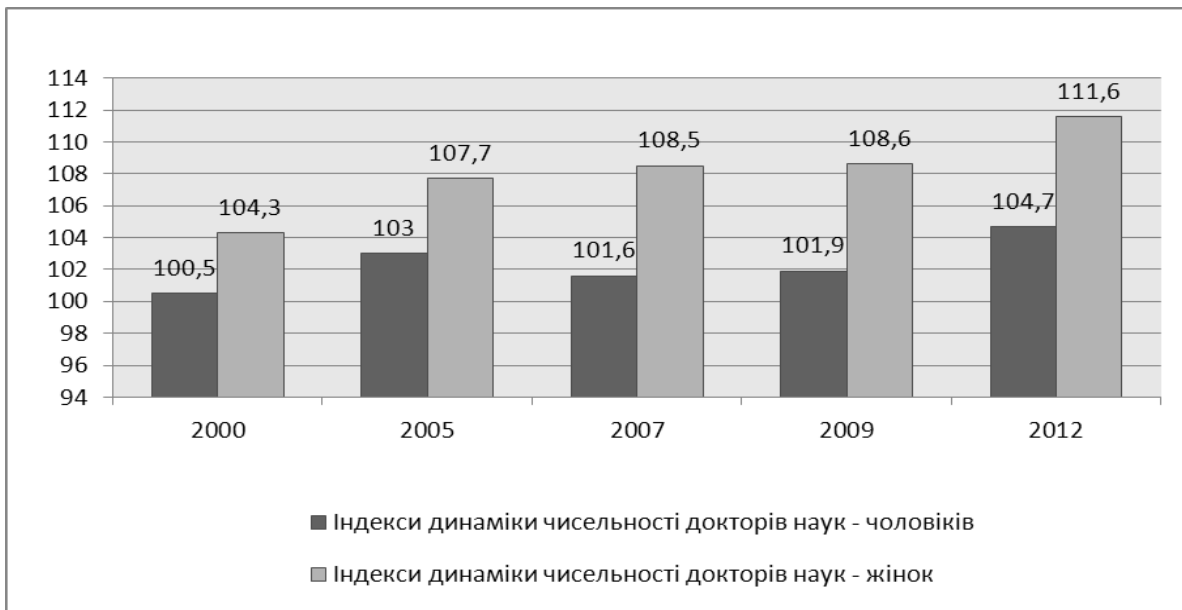
Якщо розглядати в цілому освіту як професійну діяльність, то вона належить до таких соціальних сфер, в яких жінки становлять переважну більшість – понад 70% загальної кількості працюючих.

Для окреслення становища українських жінок в сфері освіти та науки проведемо дослідження у розрізі:

- визначення прав та можливостей здобуття освіти;
- аналізу кількісних показників результативності роботи чоловіків та жінок в сфері науки;
- вивчення умов професійного розвитку жінок.

Жінки нарівні з чоловіками використовують право на отримання освіти та її продовження в аспірантурі та докторантурі. Варто зазначити, що можливості з розкриття інтелектуальних здібностей, що надаються державою, активно використовуються жінками України.

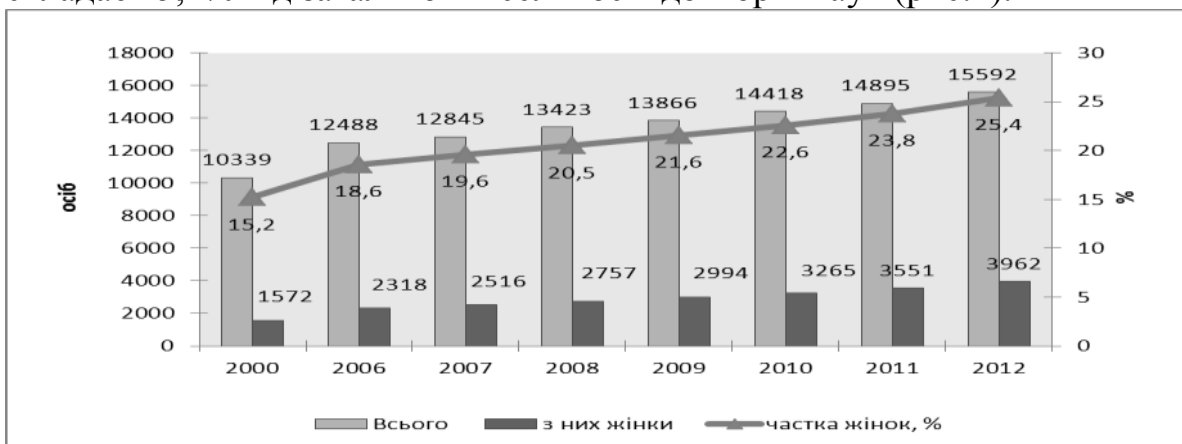
Загалом навчання жінок в аспірантурі та докторантурі характеризується тенденцією зростання. Причому темпи росту чисельності докторів наук – жінок протягом останніх років постійно перевищували темпи росту чисельності докторів наук-чоловіків (рис. 1).

Рис.1 Темпи росту чисельності докторів наук в Україні

Поясненням такого стану речей може бути той факт, що відбулася зміна суспільної значимості науки, тобто спостерігається зниження престижу науки. Як наслідок приплив чоловіків в науку зменшився і, відповідно, відбулося збільшення темпів її фемінізації.

Загальна чисельність докторів наук-жінок, які працюють в господарстві України на 1 жовтня 2012 року складала 3962 особи, що складає 25,4% від загальної чисельності докторів наук (рис.2).

Рис.2 Динаміка чисельності докторів наук в Україні

Не зважаючи на тенденцію загального росту чисельності докторів та кандидатів наук в цілому чисельність працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи протягом всіх років незалежності зменшувалась. Не став виключенням і 2012 рік – загальна кількість працівників організацій, які виконували наукові та науково-

технічні роботи, зменшилась на 3,6% порівняно з відповідним періодом 2011р., у т.ч. дослідників – на 2,5%.

Розглянемо *умови розвитку жінки в сфері науки*, які склалися в Україні.

Перш за все варто розглянути *правові умови*. Формально в Україні жінки захищені від дискримінації. У частині третій ст. 24 Конституції України [1] гарантовано рівність прав жінок і чоловіків та надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо.

Жінки-вчені в Україні активно залучаються до участі у багатьох громадських жіночих організаціях. Певні успіхи зі створення таких організацій в Україні вже наявні, створено декілька професійних об'єднань: громадська організація «Жінки в науці», всеукраїнська асоціація «Жінки в науці та освіті», Севастопольська асоціація жінок-вчених та освітянок.

Однак реалізувати свої можливості в сфері науки жінці складніше, з певних об'єктивних та суб'єктивних причин, на яких хочеться зупинитись додатково.

По-перше, до специфічних (галузевих) умов для професійного розвитку належать *організаційні умови*:

а) влада в науці безумовно належить чоловікам, причому чоловікам в зрілому віці. Так, в ході дослідження було проведено вибірку керівного складу 140 ВНЗ України. Жінки є ректорами лише в 10 ВНЗ. І лише в 47 ВНЗ жінки займають посаду проректора. У вищих навчальних закладах чоловіки-керівники найбільш трудомістку роботу на кафедрах перекладають на жінок. Жінки незважаючи на те, що вони довше зберігають творчу активність, в меншій мірі намагаються зайняти адміністративні посади, надаючи перевагу вихованню дітей.

Ще один важливий момент – це оцінка результатів роботи. Значно скромніші результати чоловіків сприймаються як значні досягнення, а жінці необхідно в декілька разів кількісно (наприклад за публікаціями) перевищити показники чоловіка лише щоб бути поміченою.

Традиційним фактором, який ускладнює участь жінки у науці – є необхідність поєднання: піклування про сім'ю, материнства та наукової діяльності.

б) в системі вищої школи складається ситуація, коли необхідно, але важко суміщати позицію викладача та вченого, особливо враховуючи негативні зміни у співвідношенні аудиторного та неаудиторного навчального навантаження, що суттєво збільшує напруженість праці та нівелює можливості до творчості.

По-друге, інтерес становлять **фінансові умови**. Наука в державі фінансується за залишковим принципом. У розвинених країнах наукоємність ВВП знаходиться у межах 2-4%. Аналогічний показник в Україні останні 7 років не перевищує 1%.

Бюджетне фінансування науки не перевищує 0,3% [3] при мінімальній позначці 0,9% для нормального функціонування наукових установ.

Фінансові проблеми зумовлюють ще одну не менш важливу проблему: жінки України значно менше, ніж чоловіки, використовують можливість підвищення кваліфікації. Також наявні труднощі з можливостями публікації, без чого науковий співробітник не може існувати взагалі. В Україні змінено основний принцип здійснення наукових публікацій – автор забезпечує фінансування видання власних матеріалів, а не отримує авторські гонорари.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, можна стверджувати, що проблема рівноправ'я жінок у освіті та науці залишається актуальною. Пріоритетними мають стати завдання щодо створення рівних можливостей для реалізації інтелектуального і творчого потенціалу особистості, незважаючи на стать, вік і соціальне становище.

Проаналізувавши становище жінок-науковців в Україні та умови їх діяльності, пропонуємо наступні механізми забезпечення зростання значимості жінок в науково-дослідницькій сфері:

- сприяння освіті та професійній орієнтації молодих жінок;
- фінансова підтримка наукової діяльності і професійного вдосконалення жіноцтва;
- введення статистичного гендерного моніторингу в усі складові наукової політики;
- впровадження програм гендерної рівності в навчальні заклади всіх рівнів.

Частково ці підходи застосовуються і в Україні. Проте сьогодні в Україні актуальною є розробка своєї власної концепції розвитку науки, яка б передбачала ефективне вирішення гендерних проблем і була спрямована на підвищення в ній ролі жінок.

Список використаної літератури

- 1. Конституція** України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст.141.
- 2. Девіс М.** Жінки змінили історію / М. Девіс. – М. : Наука, 1994. – 378 с.
- 3. Державний** комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
- 4. Доповідь** про людський розвиток за 2013 рік. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2013/UKR_Ukraine_HDR2013.pdf **5. Отчет** по глобальному гендерному разрыву 2013 // Всемирный экономический форум. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf

6. Слепникова Е. А. Из истории женского среднего образования в России / Е. А. Слепникова // Педагогика. – 2001. – № 9. – С. 75.

7. Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics and the Philosophy of Science // Eds. by S. Harding S. and M. Hintikka. – Dordrecht: Reidel, 1983.

Яковенко Я. Ю. Гендерна сегрегація в сфері освіти та науки

У статті розглянуто багатоаспектну проблему гендерної сегрегації жінок у сфері освіти та науки. Окреслено становище українських жінок-науковців. Наведено кількісні показники результативності роботи чоловіків та жінок в сфері науки. Розглянуто умови професійного розвитку жінок та запропоновано заходи з подолання сегрегації жінок в освіті та науці.

Ключові слова: гендер, дискримінація, гендерна нерівність, сегрегація, фемінізм.

Яковенко Я. Ю. Гендерная сегрегация в сфере образования и науки

В статье рассмотрена многоаспектная проблема гендерной сегрегации женщин в сфере образования и науки. Очерчены положение украинских женщин-ученых. Приведены количественные показатели результативности работы мужчин и женщин в сфере науки. Рассмотрены условия профессионального развития женщин и предложены меры по преодолению сегрегации женщин в образовании и науке.

Ключевые слова: гендер, дискриминация, гендерное неравенство, сегрегация, феминизм.

Yakovenko Ya. Gender segregation in education and science

In the article the multidimensional problem of gender segregation of women in education and science. Outlined the position of Ukrainian women-scientists. Quantitative performance indicators of men and women in science. The conditions for the professional development of women and proposed measures to overcome the segregation of women in education and science.

Key words: gender, discrimination, gender inequality, segregation, feminism.

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА: ТЕОРІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 687.022

О. І. Свиридова

НЕКЛАСИЧНІ МЕТОДИ РОЗКРОЮ МАТЕРІАЛІВ В ЛЕГКІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

На швейних підприємствах країни в даний час ще недостатньо механізовано виробництво підготовчо-розкрійного виробництва. Якщо у швейних цехах постійно упроваджуються нові технологічні процеси, вдосконалюються машини і методи обробки, то в підготовчо-розкрійному виробництві техніка і технологія розвиваються повільніше. Вживані методи розкрою дуже трудомісткі, вимагають великих виробничих площ, малопродуктивні, не завжди забезпечують необхідну точність, а у ряді випадків приводять до перевитрати матеріалу. Існуюча організація технологічного процесу не забезпечує необхідної мобільності швейного виробництва, цикл від розробки моделі до початку запуску в масове виробництво дуже тривалий. Для ліквідації такого положення необхідно упровадити програму комплексної механізації і автоматизації процесів підготовчо-розкрійного виробництва. Особливе місце в цій програмі повинне бути приділене розробці нової технології розкрою виробів і створенню автоматизованого устаткування розкрою, що дозволяє отримувати високопродуктивний і високоякісний розкрій матеріалів, різних по структурі і волокнистому складу. Відкриття і винаходи сучасного періоду науково-технічної революції дають можливість конструкторам і проектувальникам ефективно використовувати ці нові досягнення в різних галузях народного господарства. Розробка автоматизованих систем числового програмного управління, з використанням принципів нових ріжучих інструментів на основі променя лазера, струмені води високого тиску, посиленого механічного ножа, ультразвуку і інших способів, дозволила перейти до рішення задачі автоматизації підготовчо-розкрійного виробництва в швейній, взуттєвій і шкіряногалантерейній галузях легкої промисловості.

Дану проблему розкривають А. Кармаліта, Д. Якимчук в роботі «Експериментальне дослідження підвищення ефективності роботи вирубувальних пресів легкої промисловості», яка була опублікована в липні 2013 року в журналі «Вісник Хмельницького національного

університету». В роботі запропонований спосіб підвищення ефективності роботи вирубувальних пресів легкої промисловості. Вдосконалений механізм повороту ударника електрогідравлічного пресового устаткування. Проведені експериментальні дослідження дозволили встановити, що вдосконалений механізм повороту ударника сприяє зменшенню енергоспоживання і перевантаження пресів з частковим поліпшенням якості вирубаних деталей [1, с. 31 – 35]. При виборі того або іншого способу розкрою необхідно розглядати можливість автоматизації технологічного процесу. При розкрої синтетичних тканин через великий опір різанню ніж розкрійної машини, при класичних методах розкрою, сильно нагрівається, тканини частково плавляться і налипають на інструмент. Для вирішення цієї проблеми в даній роботі запропоновані некласичні методи розкрою тканин.

З впровадженням автоматизованих систем стало можливе оцифрування базових лекал, обробка даних, а також зарисовка і вирізування лекал. Найбільш перспективними для автоматизованого виробництва є методи розкрою надзвуковою струєю рідини, плазмою, газолазерним методом і струєю води.

1. Розкрій надзвуковою струєю рідини. Для розкрою різних технічних тканин: трикотажних, нетканих, дубльованих матеріалів, штучних шкір і інших матеріалів, використовують енергію надзвукового струменя рідини. Це дає можливість повністю автоматизувати процес розкрою, виключити з технологічного циклу механічний ріжучий інструмент; підвищити якість обробки і понизити відходи матеріалу; значно понизити шум і повністю ліквідувати запиленість робочого місця; вирізувати вироби складного профілю різних розмірів з будь-яким радіусом закруглення [2, с. 47 – 58].

2. Розкрій плазмою. Для розкрою швейних матеріалів може застосовуватися плазма. Плазма – це іонізований газ, в якому щільність просторових зарядів, створених позитивними і негативними зарядженими частинками, однакова або майже однакова, а хаотичний тепловий рух цих частинок переважає над їх направленим переміщенням під дією зовнішнього електричного поля. При дослідженні можливості застосування плазми для розкрою тканин була використана мікроплазмова дуга. Мікроплазмова дуга є різновидом плазмової дуги і відрізняється від неї малими струмами (від одиниць до декількох десятків ампер). При зіткненні плазми з тканинами вони згорають по лінії зіткнення. Для того, щоб захистити кромки тканини, що розрізають, від займання і обвуглювання, через спеціальне сопло подається захисний газ. Вивчення процесу різання волокнистих матеріалів в лабораторних умовах мікроплазмовою дугою дозволило

зробити висновки про можливість і перспективність розкрою тканин мікроплазмовою дугою [3].

3. Розкрій газолазерним методом. Найбільш важливими параметрами, що визначають якість різання, є глибина реза, ширина лінії реза і розмір зони пошкодження матеріалу у лінії реза. Дослідження газолазерного різання текстильних матеріалів показали, що при швидкості різання від 1 до 2 м/мін і діаметрі сфокусованої плями 0,4 мм ширина реза змінюється від 0,9 до 2,3 мм залежно від висоти настилу матеріалу. В даний час лазерне устаткування починають включати в технологічні комплекси і лінії [4].

4. Різання матеріалу струєю води. Під великим тиском тонка струя води здатна розрізати не тільки тканинний настил, а також і значно щільніші матеріали. Різка водяним струменем — це універсальний спосіб, який підходить для найрізніших матеріалів, зокрема неструмопровідних, важкооброблюваних і т. д. При цьому розрізняють різання водяним струменем без домішок і гідроабразивне різання. На відміну від плазмового різання, при якому матеріал розігрівається в області реза до температури плавлення, розкрій матеріалу струменем води є так званим «холодним» різанням. При цьому розділення матеріалу відбувається переважно завдяки роботі, що здійснюється окремими частинками абразиву, рухомими з високою швидкістю. Таким чином, навіть при швидкості контурної подачі менше 0,2 м/хв кромки матеріалу не нагріваються і не оплавляються. Тому на таких низьких швидкостях можна різати заготовки товщиною понад 100 мм [3].

В даний час проглядається хороша продуктивність в легкій і текстильній промисловості, завдяки використанню різного роду систем автоматизованого і напівавтоматичного розкрою тканин, шкіри, шкірозамінник. Окрім цього, їх застосування дає можливість економити значну частину матеріалів у зв'язку з скороченням відходів. Якщо ж проводити розкрій тканин вручну, то складно добитися такого результату, тому що тут все залежатиме від професіоналізму і кваліфікованості самих працівників. Як правило, під повною автоматизацією розкрою мають на увазі не тільки застосування систем, що забезпечують подачу тканини під спеціальні різачки. Це також використання електроіскрових пристроїв, лазерних, гідравлічних, ультразвукових установок. Воно працює ефективніше у зв'язку із застосуванням програмного управління, яке забезпечується завдяки електронно-обчислювальним машинам. Вони здатні забезпечувати роботу відразу декількох установок, а програмне забезпечення, закладене в ЕОМ, подає матеріал під різання швидше.

Список використаної літератури

1. Степанов Ю. С., Барсуков Г. В. Современные технологические процессы механического и гидроструйного раскроя технических тканей / Ю. С. Степанов, Г. В. Барсуков // Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. – 2013. – липень. – С. 220 – 230.
2. <http://renaissance-bux.ru/plazma-i-struya-vody-dlya-raskroya-shvejnyx>
3. <http://renaissance-bux.ru/issledovaniya-gazolazernogo-rezaniya-tekstilnyx>

Свиридова О. І. Некласичні методи розкрою матеріалів в легкій промисловості

У даній статті розглянуті діючі методи розкрою та зібрано інформацію про останні розробки розкрійного процесу. Запропоновані методи відрізняються можливістю проводити розкрій деталей складної конфігурації, зменшити кількість відходів тканини, запобігти налипанню залишків матеріалу на ножі машин.

Ключові слова: розкрійна установка, плазма, струя рідини.

Свиридова О. И. Неклассические методы раскроя материалов в легкой промышленности

В данной статье рассмотрены действующие методы раскроя и собрана информация о последних разработках раскройного процесса. Предложенные методы отличаются возможностью производить раскрой деталей сложной конфигурации, уменьшить количество отходов ткани, предотвратить налипание остатков материала на ножи машин.

Ключевые слова: раскройная установка, плазма, струя жидкости.

Sviridova O. I. Non-classical methods of cutting in light industry

This article deals with working methods of cutting, an information of the latest works in the process of cutting is gathered. The proposed methods are remarkable for the possibility to produce details with complicated configuration. These methods can be used to decrease waste of material and to prevent sticking of fabric to the machines knives.

Key words: the process of cutting, plasma, a stream of liquid.

Н. Є. Смилова

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЕКЦІЙНИХ ВИМІРЮВАНЬ
ПРИ ПОБУДОВІ БАЗОВОЇ ОСНОВИ КОНСТРУКЦІЇ ВИРОБУ
ДЛЯ ФІГУР З ВІДХИЛЕННЯМ ВІД ТИПОВИХ**

У розмаїтті моделей одягу є спільний початок – розмірна характеристика населення – споживача товарів швейної галузі. Співмірність означення виробів з параметрами тіла людини є одним з найважливіших показників одягу, його комфортності та естетичності.

З ростом мінливості моди у всьому світі роль ательє з індивідуального пошиття одягу стрімко зростає. Часта зміна моди вимагає від виробника випускати вироби невеликими партіями. З кожним роком в нашій країні зростають вимоги до якості та асортименту одягу, в тому числі одягу, виготовленого за індивідуальним замовленням населення.

Зростаючи вимоги до якості одягу, відповідного за своєю формою і розмірами тіла людини, визначають необхідність вивчення особливостей будови фігури людини. Сьогодні конструювання одягу має «рецептурний характер» виконання деяких видів робіт, що свідчить про недостатню обґрунтованість вихідної антропометричної інформації та методів побудови розгорток поверхні одягу.

Оскільки до послуг підприємств, що виготовляють одяг на замовлення, найчастіше звертаються люди, що мають нестандартні фігури: несумірні зріст і повноту, виникає проблема вивчення особливостей фігури тіла людини, розуміння характеру зв'язків і закономірностей мінливості окремих розмірних ознак, які будуть необхідні для фахівця для розробки оптимальної для конкретного замовника конструкції виробу.

Безумовно, що фігурі різних за віком та статтю людей відрізняються статурою, формою, пропорцією та іншими показниками, що зумовлено наявністю об'єктивних фізіологічних (морфологічних) змін кісткових та м'язових структур фігурі людини в наслідок впливу акселерації та низькі других об'єктивних причин.

Вивченню даної проблеми присвячено безліч робіт сучасних науково-педагогічних працівників, а саме: Е. Амірової, Г. Безкорвайної, Е. Коблякової, С. Куренової, А. Мартинової. Найбільш системні дослідження проблеми особливості конструювання і

методів конструювання одягу для фігур з відхиленнями від типових здійснені професором доктором технічних наук Л. Шершневою.

Метою статі є розкриття нового підходу в конструюванні одягу для фігур з відхиленнями від типових. Зокрема розглядається припущення про те, що існує можливість урахування особливостей статури на етапі зняття мірок, за рахунок проекційних вимірювань, що характеризують профільний контур тіла людини.

У даній статті розглядається метод побудови базової конструктивної основи виробу з урахуванням проекційних вимірювань для фігур з відхиленнями від типових.

При побудові сітки креслення визначається важливий конструктивний параметр: баланс, точне значення якого гарантує рівновесність передніх і задніх центральних ділянок виробу на фігурі людини – баланс передньо – задній $b_{із}$ – це різниця рівнів вершини горловини переду і основи горловини спинки.

Величина передньо – заднього балансу визначається з урахуванням зниження лінії талії спереду і залежить від розміру фігури, постави і ступеня виступу грудних залоз. У малих розмірах (42 – 44) величина балансу не перевищує в типових фігурах 2 – 3 см, але може дорівнювати 0, якщо фігура відноситься до сутулого типу. У перегинистих він дорівнює в цій групі розмірів 3 – 4 см. Із збільшенням розміру $b_{із}$ збільшується.

Перевіряють правильність знайдених балансових точок A_0 (A_2) і A_1 зіставленням відрізків $T_1 A_0$ і TA_1 відповідно з вимірами $D_{тс1}$ і $D_{тп}$. Відстань між верхньою балансовою горизонталлю A і лінією грудей Γ розраховують з використанням вимірювання $B_{г}$.

З метою формування силуету виробу в базовій конструкції проектують поздовжні лінії членування: лінію середини спинки, бічні і рельєфні лінії. Положення бічної лінії і розподіл ширини базисної сітки креслення по ділянках полочки і спинки змінюватиметься залежно від різниці величин $Ш_{г2}$ і $Ш_{с}$.

$$\Gamma\Gamma_2 = Ш_{г2}$$

$$\Gamma_1\Gamma_3 = Ш_{с}$$

За рахунок використання проекційних вимірювань вирішується завдання найбільш точного визначення розчину виточок. Виточка є головним формотворчим елементом, що дозволяє отримати розгортку поверхні, утвореної лекальними кривими.

Аналіз розгорток поверхонь жіночих фігур показав, що розчин будь якої виточки вимірюється між двома уявними паралельними площинами, одна з яких проходить через основу випуклості, а інша – через вершину випуклості.

Стосовно до фігури людини це виглядає для нагрудної виточки в такий спосіб. Площина а, огинаючи фігуру, торкається точки А в плечовому суглобі. Цю точку в анатомії називають «великий горбок плечової кістки». Для того щоб визначити величину розчину нагрудної виточки, слід виконати проєкційне вимірювання $R_{н.вит}$ (за допомогою лінійки) і виміряти відстань $R_{н.вит}$ (за допомогою трикутника) до уявної площини, але не до соскової точки (рис. 1). На рис. 1 показано, як утворюється виточка, коли площина а «приводиться» до площини б огинаючи фігуру.

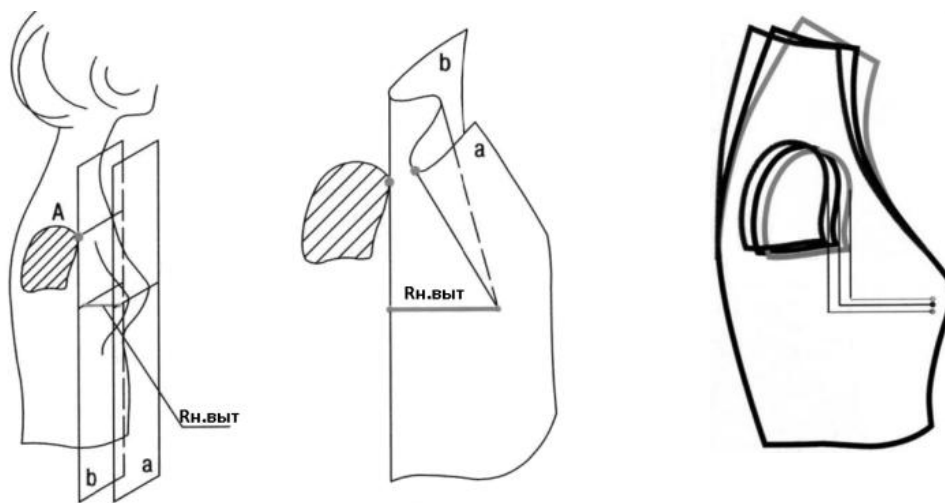

Рис. 1 Проекційне вимірювання розчину нагрудної виточки і його зміна в залежності від постави фігури

Величина $R_{н.вит}$ відповідає відстані а – а1 на кресленні конструкції (рис. 3.5) – це і є величина розчину виточки.

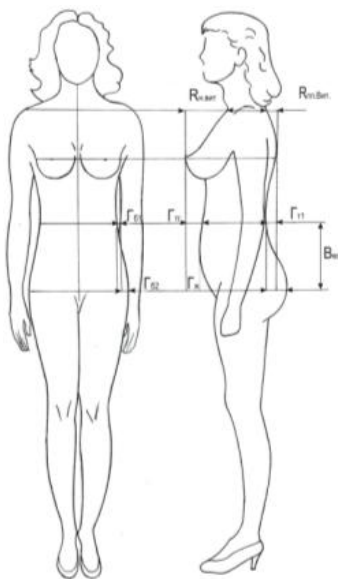

Рис. 2. Проекційні вимірювання для фігури № 1

Слід звернути особливу увагу на те, що при визначенні проєкційного вимірювання розчину нагрудної виточки в якості основи випуклості береться не основа «конуса» грудної залози, а точка на плечі, – це означає при даному способі враховується постава: при одному і тому ж розмірі грудних залоз у фігури перегинистої розчин виточки буде більше на кресленні, ніж у сутулою (рис. 3,5). Для того щоб визначити розчини виточок по талії, треба виміряти глибини від уявних вертикальних площин, що проходять

відповідно через виступаючі точки лопаток, сідниць, грудей, живота, стегон до лінії талії (рис.2)

- Гтг (глибина прогину талії спереду),
- Гб1 (глибина прогину талії по боку),
- Гб2 (величина виступу стегна),
- Гт1 (глибина прогину талії перша з боку спини),
- Гж (величина виступу живота),
- Гя (величина виступу сідниць).

Ці величини можуть бути використані для різних видів конструкцій.

Розуміння даного методу побудови базової основи конструкції із застосуванням проєкційних вимірювань дозволяє побудувати правильну конструкцію навіть на дуже складну фігуру.

Для наочності розглядається застосування проєкційних вимірювань для побудови базової основи конструкції на дві різні фігури з однаковими вимірюваннями обхватів, але різним розподілом жирових відкладень по ділянках.

Послідовність розрахунку та побудови виточок по лінії талії зводиться до наступної схеми.

Розрахунки для фігури № 1

- $aa1 = R_{н.вит.};$
- $T31T32 = Гтг;$
- $T21T22 = Гб1;$
- $T1T12 = 1/3 Гт1;$
- $T41T42 = 2/3 Гт1;$
- $B31B32 = Гтг - Гж;$
- $B21B22 = Гб2 - Гб1;$
- $B41B42 = 2/3 (Гя - Гт1).$

З розрахунків видно, що на кожній ділянці в області талії як би по дві виточки з різною величиною розчинів, які треба поєднати.

На спинці розчин верхньої частини виточки (вимірювання Гт1) менше розчину нижньої частини виточки (Гя), цю різницю (Гя – Гт1) слід розподілити як 2/3 (Гя – Гт1) в виточку і 1/3 (Гя – Гт1) в середню лінію спинки, якщо передбачений середній шов на спинці.

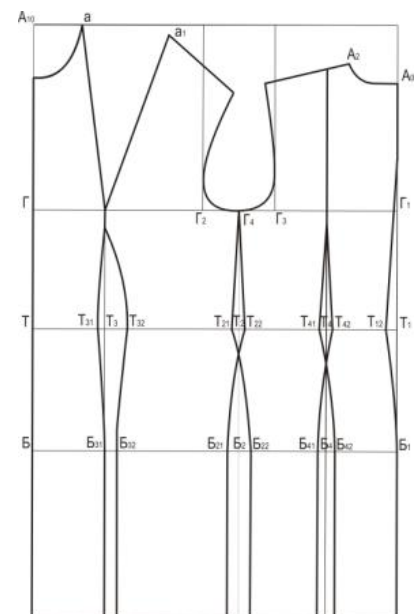

Рис.3 Креслення базової основ конструкції для фігури № 1

У передньої виточки верхня частина (Гг) більше, ніж нижня (Гж). У цьому випадку треба різницю (Гг–Гж) відкласти від осьової лінії виточки вправо.

По лінії бічного зрізу верхня частина виточки Гб1 менше нижньої Гб2, отже різницю $(Гб2 - Гб1)/2$ необхідно додати вправо і вліво від бічної лінії.

В результаті креслення базової основи конструкції для фігури № 1 буде виглядати наступним чином (рис.3).

Розрахунки для фігури № 2

$$aa_1 = R_{наг.в};$$

$$T_{31}T_{32} = Ггг;$$

$$T_{21}T_{22} = Гб1;$$

$$T_1T_{12} = 1/3 Г_{т1};$$

$$T_{41}T_{42} = 2/3 Г_{т1};$$

$$Б_{21}Б_{22} = Гб2 - Гб1;$$

$$Б_{41}Б_{42} = 2/3 (Г_{т1} - Г_я).$$

На спинці розчин верхньої частини виточки (вимірювання Гт1) більше розчину нижньої частини виточки (Гя), цю різницю $(Г_{т1} - Г_я)$ слід забрати в виточку розташовану на спинці, відклавши в обидві сторони від осьової лінії виточки рівні відстані.

У передньої виточки верхня частина (Ггг) дорівнює нижньої (Гж). У цьому випадку виточку слід звести нанівець до осьової лінії в точці Т33, розташованої на відстані рівному вимірної величини Ввж (висота виступу живота).

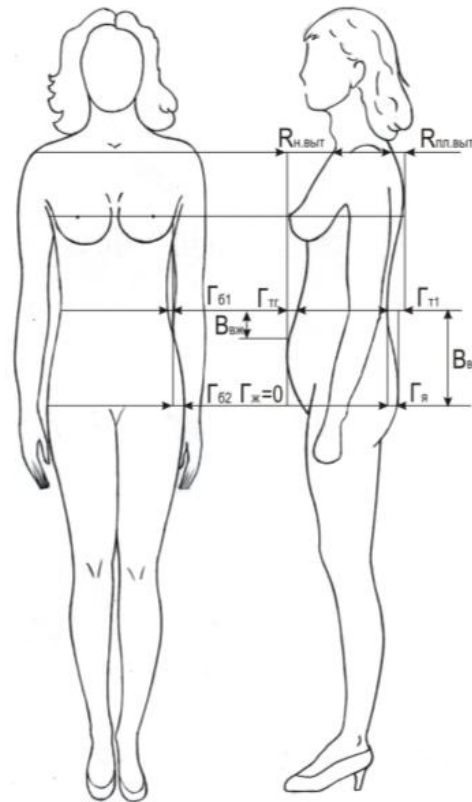

Рис. 4 Проекційні вимірювання для фігури № 2

По лінії бічного зрізу верхня частина виточки Гб1 менше нижньої Гб2, отже різницю $(Гб2 - Гб1)/2$ необхідно додати вправо і вліво від бічної лінії.

В результаті креслення базової основи конструкції для фігури № 2 буде виглядати наступним чином (рис. 5)

Число виточок на кожній з ділянок визначається з умови, що розчин кожної не перевищує 3,0 і не менше 1,5 см. Якщо ця умова дотримується, то розчини виточок розподіляються вліво і вправо від осьової лінії виточки симетрично. Винятком є виточка на пилочці, від

осьової лінії виточки в бік лінії напівзаноса відкладається не більше 1 см., розчин виточки що залишився відкладають в сторону бокової лінії.

Якщо розчин виточки на будь-якої з ділянок більше 3,0 см, його ділять навпіл і проектують дві виточки.

Якщо розчин менше 1,5 см - виточку рекомендується об'єднати з прилеглою. Верхні і нижні кінці виточок не доходять до лінії грудей і стегон на 3-4 см. Сторони виточок оформляють прямими або плавними кривими, що повторюють пластику поверхні тіла на відповідній ділянці.

Довжина виточок може бути визначена також на основі проєкційних характеристик тіла.

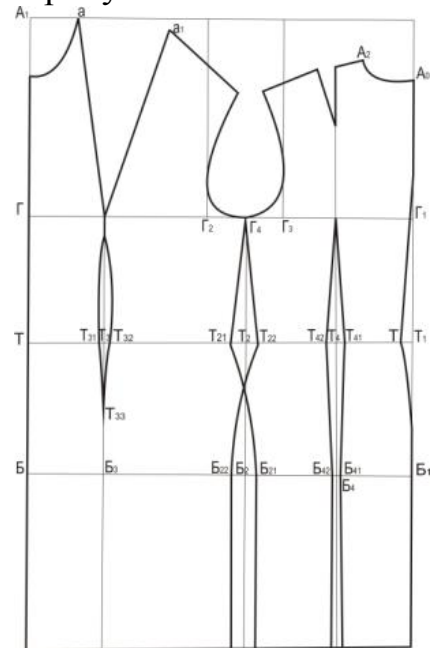

Рис.5 Креслення базової основи конструкції для фігури № 2

Наприклад, положення нижнього кінця задньої виточки Ввз (висота виточки ззаду, точка 1) можна визначити на вигляді фігури в профіль (рис. 2,4). Бажана точка (1) лежить на перетині двох дотичних до заднього контуру фігури: дотична 1 – вертикаль, проведена через виступаючу точку сідниць; дотична 2 – пряма, що збігається на ділянці від лінії талії до лінії стегон з абрисом опорної поверхні фігури ззаду. Аналогічно можна визначити довжину передньої виточки, проте в будь-якому випадку довжина виточки повинна бути більш ніж в три рази більше її розчину, при цьому кут кінця виточки не перевищує 20 градусів. При розрахунку в конструкції виточки більшого розчину необхідно розбити її на дві виточки.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження видно, що застосування проєкційних вимірювань дозволяє врахувати особливості статури кожної конкретної фігури, без проведення складних попередніх розрахунків. На кресленнях (рис. 2,4) можна простежити, як змінюються креслення залежно від типу фігур конкретної фігури при однакових лінійних вимірюваннях обхватів і однаковій ширині базисної сітки креслення. У результаті проведеного аналізу побудови базової основи конструкції на різні фігури можна зробити висновок, що даний метод оптимально підходить для побудови базисної конструкції виробу для фігур з відхиленнями від типових, так як враховує індивідуальні особливості конкретної фігури.

Список використаної літератури

1. Шершньова Л. П., Ларкіна Л. В. Конструювання одягу: теорія та практика: Навч. посібник / Л. П. Шершньова, Л. В. Ларкіна. – М. : ФОРУМ : ІНФА-М, 2006. – 288 с. **2. Безкоровайна Г. П.** Конструювання одягу для індивідуального споживача : Навч.. посібник для студентів вищого. навч. закл. / Г. П. Безкоровайна. – 2-е вид. – М. : Видавничий центр «Академия», 2004 – 12 с. **3. Амірова Е. К.** Конструювання одягу: Підручник для студ. установ середовищ. проф. освіти / Е. К. Амірова, О. В. Сакуліна, Б. С. Сакулін, А. Т. Труханова. – М. : Майстерність, 2002 – 496 с. **4. Куренова С. В.,** Савельєва Н. Ю. Конструювання одягу. Навч. посіб. / Серія «Підручники, навчальні посібники». – Ростов н/Д : Фенікс, 2003. – 480 с. **5. Коблякова Є. Б.** Конструювання одягу с елементами САПР: Посіб. для вузів / Є. Б. Коблякова, Г. С. Івлєва, В. Є. Романов та ін. 4-е вид., та доп.; Під ред. Є. Б. Кобляковой. – М. : Легпромбитіздат, 1988. – 464 с.

Смислова Н. Є. Застосування проєкційних вимірювань при побудові базової основи конструкції виробу для фігур з відхиленнями від типових

У даній статті розглянуто спосіб побудови базової основи конструкції з використанням проєкційних вимірювань, який дозволяє врахувати особливості статури кожної конкретної фігури, без проведення складних попередніх розрахунків і оптимально підходить для побудови базової основи конструкції для фігур з відхиленнями від типових.

Ключові слова: зняття мірок, проєкційні вимірювання, баланс, базова основа конструкції, фігури з відхиленнями від типових.

Смыслова Н. Е. Применение проекционных измерений при построении базовой основы конструкции изделия для фигур с отклонениями от типовых

В данной статье рассмотрен способ построения базовой основы конструкции с использованием проекционных измерений, который позволяет учесть особенности телосложения каждой конкретной фигуры, без проведения сложных предварительных расчетов и оптимально подходит для построения базовой основы конструкции для фигур с отклонениями от типовых.

Ключевые слова: снятие мерок, проекционные измерения, баланс, базовая основа конструкции, фигуры с отклонениями от типовых.

Smyslova N. Y. The using of projective measurements during construction of the basic foundation of design of the product for figures with deviations from typical

In this article describes how to build the basic foundations of design with the using of projective dimension, which allows to take into account the peculiarities of physique each specific figures, without conducting a complex of preliminary calculations and optimally suitable for the construction of the basic foundation of design for shapes with deviation from the standard ones.

Key words: taking measurements, projective dimension, the balance, the basic foundation of design, shapes with deviation from the model.

Відомості про автора

Абакумова Марина Анатоліївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Литвинова Н. А.

Бабенко Ірина Миколаївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Берцулевич Анастасія Михайлівна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Золотова Г. Д.

Бесполудін Сергій Юрійович – студент 5 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганського національного університету імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Мальцева О. І.

Блонська Ольга Юріївна – студентка 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Бондар Олена Андріївна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Литвинова Н. А.

Бондарчук Ярослава Геннадіївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Наукові керівники – асистент кафедри соціальної педагогіки Литвинова Н. А., асистент кафедри соціальної педагогіки Дуванська К. О.

Вишнякова Ганна Володимирівна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Гоженко Дарина Валеріївна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Отрощенко Н. Л.

Данильченко Оксана Сергіївна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Отрощенко Н. Л.

Демчук Денис Сергійович – студент 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Литвинова Н. А.

Єрємін Надія Миколаївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП «Стахановський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Шумакова О. С.

Калюжний Ігор Миколайович – магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О. Г.

Кононенко Максим Геннадійович – студент 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри соціальної педагогіки Мотунова Н. В.

Кудінова Євгенія Геннадіївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Маркєєва Вікторія Вікторівна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Ковальчук І. А.

Меліхова Анна Сергіївна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Мілютіна Карина Сергіївна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Наливайко Тетяна Володимирівна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Пстухова Олена Євгенівна – студентка 5 курсу гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Кавайтан Н. Л.

Полтавська Тетяна Володимирівна – студентка 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП Старобільський факультет ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Наукові керівники – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Мальцева О. І., асистент кафедри соціальної педагогіки Мотунова Н. В.

Прищепя Аліна Геннадіївна – студентка 3 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Юрків Я. І.

Савельєва Анастасія Олексіївна – студентка 1 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О.Г.

Свиридова Оксана Ігорівна – студентка 1 курсу спеціальності «Технологія швейного виробництва» ВП «Коледж технологій та дизайну» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – викладач спеціальних дисциплін Деміденко І. А.

Скорік Христина Євгенівна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки Харченко С. Я.

Смислова Надія Євгенівна – студентка 1 курсу спеціальності «Технологія швейного виробництва» ВП «Коледж технологій та дизайну» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – викладач матеріалознавства Трофімовська І. А.

Солодка Марина Василівна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки Караман О. Л.

Стаднік Крістіна Андріївна – студентка 1 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Краснова Н. П.

Стусова Вікторія Юріївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Ковальчук І. А.

Супруненко Катерина Миколаївна – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Ковальчук І. А.

Суркіна Надія Віталіївна – студентка 1 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О. Г.

Сутчук Надія Миколаївна – студентка 3 курсу спеціальності «Початкова освіта» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – асистент кафедри дошкільної та початкової освіти Безбородих С. М.

Терентьєва Олександра Андріївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Луганцева О. Г.

Цюпка Надія Геннадіївна – студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Ковальчук І. А.

Шиндер Кристина Валентинівна – студентка 5 курсу гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Жидко М. Є.

Щербак Аліна Борисівна – студентка 2 курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» ВП «Старобільський факультет» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Отрощенко Н. Л.

Яковенко Ярослава Юріївна – студентка 3 курсу факультету економіки та управління Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Науковий керівник – доктор економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту Касич А. О.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА:
ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ**

*Матеріали
Всеукраїнської студентської
науково-практичної конференції*

4 квітня 2014 року, м. Луганськ

В двох частинах

Частина 1

Відповідальні за випуск:
д.п.н., проф. Караман О. Л.
к.п.н., доц. Юрків Я. І

Комп'ютерне макетування – Я. І. Юрків

Здано до склад. 25.03.2014 р. Підп. до друку 25.04.2014 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 15,57. Наклад 100 прим. Зам. № 123.

Видавець

**Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”**
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Виготовлювач

Видавничо-поліграфічний центр ТОВ „Елтон-2”
вул. Коцюбинського, 2/2, м. Луганськ, 91016. Тел./ факс: (0642) 55-19-83